

GS SC

GEOPOLITIKOS IR SAUGUMO STUDIJŲ CENTRAS

ALMANACHAS Nr. 1 | 2025

RUSIJA | **RUSSIA**
dienos šviesoje | by Daylight

GEOPOLITIKOS IR SAUGUMO STUDIJŲ CENTRAS

Sudarytojas:

Vladimiras Laučius

Dizainas ir maketavimas:

Ieva Makarevičė

Viršelio iliustracija:

sugeneruota DI

ISBN

Vilnius 2025

Turinys

5

Vladimiras Laučius

Įvadas

10

Darius Kuolys

Lietuva ir Maskva:
sunki kaimynystė

27

Gintautas Mažeikis

Propagandos galia: ideologiniai
Rusijos agresijos pagrindai

42

Vladimiras Laučius

Po karo: Europa, Rusija
ir teisingumas

58

Emilija Pundziūtė-Gallois

Diplomatija karo metu: Rusijos užsienio
politika po 2022 metų vasario

71

Vytenis Čipinys, Greta Kunauskaitė

Rusijos ekonominio atsparumo veiksniai
ir tolesnės šalies raidos perspektyvos

Įvadas

Vladimiras Laučius

Kiekvienas naujas konfrontacijos su Rusija raundas Vakaruose sukelia nuostabą ir sumaištį, tačiau paprastai jis neplaukia iš jokio Maskvos politikos pokyčio. Vis tokie patys Rusijos valstybės elgesio modeliai ir reikalavimai siekia ne tik sovietmetį, bet ir caro laikų užsienio bei vidaus politiką ir dar giliau – pačią Rusijos visuomenės struktūrą ir sambūvio taisykles. Šia prasme tai, kas kai kuriuos Vakarų stebėtojus taip stebina dėl dabartinio Maskvos elgesio, tėra Rusijos sugrįžimas prie įprastų dalykų.”¹

Keir Giles

Padėti geriau suprasti Rusiją – šio straipsnių rinkinio pagrindinis tikslas. Suprasti ne tik šių dienų Rusiją, bet ir jos praeitį; ne tik pačią Rusiją, bet ir jos santykius su Vakarais – tiek diplomatiniais, tiek istorinius ir strateginius; ne tik Rusijos vykdomą politiką, bet ir skleidžiamą propagandą, ir esamą ekonominę padėtį. Geresnis supratimas to, kas, kokia ir kodėl visais minėtais aspektais yra Vladimiro Putino šiandien valdoma valstybė, su Kremliaus keliamais iššūkiais susiduriantiems Vakarams gali padėti, tariant Edwardo Cranckshaw žodžiais, matyti „dienos šviesoje“ ne tik Rusiją, bet ir savo pačių situaciją, ir tas prielaidas, kuriomis grindžiama bet kokia strategija ar politika Rusijos atžvilgiu. Ir nors šio straipsnių rinkinio autoriai nesiremia normatyvine moraline paradigma arba Carlo Schmitto pasiūlyta „draugo“ ir „priešo“ skirtimi kaip pagrindine Rusijos ar jos santykio su Vakarais analizės prielaida, vis dėlto Kremliaus agresijos prieš

Vakarų remiamą Ukrainą aplinkybėmis šiam almanachui tinka knygos „Russia by Daylight“ autoriaus E. Cranckshaw normatyvinė nuostata: „Pirmas dalykas bet kokiame konflikte – tai priešų apibrėžimas. Tik tada galime spręsti, dėl ko tas konfliktas vyksta; ir kol nežinome, su kuo kovojame ir kodėl, toli nenueisime.”²

Rusija, jos politika plačiąja prasme ir Vakarų strategija jos atžvilgiu suvokiamos ir apibrėžiamos penkiais skirtingais kampais: per istoriją, propagandą, politinių santykių strategines prielaidas, diplomatiją ir ekonomiką. Kiekvienas iš šių aspektų sudaro atitinkamo esė šerdį. Pati straipsnių rinkinio kompozicija, suponuojanti žiūros kampų ir tyrimo prieigų įvairovę, byloja, jog Rusijos problematika matoma anaip tol ne kaip vien karinis ar diplomatinis iššūkis Vakarams. Ji apima kelis amžius trukusių ir dabartinę situaciją istoriškai lėmusių ilga-

metę priešpriešą tarp Vakarų forpostu – Lietuvos ir Lenkijos – ir Maskovijos, vėliau tapusios Rusijos imperija ir SSRS. Ji taip pat aprėpia ekonominius interesus, politinių mitų sklaidą, propagandos technikas, Rusijos visuomenės išskirtinių bruožų atsiradimą ir tam tikrus diplomatijos kultūros formavimosi veiksniai. Prie straipsniuose nagrinėjamos problematikos priskirtini ir Rusijos ekonominio atsparumo veiksniai (prisiminkime, kaip, tik prasidėjus plataus masto agresijai Ukrainoje, buvo iš ekspertinių aukštųjų prognozuojamas Rusijos ekonomikos „neišvengiamas“ byrėjimas ir karo tęsti neleidžianti krizė arba 2022 m. pabaigoje, arba vėliausiai 2024 metais), ir nuo paskutinių SSRS gyvavimo metų Vakaruose vyravusio Rusijos suvokimo ir priėmimo principai, kuriais buvo grindžiamos ir pastaruosius kelis dešimtmečius, ir karo Ukrainoje metais įsigalėjusios veikimo strategijos.

Almanacho autoriai tiria nevienadienius Rusijos raidos bruožus, kurių nepavyksta suprasti tik prisimenant pastarojo dešimtmečio (ar poros dešimtmečių) įvykius. Imperinės savimonės ir ambicijų, centralizuotos valdžios ir klientinių ryšių tradicijos lemia, kad Maskva nuolat grįžta prie tų pačių argumentų: kalba apie savo tariamas istorines teises, „broliškas tautas“, tariamai legitimumo stokojančias valstybes Rusijos kaimynystėje ir „prarastų teritorijų“ susigrąžinimą. Šie motyvai nėra kokia nors Kremliaus komunikacijos naujiena, V. Putino Rusijos išskirtinumas; tai – giliai įsikėrusios ideologijos dalis ir todėl analizuojant šiandienos Rusiją būtina atskirti esminius, struktūrinius dalykus, veiksniai nuo paviršiaus politinį bangavimą sukeliančių epizodų ir įvykių. Almanache preziumuojama, kad imperinė atmintis kuriama ne tik per vadovėlius ar oficialius tekstus, bet ir per bendruomenines šventes, kalbos vartoseną, viešosios erdvės simbolius ir į kiekvienus namus įsiskverbiančius populiariosios kultūros motyvus. Autoriai primena, kad Vakarų požiūris į Rusiją pastaraisiais dešimtmečiais kito: nuo liberalios integracijos idėjų ir „Wandel durch Handel“ judėta izoliacijos ir sankcijų link. Praėjusio amžiaus paskutinįjį dešimtmetį ir šio amžiaus pirmąjį dešimtmetį Vokietija ir kitos šalys tikėjosi, kad prekyba ir bendri energetikos projektai, tokie kaip „Nord Stream“, modernizuos ir, vadinasi, ilgainiui liberalizuos Rusiją. Visgi po Krymo aneksijos 2014 m. šios viltys ėmė byrėti: iš pradžių atsirado ekonominės sankcijos, o po 2022 m. Rusijos inva-

zijos – ir daugumos Vakarų valstybių vienybė dėl griežtos laikysenos Rusijos atžvilgiu ir milžiniškos finansinės ir karinės paramos Ukrainai. Tačiau ar ta vienybė nebuvo perdėm pavėluotas ir daugeliu atžvilgių nepakankamai adekvatus, ilgalaikės strategijos stokojantis atsakas į agresyvią Rusijos politiką? Kad ir kaip būtų, straipsnių rinkinio autoriai nesiūlo receptų nei Rusijai, nei jos dažnai vedžiojamiems už nosies sprendimų priėmėjams Vakaruose. Almanacho uždavinys – ne formuoti „teisingą“ politiką, o kelti teisingus klausimus (arba suteikti jiems faktinio pagrindo) apie Rusiją ir jos suvokimą Vakaruose, kuriam, kaip rodo istorinės, politinės ir ekonominės analizės pjūviai, trūksta ne tik conceptualumo, bet net ir paprasčiausio informuotumo.

Darius Kuolys savo esė „Lietuva ir Maskva: sunki kaimynystė“ kalba apie istoriją kaip politikos priemonę, kuria ji virsta, kai Rusijos užsienio reikalų ministerija pristato „Lietuvos istoriją“ – knygą, kurioje neigiama lietuvių tautos ir valstybės egzistencija ir bandoma įteigti mintį, jog Lietuvos valstybė niekada nebuvo susiformavusi. Ši knyga su Rusijos užsienio reikalų ministro Sergejaus Lavrovo pratarne liudija, kad istorijos perrašymas tampa Kremliaus diplomatinės ir propagandinės politikos dalimi. Esė autorius primena, kad Rusija visad perbraižydavo pavaldžių tautų praeitį: nuo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų titulų interpretacijų iki dabartinių bandymų marginalizuoti tarpukario nepriklausomybę. D. Kuolys aprašo, kaip naujojoje „istorijoje“ kuriamas politinis mitas, esą lietuvių kalba ir kultūra – viso labo slavų kultūros ir kalbos atšaka, ir tuo pagrindu leidžiama pradėti mąstyti apie dabartinių valstybių sienų keitimą. Panašios pseudoistorinės schemos taikomos ir Ukrainai ar Baltarusijai: esą šios tautos yra „mažoji Rusija“, o jų nepriklausomybė 1918 metais tebuvo Vakarų intriga. Autorius atkreipia dėmesį į tai, kad tokie pasakojimai įgauna akademinio legitimumo formą – jie leidžiami „istorijos tyrimų institutų“ vardu, pristatomi muziejuose ir universitetuose, taip kuriant mokslininko įspūdį. Atsakas į pseudoistoriją, pasak D. Kuolio, negali ir neturėtų būti kontrmitologija; šiomis aplinkybėmis reikia ne kopijuoti oponentą, o stiprinti švietimą, skaitmeninti archyvus ir plėtoti tarptautinius mokslinius ryšius. Straipsnyje pažymima, kad Lietuvos visuomenė turi investuoti į lituanistikos centrus, skatinti bendras ekspedicijas

į archyvus Kijeve, Varšuvoje ar Maskvoje ir nepasiduoti emocinei retorikai. D. Kuolys įspėja, kad istorijos kova vyksta ne tik dėl faktų, bet ir dėl simbolių bei orumo. Todėl kultūros politika ir atminties tyrimai tampa saugumo strategijos dalimi. Tik bendradarbiaujant su kitomis Europos tautomis galima atsispirti imperinėms praeities interpretacijoms ir leisti kiekvienai tautai pasakoti savo istoriją be diktato iš išorės, juolab – Maskvos.

Gintauto Mažeikio straipsnyje „Propagandos galia: ideologiniai Rusijos agresijos pagrindai“ nagrinėjama, kaip propagandos technologijos kuria hibridinės galios arsenalą. Autorius išskiria kietąją, išmaniąją ir švelniąją propagandos formas ir analizuoja, kaip jas politiškai derina V. Putino režimas. Kietoji galia šiuo požiūriu reiškia fizinį smurtą ir represijas; išmanioji – medijų, socialinių tinklų ir technologijų platformų kontrolę; švelnioji – kultūros, istorijos ir mitų naudojimą. Šios formos susipina: „Russia Today“ ir „Sputnik“ siūlo alternatyvą tarptautinei žiniasklaidai; „Telegram“ ir „TikTok“ kanalai išnaudoja savo algoritmus, kad pasiektų jauną auditoriją; kultūrinės organizacijos finansuoja projektus, kurie turi geopolitinius tikslus. G. Mažeikis, be kita ko, atkreipia dėmesį, jog, anot Maskvos propagandos, Rusija esanti Kyjivo Rusijos tradicijos paveldėtoja, vadinasi, turinti teisę į „broliškų“ tautų teritorijas, o informacine erdve Kremlius manipuliuoja taip, kad abejoti ir imti bent iš dalies tikėti jo politiniais mitais pradėtų ne tik rusams artimos visuomenės, bet ir Europos auditorijos. G. Mažeikio straipsnyje aptariama posttiesos kultūra ir parodoma, kaip socialinių tinklų algoritmai didina triukšmą ir sutrikdo kritinį mąstymą. Autorius pateikia pavyzdžių, kaip skleidžiamos spekuliacijos apie tariamas biolaboratorijas Ukrainoje ar „fašistinę chuntą Kyjive“, kurios pirmiausia plinta informacinės erdvės paraštėse, o paskui perimamos oficialios žiniasklaidos ir tampa „alternatyvia versija“ to, kas tradiciškai būtų laikoma objektyvia tikrove. Jis ragina investuoti į medijų raštingumą ir pažinti savo pačių informacinius burbulus, kad apsisaugotume ne tik nuo Kremliaus naratyvų, bet ir nuo vidaus populizmo bei sąmokslų teorijų. Technologinė pažanga – dirbtinis intelektas, sintetinės vaizdo klastotės (*deepfake*) – suteikia propagandai naujų priemonių, todėl atsparumo infrastruktūros turi nuolat prisitaikyti ir gebėti nulemti, kad demokratinis diskursas nevirstų manipuliacijų lauku. Straipsnį G. Mažeikis baigia

mintimi, kad propaganda neveikia vienpusiškai: auditorijos reakcija, kritinis mąstymas ir žiniasklaidos atsakomybė gali ir turėtų būti aktyvūs atsparumo manipuliacijoms veiksniai.

Vladimiro Laučiaus esė „Po karo: Europa, Rusija ir teisingumas“ analizuojamos esamos Vakarų strategijos, joms įtaką darančios politinio mąstymo tradicijos ir svarstoma, kokiais principais gali būti grindžiami Europos santykiai su Rusija po karo Ukrainoje. Autorius aptaria dvi paradigmas – pragmatinę (ekonomizmą) ir idealistinę (moralizmą). Ekonomizmu grindžiamas šiandien gajus ir Vakarų santykiams su Rusija didelę įtaką daręs ir tebedarantis įsitikinimas, kad prekyba ir investicijos natūraliai liberalizuoja politines santvarkas ir veda tautas ir valstybes į taikų, apčiuopiama nauda motyvuotą bendradarbiavimą. Šio požiūrio šalininkai, kuriuos gerai pažįstame iš pastarųjų dešimtmečių Vokietijos politikos, tradiciškai remiasi „Wandel durch Handel“ principu ir yra linkę tikėti, kad stiprūs energetiniai ir prekybiniai ryšiai su Rusija neišvengiamai skatins ją laikytis tarptautinės tvarkos ir vakarietiško politinio elgesio normų. Vis dėlto Rusijos invazija į Ukrainą akivaizdžiai parodė šios europiečių strategijos politines ir intelektines ribas. Savo ruožtu idealistinis moralizmas po 2022 m. vasario primygtinai reikalauja radikalių sprendimų, kuriems paprasčiausiai trūksta ir politinės valios, ir pasiaukojimo, ir resursų, ir elementarios atodairos į tikrovę. Galima iki užkimimo reikalauti, kad už agresiją atsakingi rusų politikai ir jėgos struktūrų vadovai stotų prieš Hagos teismą, kaip kadaise prieš Niurnbergo tribunolą stėjo žymūs nacių veikėjai, tačiau nesunku suvokti, jog tokie reikalavimai neturi nieko bendra su realiomis galimybėmis, o juos skelbiantis moralizmas prailenkia ne tik su kompromisų ieškoti skatinančiu sveiku protu, bet ir su morale. Ir ekonomizmo, ir moralizmo silpnybes (per politinės filosofijos prieigą ir gilesnio Rusijos suvokimo būtinybės pripažinimą) parodančio straipsnio autorius siūlo trečią kelią – ne demokratijos eksportui ir ne „Wandel durch Handel“ ekonomizmui, o Vakarų geopolitiniams interesams pirmenybę teikiančią požiūrį, kuriame moralė dera su strateginiu realizmu.

Emilija Pundziūtė-Gallois straipsnyje „Diplomatija karo metu: Rusijos užsienio politika po 2022 metų vasario“ nagrinėja dažnai beveik nematomą, bet daug lemiantį diplomatų darbą. Autorė naudoja fi-

toplanktono metaforą, pabrėždama, kad diplomatai, kaip ir šie mikroorganizmai, palaiko gyvybiškai svarbias funkcijas, nors dažnai lieka nematomi. Ji atseka Rusijos užsienio politikos raidą nuo Andrejaus Kozyrevo liberalios integracijos vizijos iki Jevgenijaus Primakovo daugiapolio pasaulio vizijos, kurią V. Putinas vėliau pavertė savo politikos orientyru. Paskutinįjį XX a. dešimtmetį, tikėtina, egzistavo galimybių langas, kai Rusija galėjo tapti kolektyvinės saugumo sistemos dalimi, tačiau vidiniai ir išoriniai veiksniai paskatino ją žengti kitu keliu. Po 2022 m. invazijos Kremliaus diplomatinė tarnyba dar labiau centralizavosi: ambasadoriai tapo režimui lojaliais vykdytojais, o Užsienio reikalų ministerija prarado anksčiau turėtą autonomiją. E. Pundziūtė-Gallois taip pat nagrinėja Rusijos orientaciją į BRICS ir Šanchajaus bendradarbiavimo organizaciją. Nors šiose struktūrose, anot autorės, Rusija randa naujų rinkų ir simbolinės paramos, tai nekompensuoja pasitraukimo iš Europos Tarybos ar ESBO. Politologė atkreipia dėmesį, kad 2023 m. BRICS viršūnių susitikime buvo pakviestos prisijungti Iranas, Saudo Arabija, Egiptas, Etiopija ir Jungtiniai Arabų Emyratai, o tai rodo norą kurti alternatyvius ekonominius ir politinius daugiapolio pasaulio darinius. Straipsnyje aprašoma, kaip Rusijos naujoji diplomatijos kultūra lemia profesionalumo nykimą: aukšti postai atitenka saugumo struktūrų veteranams, diplomatinės misijos naudojamos rengiant dezinformacijos kampanijas ir kibernetinius išpuolius, o ambasados virsta šnipinėjimo centrais.

Vytenio Čipinio ir Gretos Kunauskaitės straipsnyje „Rusijos ekonominio atsparumo veiksniai ir tolesnės šalies raidos perspektyvos“ dabartinė Rusijos ekonominė situacija lyginama su prieškarinio būklės ir ieškoma atsakymų į klausimą apie V. Putino sukurtos sistemos ekonominio atsparumo priežastis. Atkreipiamas dėmesys, jog Tarptautinis valiutos fondas prognozavo, kad 2022 m. Rusijos BVP smuks 8,5 proc., tačiau tikrovėje susitraukimas siekė tik 1,4 proc., nes augančios energijos kainos ir karo ekonomika amortizavo karo ir Vakarų sankcijų sukeltą šoką. Autoriai pažymi, kad 2023–2024 m. ekonomika net augo (dėl valstybės užsakymų gynybos pramonei ir kt.). V. Čipinys ir G. Kunauskaitė išskiria tris pagrindinius Rusijos atsparumo veiksnius: valstybinio sektoriaus plėtrą ir resursų mobilizavimą; gebėjimą perorientuoti žaliavų eksportą į Indiją, Kiniją ir kitas Azijos šalis;

centrinio banko politiką, kuri, taikant kapitalo kontrolę ir aukštas palūkanas, stabilizavo rublio kursą. Rusija sugebėjo perorientuoti savo naftos prekybą į Indiją ir Kiniją, o dujų eksportas vamzdynais buvo iš dalies kompensuotas skystų gamtinių dujų pardavimu. Vis dėlto autoriai pabrėžia, kad šis Rusijos ekonomikos atsparumas – trumpalaikis: technologinė izoliacija, tiesioginių investicijų stoka, ribojimai elektronikos, mikrolustų importui ir ryškėjanti demografinė krizė mažina Rusijos ekonominį produktyvumą. Kita vertus, nors galima teigti, jog Rusijos ekonomika išsikvepia, tam tikros tendencijos išlieka palankios Rusijai kaip „pasaulio degalinei“: antai naftos barelio savikaina tesiekia 10–15 JAV dolerių, o Rusijos naftos pramonė, anot TVF, yra gana gerai pasirengusi atlaikyti ilgalaikį mažų naftos kainų laikotarpį. Kaip teigia straipsnio autoriai, jei pasaulinė recesija užsitęstų ir dėl to naftos kainos išliktų santykinai žemos, Rusijos naftos sektorius vis tiek galėtų veikti pelningai.

Penki šio straipsnių rinkinio tekstai – tai analitinė pastanga kelti ir ieškoti atsakymų į klausimus „kas“, „kodėl“ ir „ką daryti“, kalbant apie šių dienų Rusiją ir jos santykį su Vakarais. Kartu tai – ne polemė, bet praktinis atsakymas į dažnai kartojamą klišę, skelbiančią, jog giliausią ir adekvačiausią Rusijos suvokimą esą tradiciškai demonstruoja ne tos valstybės, kurios patyrė ilgalaikę šios šalies vykdytą okupaciją XX ir XIX amžiuose, kaip antai Lietuva ar jos artimiausios kaimynės, bet toliau nuo Rusijos esančios didžiosios Vakarų šalys ir, žinoma, pati Rusija. Tikintiems, jog Rusiją geriau supranta Jungtinių Valstijų ir Vakarų Europos politikai ir ekspertai, vertėtų bent dalį išvadų pasidaryti vertinant XXI amžiaus Berlyno, Paryžiaus ir Vašingtono politiką Maskvos atžvilgiu, lėmusią tą situaciją, kurioje dabar atsidūrė Ukraina ir jos galingiausios sąjungininkės Vakaruose. Nes būtent tokia, į karą ir gilią krizę Vakarų atvedusi Rytų politika plaukė iš būtent tokio, koks vyravo pastarąjį ketvirtį amžiaus, Rusijos suvokimo. Savo ruožtu po 2014 ir ypač po 2022 metų sukerojės tikėjimas, jog geriausiai Rusiją supranta patys rusai – nuo V. Putino režimo bėgantys analitikai ir politikai, turi dar rimtesnių intelektinių ir metodinių spragų, kurias svarbu paminėti.

Pirma – tai technologinė politikos tyrimų prieiga, pagal kurią pirmenybė teikiama ne konceptualiam politikos suvokimo dėmeniui, neatsiejamam nuo

politinės filosofijos, etikos ir idėjų istorijos, bet vadinamosioms politinėms technologijoms, manipuliacijų ypatumams, galios žaidimams, valdančiojo elito vidaus perturbacijoms ir jėgų santykiui tarp veikėjų valdovo rūmuose. Būtent tokia prieiga būdinga vyraujančioms posovietinės Rusijos politikos mokslo ir analizės tendencijoms. Ji ignoruoja klasikinę politikos filosofiją, istoriją ir etiką, esą neturinčias beveik jokios įtakos Rusijos dabarčiai ir net nereikšmingas vien technologinio mąstymo pagrindu suvokiamai, nuo moralės, idėjų genezės ir santvarkų esmės klausimų atsietai politikai apskritai. Tokia prieiga nukreipia dėmesį nuo reiškinių į įvykius, nuo esmės į asmenis ir nuo santvarkos problemų į rūmų intrigas. Ji palieka klausimą „kas yra Rusija“ be konceptualių atsakymų. Kad ir kaip būtų keista, ją iš Rusijos analitikų ir komentatorių neretai perima Vakarų politikai, žiniasklaida ir net kai kurie ekspertai. Šią tendenciją iš dalies paaiškina dar viena Rusijos suvokimą apsunkinanti problema: Rusijos propagandos dvilypumas. Mat Rusijos skleidžiama propaganda jau seniai nebesusiveda vien į Kremliaus kuriamus ganėtinai primityvius, tiesmukus naratyvus. Nemažą jos dalį sudaro vadinamosios antiputiniškos diasporos pasakojimai, kuriuose V. Putino režimo kritikos elementai dažnai susipina su imperinio mąstymo ideologemomis. Esminė problema ta, kad Rusijos opozicionieriai, kurių nemaža dalis po 2022 m. vasario pasitraukė į Vakarus, vien dėl savo kritinio požiūrio į Putino valdžią įgyja nemenką pasitikėjimą formuojant Vakaruose viešąją nuomonę apie Rusiją ir atliekant „geriausių“ Rusijos ekspertų vaidmenį. Tačiau tas pasitikėjimas atveria kelią klaidinantiems aiškinimams ir tokiam Rusijos suvokimui, kuris galiausiai tarnauja ne tiesai, o imperinių naratyvų skleidėjams ir „kitokios“, bet vis tiek „didingos“ ir istoriškai „teisingos“ Rusijos politinei reklamai.

Nesunku suvokti, kodėl jau nuo Krymo aneksijos ir karo Donbase laikų įvairiuose Europos viešuosiuose forumuose V. Putinui oponuojančių Rusijos intelektualų bei politikų balsas ir dalyvavimas turėjo didelę paklausą. Jie buvo laikomi ir ekspertais, geriau už visus Vakarų ekspertus pažįstaniais autentišką Rusiją, ir kolektyvine jėga, galinčia kada nors pakeisti Rusijos santvarką ir politinį veidą. Panašiai ir viltys, susijusios su poreikiu suprasti daug kam ir 2014 m., ir 2022 m. netikėtus Kremliaus veiksmus, ir Rusijos visuomenės būklę, ir karo bei politinių permainų Maskvoje galimybes, kitaip tariant – noru geriau suprasti Rusiją, nukreipė daugelio vakariečių akis į tuos, kuriuos jie laikė geriausiai šios srities žinovais – Rusijos intelektualus, pažįstančius savo šalį iš vidaus ir turinčius su ja bendrą kultūrinę prigimtį. Esminė klaida buvo (ir tebėra) naivokas įsivaizdavimas, kad „pažinti iš vidaus“ ir „pažinti geriausiai“ yra iš esmės tas pats. Jei taip būtų, tai kiekvienas žmogus pats sau susikurtų geriausią ir mėgstamiausią muziką, pasirašytų geriausią ir mėgstamiausią poeziją, pats sau būtų tobulas gydytojas, psichologas ir netgi Dievas. Bet taip nėra. Vidinės refleksijos ir nuosavų intelektualinių ar kūrybinių pastangų dažnai neužtenka, norint geriau suprasti save ar savo valstybę. Politikos analizė reikalauja ne tik labai artimos pažinties su tiriamu objektu, bet ir – ne mažiau – distancijos, žvilgsnio iš toliau. Nes būtent toks žvilgsnis padeda išlaikyti objektyvumą, pamatyti visumą (ne vien tai, kas matoma iš vidaus) ir kontekstą (savo šalies santykį su ja supančia aplinka, neiškreiptą įskiepyto lojalumo „saviems“ jausmų). Todėl suprasti Rusiją iš išorės kartais galima daug geriau nei iš vidaus. Kaip tik toks tikslas keliamas šiam straipsnių rinkiniui, kuris turėtų virsti tęstinio projekto – kasmetinio almanacho „Rusija dienos šviesoje“ – pradžia.

Vilnius, 2025 m. gruodis.

¹ Keir Giles, *Moscow Rules. What Drives Russia to Confront the West* (Brookings Institution Press, 2019), xvi.

² Edward Cranckshaw, *Russia by Daylight* (London, 1951), 9.

Lietuva ir Maskva: sunki kaimynystė

Doc. Darius Kuolys

Įvadas

2025 m. Maskvoje išleistą „Lietuvos istoriją“ Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministras Sergejus Lavrovas pristato skaitytojams kaip „visapusiškai ir moksliskai pagrįstai išnagrinėtą raidą žemių, kurios skirtingu laiku buvo susijusios su Lietuva“. Knyga, pasak ministro pratarmės, esanti atsakymas į „dabartinės Lietuvos Respublikos“ valstybinei politikai naudojamus „suklastotus istorinius naratyvus, skirtus antirusiškoms ir rusofobiškoms nuotaikoms kurstyti“¹. Monografijos pratarmėje pabrėžtinai neminima lietuvių tauta, o prie knygos „ autorių kolektyvo vadovo“ Maksimo Grigorjevo akademiinių titulų pridedama: „участник СВО“ – „specialiosios karinės operacijos dalyvis“². Naujausiame Maskvos pasakojime apie Lietuvą atmetama „šiuolaikinė lietuvių istorinė mitologija“ ir teigiama Lietuvos valstybės rusiška prigimtis: jos susidarymo centras – „senas rusų miestas Naugardukas“, jos pirmasis valdovas Mindaugas kilęs iš Polocko kunigaikščių, o Gedimino kilmė neaiški, valstybė kurta „dabartinės Baltarusijos teritorijoje“, „lietuvių valstybės *Lietuva* niekada nebuvo“³. Lietuvos šiaurėje gyvenusios pagoniškos baltų gentys, o pietuose – aukštesnės civilizacijos rusai, turėję tvirtas krikščioniškas tradicijas ir išplėtus

miestus: Gardiną, Vilnių, Kauną ir kitus. Stačiatikiai buvę ir krašto valdovai Algirdaičiai. Bet vėliau jie išdavę tikrąjį tikėjimą, priėmę iš lenkų katalikybę ir leidę savo valdas „praryti Lenkijos Karalystei“. Vis dėlto per kelis šimtmečius Rusija „susigrąžinusi“ tas „žemes, kurios įėjo į Senosios rusų valstybės sudėtį“, o jos imperatorė „įsisūnijo baltarusius“⁴. „Lietuvos Respublika“ ir 1918, ir 1990 m. atsiradusi iš neteisėtų svetimų jėgų veiksmų ir šiandien veikianti kaip antirusiškas ir antibaltarusiškas pronačinės ideologijos darinys⁵.

Taigi ministro S. Lavrovo pristatyta naujausiame Maskvos istoriniame pasakojime apie Lietuvą neigiamas lietuvių tautos kaip istorijos subjekto egzistavimas, senoji Lietuvos valstybė laikoma rusų civilizacijos kūriniu, o modernioji Lietuvos Respublika – neteisėtu dirbiniu. Šis pasakojimas grindžiamas senu Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės (MDK) ir Rusijos imperijos politiniu žodynu, sena šios šalies istorine vaizduote. Jis sugrąžina mus į šimtmečius trunkantį Maskvos ir Lietuvos ginčą, primena sunkią dviejų šalių kaimynystę. Beje, abi pusės nuolat stengėsi paversti Vakarų ne tik savo nelengvos kaimynystės liudytoju, bet ir dalyviu.

Sykiu rusiška „Lietuvos istorija“ atgaivina seną Maskvos ir Vilniaus ideologinę antitezę, kuri ne vieną amžių buvo svarbi ir vieno, ir kito krašto politinėms tapatybėms. Ne tik Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei (LDK) Maskva buvo tas „kitas“, kurio atžvilgiu formuota savo krašto bendruomenės savivoka. Maskvai Lietuva taip pat ilgą laiką buvo esminis „kitas“, veikęs jos valstybės identitetą. Regis, istorinė Maskvos ir Vilniaus priešprieša šiandien, kai Rusija prie jos grįžta, būtų verta atidesnio žvilgsnio. Tai reikšmingas dabartinių Maskvos ir Lietuvos, Maskvos ir Europos santykių kontekstas.

Kovos dėl Kijevo ir Vilniaus: kam skirta būti „visos Rusios valdovu“?

Į Aukso ordos duoklininkėmis tapusias Rusios žemes veržėsi jau Lietuvos valdovas Mindaugas. Jis prijungė prie savo valstybės Slanimą, Valkavyską, Polocką, o 1255 m. išgavo iš popiežiaus Aleksandro IV teisę viešpatauti tose rusų žemėse, kurias pajungsiąs sau ir katalikų tikėjimui. Lietuvos didysis kunigaikštis Gediminas, palenkęs savo valdžiai senosios Rusios sostinę Kijevą⁶, 1323 m. Vakarų krikščioniškajam pasauliui rašytuose laiškuose jau titulavosi „lietuvių ir rusų karaliumi“: *Dei gratia Letphinorum Ruthenorumque rex*. Tokio įrašo būta ir Gedimino antspaude⁷. Rusų valdovais skelbėsi esą ir Kijevą valdę Gedimino palikuonys. Jo sūnus Algirdas Šventosios Romos imperatoriaus Karolio IV pasiuntiniams 1358 m. tvirtino, kad „visa Rusija tiesiog turi priklausyti lietuviams“: *omnis Russia ad Letwinos deberet simpliciter pertinere*⁸. Gedimino vaikaitis Jogaila 1385 m. Krėvos akte teigė esąs „Dievo valia Lietuvių didysis kunigaikštis ir Rusios viešpats bei prigimtinis paveldėtojas“⁹. Kitą Gedimino vaikaitį Vytautą 1398 m. Salyno saloje jo valdiniai Vokiečių ordino brolių akivaizdoje buvo paskelbę „lietuvių ir rusų karaliumi“¹⁰. „Rusijos žemių viešpačiu ir paveldėtoju“ (*terrarum Russiae dominus et haeres*) titulavosi 1492 m. Vilniuje Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu valstybės diduomenės išrinktas ir „lietuviškais papročiais arba Vytauto pavyzdžiu“¹¹ valdyti įpareigotas Jogailos vaikaitis Aleksandras^{12, 13}.

Palaipsniui savo teisę į rusų žemes ėmė reikšti ir Maskvos valdovai. Jau Gedimino amžininkas Jo-

nas (Ivanas) Kalita, Maskvos kunigaikštis, 1328 m. gavęs iš Aukso ordos teisę rinkti jai duokles ne tik savo, bet ir kitų rusų kunigaikščių valdose, šiems ėmė skelbtis „visos Rusios didžiuoju kunigaikščiu“¹⁴. Po pusanatro šimtmečio Maskvos didįjį kunigaikštį Joną (Ivaną) III „visos Rusios Valdovu“ jau vadino Šventosios Romos imperatorius ir vokiečių karalius Maksimilijonas I: 1491 m. sudarytoje sutartyje su Maskva jis pažadėjo Jonui III – „mūsų mylimam broliui, visos Rusios Valdovui“ [*Gosudariu vsea Rusii*] padėti „atgauti savo tėvoniją Didžiąją Kijevo Kunigaikštystę“¹⁵. Taigi XV amžiuje Maskva ne tik išsikėlė „visų rusų žemių surinkimo“, „Kijevo atgavimo“ programą, bet ir jos įgyvendinimui, kovai prieš Lietuvą, sugebėjo užsitikrinti Šventosios Romos imperatoriaus paramą. Beje, mainais pažadėjusi Maksimilijonui I padėti įgyti Jogailaičių valdomą Vengriją. Siekdamas įtraukti Maskvą į sąjungą prieš Jogailaičius, Romos imperatorius net siūlė Jonui III tapti Livonijos ir Prūsijos globėju¹⁶.

Būtent Jonas III padėjo idėjinius pamatus būsimai Maskvos imperijai. Ir padarė tai Vakarų Europos padedamas. 1472 m. Romos popiežiaus legatas atlydėjo į Maskvą paskutinio Konstantinopolio imperatoriaus Konstantino IX Paleologo dukterėčią Sofiją – Jono III nuotaką, popiežiui ir Venecijos Respublikai tikintis, kad Maskva prisijungs prie 1439 m. Florencijoje sudarytos Katalikų ir Stačiatikių bažnyčių unijos ir stos ginti Europos nuo turkų. Jonas III Vakarų vilčių nepateisino: Maskva kovoti su turkais nepradėjo, jos Stačiatikių Bažnyčia paklusni Romos popiežiui netapo. Tačiau netrukus Maskvos didysis kunigaikštis perėmė Bizantijos imperatorių herbą – dvigalvį erelį, ir ėmė laikyti save žlugusios Bizantijos imperijos sosto paveldėtoju. Jau 1478 m. Jonas III prijungė prie Maskvos iki tol Lietuvos įtakoje buvusį Didįjį Naugardą, 1485 m. – Tverę. Atsikratęs Aukso ordos įtakos ir užsitikrinęs Romos imperatoriaus pagalbą „Kijevui atgauti“, 1492 m. rudenį jis pradėjo karą prieš Lietuvą. Nuo 1493-ųjų ir santykiuose su Vilniumi Jonas III titulavosi „visos Rusios Valdovu“. Tiesa, Lietuva šį titulą pripažino tik 1500 m. – vėliausiai iš visų valstybių. Ir keldama sąlygą, kad Kijevą Maskvos didysis kunigaikštis raštu pripažintų Vilniui¹⁷.

Pretenzijas į „visą Rusiją“, į buvusias LDK žemes, Jonas III visų pirma parėmė paveldėjimo teise: Rusios sostinė Kijevas ir visa „Kijevo Didžioji Kunigaikštystė“ – jo „tėvonija“. Būtent kaip valdovo

tėvoniją Maskvai Kijevą pripažino ir Romos imperatorius. Greitai šias pretenzijas Maskva ėmė grįsti ir religiniais argumentais.

Eschatologiniais 1492-aisiais, sukakus 7000 metų nuo biblinės pasaulio pradžios, Maskvos bažnyčios vadovas metropolitas Zosima paskelbė Maskvą naujuoju Konstantinopoliu, o Maskvos didįjį kunigaikštį Joną III – „visos Rusios valdovu ir patvaldžiu, nauju caru Konstantinu, naujo Konstantino miesto – Maskvos ir visų rusų žemių ir daugelio kitų žemių viešpačiu“¹⁸. Taip buvo sukurta esminė prielaida atsirasti teokratinei, ne tik istorinio, bet ir kosmologinio pobūdžio Maskvos kaip Trečiosios Romos doktrinai, turėjusiai ypatingos svarbos Maskvos valstybės ir rusų tautos istorijai. Istorijai, kuri, semiotiko Boriso Uspenskio teigimu, „nulėmė rusų monarchų politines ambicijas ir pagaliau – Maskvos carystės, vėliau tapusios Rusijos imperija, atsiradimą“¹⁹. Konstantinopolis tuomet buvo suprantamas ir kaip „antroji Roma“, ir kaip „naujoji Jeruzalė“. Tad Bizantijos palikimą prisiskyrusi Maskva pradėjo save suvokti ir kaip šventą teokratinį miestą, ir kaip pasaulio imperijos sostinę. Jos misija: sujungti visas ne tik rusų, bet ir stačiatikių, ortodoksų žemes, įvykdyti Dievo valią – tapti pagrindine pasaulio galia ir apginti tikrąją, Romos katalikų neiškreiptą krikščionybę. Jau MDK valdant Jono III sūnui Bazilijui (Vasilijui) III, vienuolis Filotėjas Pskoviškis apie 1523–1524 metus išbaigė Maskvos – Trečiosios Romos teoriją ir suteikė jai eschatologinį pobūdį: „vienintelio krikščionių caro“ valdoma Maskva esanti paskutinė pasaulinė imperija. Dviem pirmosioms, Romai ir Konstantinopolii, žlugus, ji – trečioji – lieka šioje žemėje „stovėti“, o „ketvirtosios negali būti“²⁰.

Romos imperatorius Maksimilijonas I ne tik pripažino Maskvos valdovo Bazilijaus III ekspansines pretenzijas²¹, bet ir 1514 m. sutartyje pirmąkart titulavo jį „imperatoriumi“ (*imperator*) bei „kaizeriu“ (*Kayzer*). Pats Bazilijus tais metais pradėjo vadintis „caru“²². Tokį titulą ir savo valstybės veržimąsi į Vakarus jis ėmė grįsti nauju istoriniu pasakojimu, kad jau ne tik Kijevas, bet ir visa LDK esanti Maskvos valdovo – „Didžiosios Rusijos caro“ – paveldėta „tėvonija“. Šį pasakojimą sukūrė iš Lietuvos į Maskvą pabėgęs vienuolis Spiridonas Savva.

XVI amžiaus pradžioje valdovo užsakymu parašytas „Spiridono Savvos laiškas“ iki 1533 m. buvo paverstas oficialiu MDK istoriniu tekstu – „Pasa-

kojimu apie Vladimiro kunigaikščius“²³. Šiuose tekstuose Maskvos didžiojo kunigaikščio valdžia kildinta ne tik iš Konstantinopolio, bet ir iš „Romos bei visos visatos caro Augusto“. Spiridonas Savva teigė, kad imperatorius Oktavianas Augustas savo broliui Prūsui skyręs valdyti žemę prie Vyslos ir Nemuno upių, tad toji žemė iki šiol „jo vardu vadinama Prūsų žeme“. Prūsio palikuonį Riuriką pasikvietęs valdyti savo krašto Naugardas. O Riuriko palikuonis didysis kunigaikštis Vladimiras Monomachas gavęs iš Konstantinopolio caro Konstantino Monomacho „caro vainiką“ ir buvęs paskelbtas „laisvos ir patvaldiškos carystės, laisvos patvaldystės Didžiosios Rusijos Dievo vainikuotu caru“. Nuo tada „graikų caro“ atsiųstu „caro vainiku“ vainikuojami visi „Didžiosios Rusijos“ valdovai: juo esąs vainikuotas ir dabartinis „Didžiosios Rusijos laisvas patvaldys ir caras“ (*volnyj somoderžec i car Velikya Rosija*) Bazilijus, Jono sūnus, Riuriko dvidešimtos kartos palikuonis²⁴. Šitaip didysis Maskvos kunigaikštis Bazilijus III buvo paskelbtas ir „visatą valdžiusio“ Romos imperatoriaus Augusto giminės palikuonimi, ir pasaulinės valdžios vainiko, gauto iš Konstantinopolio imperatoriaus, paveldėtoju, o visa „Didžioji Rusija“ ir „Prūsų žemė“ su „daugeliu miestų palei Nemuną“ – jo tėvonija. Taigi XVI a. pradžios Maskvos istorinis pasakojimas teigė pasaulinės „imperijos perdavimą“ – *translatio imperii* – idėją, kuri virto Maskvos – Trečiosios Romos koncepcijos pagrindu. Sykiu šis pasakojimas išryškino ir Maskvos valdovo kaip viso pasaulio tikrųjų krikščionių – stačiatikių – globėjo sampratą, atvirai nukreiptą prieš LDK.

Antilietuviškas Maskvos istorinio pasakojimo pobūdis dar tiesmukiškiau išsakytas „Spiridono Savvos laiško“ antroje dalyje, skirtoje lietuvių kunigaikščių kilmei, ir ja remiantis parašytoje „Lietuvių kunigaikščių genealogijoje“, lydėjusioje „Pasakojimą apie Vladimiro kunigaikščius“. Šių tekstų paskirtis – parodyti žemą Gediminaičių, Jogailaičių kilmę ir taip paneigti jų tėvonines teises į Rusijos ir Lietuvos žemes. Kaip teigiama Maskvos pasakojime, „kažkoks Vytenis“ buvęs Smolensko kunigaikščio Rostislavo valdinys, kadaise pabėgęs iš rusų žemės ir „apsigyvenęs Žemaitijoje“. Tą Vytenį nutrenkęs žaibas, o „jo žmoną paėmė jo vergas vardu Gediminukas (Gegiminik), jo žirgininkas“, ir sugyveno su ja septynis sūnus: Algirduką (Olgerdik), Kęstučiuką (Kestutik) ir kitus. Gediminukas ir jo sūnūs buvę rusų „didžiojo kunigaikščio Alek-

sandro duoklininkai“, rinkę jam duoklę iš „visos Nemuno šalies“. Gedimino sūnus Algirdas ir visi jo vaikai buvę tikri krikščionys – stačiatikiai. Vilnių Algirdas palikęs sūnui Jokūbui, arba Jakovui (Jakov), kuris „krito į Romos tikėjimo puikybę ir buvo pavadintas Jogaila“. Taigi Lietuvos „dabartinis karalius Žygimantas“ (Žigmont) esąs „Rostislavo Smolenskiečio vergo Vyteniuko žirgininko Gediminuko“ palikuonis, kurio protėvis Jogaila atkritęs nuo teisingo stačiatikių tikėjimo, – apibendrinama „Lietuvių kunigaikščių genealogijoje“²⁵. Tad Žygimanto valdžia neturinti jokio istorinio pagrindo. Šitaip Maskvos valstybinė ideologija ir ją grindžiantis istorinis pasakojimas jau XVI a. pirmoje pusėje atmetė Gediminaičių, Jogailaičių tėvonines teises į LDK ir ėmė neigti Lietuvos valstybės teisėtumą: LDK esanti „Didžiosios Rusijos laisvo patvaldžio ir caro“ paveldėta valda. Taip kova dėl Kijevo virto ir kova dėl Vilniaus.

Būtent tokiais ideologinėmis nuostatomis ir Prūsų legenda remdamasis, savo teises ne tik į Lietuvą, bet ir į Lenkiją įrodinėjo Bazilijaus III sūnus Maskvos didysis kunigaikštis Jonas IV Žiaurusis, arba Ivanas Rūstusis, 1547 m. Maskvos metropolito vainikuotas Monomacho kepure ir paskelbtas „visos Rusijos caru“. Jis jau 1556 m. į LDK siunčiamiems pasiuntiniams įsakė išdėstyti Vilniuje savo kilmės iš imperatoriaus Augusto bei Riuriko teoriją ir ją pagrįsti teise į caro, arba imperatoriaus, titulą, o 1563 m. Prūsų legendą pasitelkę Maskvos pasiuntiniai įrodinėjo jų valdovo tėvonines teises į Livoniją²⁶. 1567 m. laiške Žygimantui Augustui Jonas IV tvirtino esąs kilęs iš „visą pasaulį valdžiusio ciesoriaus Augusto ir jo brolio Prūsų“, o Lietuvos didieji kunigaikščiai – „netikri valdovai“, nes Jogailaičių protėviai „Rogvolodovičiai“ buvę išvyti iš Polocko, Vytenis tarnavęs Tverės kunigaikščiams, o „Gediminukas“ buvęs jo žirgininkas²⁷.

Žygimantui Augustui mirus, Maskvos didysis kunigaikštis 1576 m. pasiūlė Romos imperatoriui Maksimilijonui II pasidalinti Abiejų Tautų Respubliką: vienam pasiimti Lietuvą, kitam – Lenkiją. Derybos nutrūko, nes tais pačiais metais imperatorius mirė, spėjęs Maskvai tik dar kartą pažadėti Kijevo^{28, 29}. Naujam Lietuvos didžiajam kunigaikščiui ir Lenkijos karaliui Steponui Batorui Jonas IV taip pat prisistatė kaip Romos imperatoriaus Augusto brolio Prūsų įpėdinis, turįs paveldėjimo teisę į Lenkijos Karalystę ir LDK³⁰. „Mes, visos Rusijos patvaldys,

viešpataujame nuo didžiojo Riuriko 717 metų, o tu – nuo vakardienos“, – teigė Jonas Žiaurusis karaliui Steponui³¹.

XVII a. viduryje ta pačia „paveldėjimo teise“ karo žygį prieš Abiejų Tautų Respubliką grindė ir Maskvos didysis kunigaikštis Aleksejus. 1655 m. užėmęs Vilnių jis pasiskelbė Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu ir rugsėjo 3-iosios įsake tvirtino, kad Vilnius esąs „viešpataujančių mūsų protėvių, didžiųjų Rusijos valdovų kunigaikščių sostinė“³². Tą patį kartojė ir gruodį rašytame laiške vienam iš LDK kariuomenės vadų Pauliui Jonui Sapiegai bei lietuvių kariams: „Dievas mums padovanojo <...> visą Baltąją Rusiją ir mūsų pamaldžiųjų protėvių, didžiųjų valdovų rusų kunigaikščių sostinę Vilnių Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir daug kitų LDK miestų ir vietovių“³³. Kiek vėliau pavaldiniams Aleksejus įsakė jį tituluoti „didžiuoju valdovu, caru, visos didžiosios ir mažosios, ir baltosios Rusijos patvaldžiu, didžiuoju Maskvos, Kijevo, Vladimiro kunigaikščiu <...> Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu...“³⁴ Įsidėmėtina: ir titule, ir tuo metu rašytuose Maskvos valdovo laiškuose „Baltoji Rusia“ pabrėžtinai atskiriama nuo „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės“³⁵.

Aleksejaus įsiveržimas į Lietuvą buvo argumentuojamas ne tik būtinybe „susigrąžinti“ protėvių palikimą, bet ir valdovo pareiga apginti nuo persekiojimo „tikruosius krikščionis“. Apie 1654 m. Šv. Sergijaus Trejybės lauroje parašytame ir vienuoliui Simonui Azarjinui priskirtame „Pasakojime apie Maskvos viešpatystės ir visos Rusijos žemės nusiaubimą“ didysis kunigaikštis Aleksejus ragintas sekti Jono IV pavyzdžiu: gelbėti atskirtus nuo „šventos Rusijos žemės“ ir lietuvių bei lenkų – „prakeiktų eretikų“, „pagonių“, „popiežiaus tarnų“ – „prievartaujamus tikratikius krikščionis“. Būtent rūpindamasis krikščionybe, Jonas Žiaurusis „iš daugybės miestų išvalė eretikus ir tuos miestus prie stačiatikių tikėjimo priglaudė“, „daug miestų nuo pagonių prievartos apgynė ir į krikščionybę atvertė, Dievo padedamas“. Tad ir Aleksejus turįs lietuviams ir lenkams „už visas skriaudas atkeršyti“ – „kovodamas už krikščionių tikėjimą, pajudėti su savo Kristų mylinčia kariuomene“ ir „paguldyti visus Dievo priešus“³⁶. Ir iš tiesų, užėmusi Vilnių ir pradėjusi derybas su lietuvių didikais dėl visų LDK gyventojų pasidavimo jos valdovo „aukštajai rankai“, Maskva reikalavo okupuotame krašte įtvirtinti stačiatikybę. Maskvos derybininkai 1656 m. sausį

taip atsakė į lietuvių prašymą išsaugoti katalikybę: „Romos pamaldų Vilniuje, Trakuose, Gardine ir už Beržūnos (Biarezinos) upės niekada nebus“; „unitų bažnyčias paversti graikų cerkvėmis“; Vilniaus „pi-lyje bažnyčios nebus, o bus ten graikų soboras“³⁷.

Tais pačiais Jono Žiauriojo ir Aleksejaus argumen-tais rėmėsi Rusijos imperatorė Kotryna (Jekateri-na) II, „amžiniems laikams“ prijungdama prie savo imperijos jos kariuomenės užimtas LDK žemes ir perimdama „Lietuvos didžiosios kunigaikštienės“ titulą. 1795 m. balandžio 5-ąją rašytame laiške savo bičiuliui vokiečių aristokratui Friedrichui Melchiorui von Grimmui Kotryna II piktinosi „asilu“ Prūsijos ministro Ewaldo Friedricho von Hertzbergo „istorijos neišmanymu“ ir taip grindė Rusijos teisę į Lietuvą: „Polocko kunigaikščiai kilo iš Vladimiro I vyriausiojo sūnaus [Iziaslavo]. Vėliau Vladimiras I, būdamas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, atidavė Lietuvą savo sūnui Sviatoslavui, o šis mirė bevaikis. 1386 m. penktasis Algirdo sūnus Jogaila, arba Jakovas, priėmė lotynų tikėjimą, vedė sosto įpėdinę Lenkijos karalaitę Jadvygą ir pradėjo karaliauti Vladislavo vardu, taip sujungdamas Lietuvą su Lenkija į vieną valstybę. <...> Iki pat XVII amžiaus ne tik Polocke, bet ir visoje Lietuvoje visi reikalai nuosekliai tvarkyti rusiškai: visuose lietuvių archyvuose dokumentai rašyti rusų kalba, visi aktai rašyti rusiškai ir rusiškais raidėmis, pasaulio sukūrimo metai buvo tokie, kokius pripažino graikų bažnyčia, ir net iki šių dienų graikų bažnyčios laiko ciklas tarnauja kaip rodyklė. Visa tai įrodo, kad iki XVII amžiaus ne tik Polocke, bet ir visoje Lietuvoje viešpatavo graikų tikėjimas, jį išpažino visi didieji kunigaikščiai ir visa kunigaikščių giminė; visose ten esančiose bažnyčiose, ypač soboruose, visur altorius pagal Rytų bažnyčios paprotį atsuktas į Rytus“³⁸. Greta „paveldėjimo“ teisės ir stačiatikių globos Kotryna II itin pabrėžė rusiškai kalbėjusios ir rašiusios Lietuvos idėją: LDK nuo seniausių lai-kų ne tik valdyta rusų kilmės rusakalbių stačiatikių valdovų, bet visa buvusi rusakalbė ir stačiatikiška, taigi – neatskiriama rusų pasaulio dalis. Būtent ši nuostata Rusijos imperijos ideologų bus plėtojama per visą XIX šimtmetį ir vėl prisiminta XX amžiuje.

Imperinė Maskvos programa Apšvietos šimtme-tyje buvo paremta „akademiniais argumentais“ ir tokia pristatyta Vakarų Europai. Peterburgo impe-ratoriškojo universiteto profesorius, valstybės tar-ėjas Michailas Lomonosovas 1760 m. Peterbur-

ge išleistame „Trumpame Rusijos metraštyje su genealogija“ papildė Prūsų mitą „etnolingvistine“ rusų ir senųjų prūsų tapatybės teorija: Prūsijoje – „senojoje pirmųjų Rusijos valdovų tėvonijoje“ – gy-venę „rosai“, arba „rusai“, ėmę vadintis „porosais“, arba „porusais“, „prūsais“. Taigi senieji prūsai buvę tikri rusai, tad ir Prūsija neabejotinai turinti priklausyti Rusijos imperijai³⁹. Išversta į vokiečių kalbą ši knyga jau 1765 m. išėjo Leipcige ir Kopenhagoje, 1767-aisiais Londone pasirodė angliškai. Kitame darbe – 1766 m. išspausdintoje „Senosios Rusijos istorijoje“ – M. Lomonosovas ne tik senuosius prū-sus, bet ir visus baltus priskyre „slavų tautai“. Šios knygos pirmos dalies antrame skyriuje „Apie Sla-vų Tautos didybę ir kartas“ jis tvirtino: „žemaičiai, lietuviai, senųjų prūsų likučiai <...> – visi slavų gi-minės“, o „vienintelė Rusija“ šiandien esanti visos slavų tautos „svarbiausioji karta“ (*главнейшее поколение*)⁴⁰. 1768 m. šis M. Lomonosovo istori-nis veikalas buvo išleistas Rygoje ir Leipcige vokiš-kai, 1769 m. Paryžiuje – prancūziškai, o Rusijoje trečiasis jo leidimas pasirodė 1794-aisiais, Tado Kosciuškos sukilimo metais.

Lietuvos atsakas: LDK Respublika prieš Maskvos tironiją

Kaip į Maskvos imperinį pasakojimą ir juo grįstą MDK ekspansiją į Vakarus atsakė Lietuva, jau XV–XVI amžių sandūroje pajutusi Rytų keliamą grės-mę savo egzistencijai?

Visų pirma apie Maskvos pavojų ir savo vaidmenį su šiuo pavojumi grumiantis ji stengėsi pranešti ka-talikiškai Europai. 1500 m. vasarą Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir Viešpačių, arba Ponų, taryba išsiuntė kunigaikščio Mykolo Glinskio va-dovaujamą pasiuntinybę pas Vengrijos ir Čekijos karalių Vladislavą Jogailaitį, vyresnįjį Aleksandro brolių. Glinskis pranešė apie karą su Maskva, apie Maskvos didžiojo kunigaikščio sumanymą „visą viešpatystę sunaikinti“ ir prašė pagalbos „prieš tokį žiaurų ir išprotėjusį priešą“, nes pavojus Lie-tuvai šį kartą kilęs iš visų rusų, iš viso stačiatikių pasaulio: ne tik maskvėnai, bet ir Lietuvos valdo-vo valdiniai rusų kunigaikščiai, pasak pasiuntinio, „kėsinasi suteršti ir išnaikinti“ „Lietuvos žemėje“

„šventą krikščionių tikėjimą“ – taigi katalikybę ir senelio Jogailos apkrikštytus lietuvius. Tad ir padėti Lietuvai Vladislovas turįs ne tik iš broliškos meilės, bet ir dėl krikščionybės^{41, 42}.

Tais pačiais 1500-aisiais Lietuvos valdovas Aleksandras pasiuntė savo sekretorių Erazmą Vitelijų Cioleką pas popiežių Aleksandrą VI. Šis 1501 m. kovą popiežiui ir kardinolams pristatė Lietuvą kaip Vytauto gerai sutvarkytą „respubliką“ – katalikišką, savarankišką, savo tapatybę turinčią valstybę. Didžiojo kunigaikščio pasiuntinys pabrėžė, kad Lietuva esanti lietuviška, lietuviškai kalbanti, kad jos gyventojai „uoliai laikosi savo kalbos“ (*Linguam propriam observant*), tačiau vartojantys ir rusų kalbą, nes „rusai gyvena beveik pusėje kunigaikštystės ir toji kalba daili ir lengvesnė“. Popiežiaus atsakomajame žodyje Erazmui „garbingiausia Lietuvos kunigaikštystė“ kartu su „šlovinga Vengrijos ir Lenkijos karalyste“ buvo iškeltos kaip „tikri priešpiliai (*vera antemuralia*) ir visos krikščionijos stipriausios tvirtovės (*propugnacula*) prieš Mahometonų tautą“. Taigi Lietuva Romoje pristatyta ir sutikta kaip katalikiškų Vakarų forpostas, kaip antitezė „barbarų“ pasauliui^{43, 44}. Šiam svetimam, kitam pasauliui lietuviai, be turkų ir totorių, priskyrė ir savo kaimynus „schizmatikus“ maskvėnus: būtent taip Lietuvos ir Lenkijos priešus popiežiui Julijui II nusakė 1504 m. Romon nuvykę karaliaus ir didžiojo kunigaikščio Aleksandro pasiuntiniai. Jie skundėsi, kad Romos imperatorius ir vokiečių kunigaikščiai ne tik nepadedantys jų valdovui Aleksandru kovoti su „barbarais“, bet net globojantys maskvėnus. O juk Lenkija ir Lietuva esančios „visos krikščioniškos Respublikos“ priešpilis⁴⁵.

XVI a. pradžioje Lietuvos brėžtą skirtą tarp savęs kaip Vakarų civilizacijos skydo ir Maskvos „barbarybės“ pažymėjo, liudijo anuo metu LDK lankęsis popiežiaus pasiuntinys Jokūbas Pizonas (Jacobus Piso). 1514 m. rugsėjo 26-ąją iš Vilniaus į Romą bičiuliui rašytame laiške, pasakodamas apie lietuvių ir lenkų prieš maskvėnus laimėtą Oršos mūšį, jis LDK karius vadino „mūsų kariais“, o Maskvos valdovą – „tironu schizmatiku“, pavojingu „bepročiu“, ketinusi užimti Vilnių ir pavergti lietuvius. Po Mykolo Glinskio maišto ir perbėgimo į Maskvos pusę rašęs J. Pizonas matė lietuvių nepasitikėjimą vietos rusais, arba rusėnais: „Daugelis iš jų [rusų] itin linkę į išdavystės ydą, kuri įsiskverbė į kai kurių didikų arba kunigaikščių namus. <...> Daugelis jų

(kaip tikima) slapta prijuočia Maskvėnui, ir ne dėl kokios kitos priežasties, o daugiausia dėl religijos, nes ji visur yra bendra, ir daugelis perbėgtų, jei nesibijotų gerai žinomos Maskvėno tironijos. Nes jis pavaldinius yra pažabojęs negailestingiausiais įstatymais. Visa jam gimsta, viskas jam auga, viskas jam pristatoma. Jei ir esama tokių, kurie yra reikšmingi arba kilme, arba užimama garbinga padėtimi, vis tiek jie yra jo rankose, ir ne ilgiau būna turtingi negu nori jis“⁴⁶. Įsidėmėtina: Lietuvos tikrovę stebėjęs popiežiaus pasiuntinys įžvelgė esminę takoskyrą tarp LDK rusų ir maskvėnų: rusai, nors būdami vienos religijos, vienu papročiu su maskvėnais, branginantys Lietuvoje turimas savo teises bei laisves ir nenorintys tapti Maskvos didžiojo kunigaikščio – tirono – vergais. Politinė laisvės ir tironijos skirtis esanti svarbesnė už religinę ir kultūrinę bendrystę: Lietuvos rusai tampantys rusėnais – Lietuvos politinio kūno dalimi.

Laisvos LDK Respublikos ir Maskvos tironijos antitezė per XVI ir XVII šimtmečius buvo ryškinaama, plėtojama lietuvių istoriniuose, publicistiniuose ir poetiniuose tekstuose. Tačiau pagrindus šiai antitezei visų pirma suteikė LDK įstatymai: jie padėjo pamatus senajai aristokratinei Lietuvos Respublikai, lotyniškai vadintai *Respublica Lituana*, lenkiškai – *Rzeczpospolita Litewska*, *Rzeczpospolita W. K. L.*, o lietuviškai XVII a. leksikografo Konstantino Sirvydo siūlytai vadinti *Lietuvos Visuotinė arba Lietuvos Bendrystė*. Esminis santvarkos, sykiu ir valstybinės ideologijos, lūžis Lietuvoje įvyko tais pačiais 1492-aisiais, kai Maskvoje gimė Trečiosios Romos doktrina. Būtent tais metais Gardine mirė LDK didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius Kazimieras Jogailaitis, ir Lietuvos viešpačių taryba pirmąsyk krašto politiniame gyvenime sukviėte Vilniun visų – ir rusiškų – LDK žemių bajorijos seimą valdovui išrinkti. „Mes be jūsų malonybių, mūsų mylimųjų brolių, nenorime valdovo rinkti, bet bendrai sutikdami su jumis visais, ką sutarsim valdovu turėti, tą sau ir išsirinksime“, – rašė Viešpačių taryba LDK didikams ir bajorams išsiųstuose laiškuose⁴⁷. Seime išsirinktą Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Aleksandru Viešpačių tarybos vadovai netrukus „padiktavo“ inauguracijos privilegiją – rugpjūčio 6-ąją išleistą įstatymą, kuris įteisino iš esmės naujus valdovo ir tautos, jai atstovavusios diduomenės, santykius. Šiuo aktu Viešpačių taryba, į kurią patekti turėjo teisę tik lietuviai bajorai katalikai, perėmė į savo rankas visas svarbiausias

valstybės valdymo sritis: užsienio reikalus, administraciją, teisumą, išdą, įstatymų leidybą. Didysis kunigaikštis įsipareigojo be „viešpačių, mūsų tarėjų“ žinios nesiusiti pasiuntinių į užsienį, be jų „nutarimo“ niekam neteikti valstybinių pareigybių ir valdų, be jų „valios“ nenaudoti valstybės išdo⁴⁸. Regis, pagrįstai lenkų istorikas Ludwikas Kolankowskis bus pavadinęs 1492 m. privilegiją Lietuvos viešpačių tarybos „laisvių, teisių, privilegijų ir laimėjimų didžiąja charta“, kurios Lenkijos senatui niekada nepavyko gauti⁴⁹. Aleksandro aktas Viešpačių tarybą iš patariamosios institucijos pavertė tikra LDK vyriausybe – aukščiausia vykdomąja valdžia, sykiu ir „šalies suvereniteto įkūnytoja, Lietuvos valstybingumo išraiškos ir apsaugos centru“⁵⁰. Aukštieji krašto bajorai ėmė vadintis valstybės ir tautos vardu: „mes, Lietuva“. Kartu Lietuvos didikų valdžia vis labiau pradėjo remtis visos „tautos“ – visos krašto bajorijos – politine valia, kuri reikšta visuotiniuose Lietuvos seimuose. Aleksandro laikais Lietuvos seimas iš bajorų suvažiavimo virto Lietuvos žemėms atstovaujančia valstybės institucija, svarsčiusia svarbiausius viešus reikalus. Šiuo metu seimai tapo pastovūs. Taigi 1492 m. laikytini Lietuvos parlamentarizmo pradžia: iš tuo laiku pradėtos tradicijos 1564–1566 m. išaugo Lietuvos seimas jau kaip tikra krašto visuomenės politinė atstovybė⁵¹. Lietuva, jos politinė bendruomenė didžiojo kunigaikščio Aleksandro laiškuose imta vadinti „respublika“. Kaip respublika LDK visuomenė pradėjo kurti savo santykius su kita – Lenkijos „Karalystės respublika“⁵². „Didžiosios Kunigaikštystės respublikai“, jos išsaugojimui „santarvėje ir teisingume“ buvo skirtas 1522 m. parengtas, 1529-aisiais išleistas Pirmasis Lietuvos Statutas. Plačią bajorijos savivaldą, sykiu ir bajorišką Lietuvos Respubliką, įtvirtino 1566 m. priimtas Antrasis Statutas. O 1588-aisiais patvirtintu Trečiuoju Statutu lietuviai iš dalies susigrąžino 1569 m. Liublino seime prarastą savo Respubliką⁵³. Iš respublikos pozicijų Lietuva XVI amžiuje pradėjo vertinti Maskvą kaip „tironiją“, kurioje tautos laisvė negalima.

Respublikonišką ir raiškų antimaskvėnišką pobūdį turėjo Lietuvos istorinis pasakojimas, išplėtotas XVI šimtmečio pradžioje ir tęstas iki LDK žlugimo. Lietuvių didiko Alberto Goštauto suburti intelektualai Vilniuje tuo metu, kai Maskvos istorinį pasakojimą kūrė Spiridonas Savva, parašė pirmąją išsamią Lietuvos istoriją – „Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės metraščių“ ir papildytą šio metraščių

sąvado variantą, vadinamąją Bychoveco kroniką. Pirmasis tekstas parengtas iki 1519 m., antrasis – tarp 1519-ųjų ir 1525-ųjų⁵⁴. Beje, pats LDK kancleris A. Goštautas tuo laiku, 1525 m., Lietuvos didžiajai kunigaikštenei ir Lenkijos karalienei Bonai Sforcai adresuotame memoriale Lietuvą nusakė kaip lietuvių ginamą „Respubliką“, kėlė savo, ištikimo lietuvių, nuopelnus „šiai Respublikai“, kaltino vietos rusėnus klasta ir siekiais „Respubliką pražudyti“^{55, 56}.

Lietuvių didiko aplinkoje parengtuose dviejuose metraščių sąvaduose pirmąkart buvo nuosekliai išdėstyta ir į Lietuvos istorinį pasakojimą įjungta lietuvių kilmės iš romėnų teorija, kuria ilgą laiką grįstas LDK lietuviškumas ir bajoriškas demokratizmas. Pasak šios teorijos, lietuvių bajorų protėviai – tai nuo Nerono ar Atilos žiaurumo pabėgusios ir kartu su Romos kunigaikščiu Palemonu į Žemaitiją ir Lietuvą atkeliavusios 500 kilmingų romėnų šeimų. Būtent romėnai perkėlė į naują tėvynę senuosius savo papročius, davę vardus Žemaitijai ir Lietuvai. Palemono ir jo palydovų sūnūs, vaikaičiai, provaikaičiai įsteigė Lietuvos miestus, pavadinę juos savo vardais, vėliau užėmė totorių nusiaubtą „visą Rusų šalį“ ir joje atkūrė sugriautus ir pastatę naujus miestus – Naugarduką, Gardiną ir kitus, o Gediminas, prieš įkurdamas Vilnių, „sutelkė visas savo lietuvių pajėgas“, „sutriuškino visus rusų kunigaikščius“ ir prisijungė Kijevą^{57, 58, 59}. Taigi kilmės iš romėnų mitu Vilnius atsakė į Maskvos imperines pretenzijas: „visa Rusia“ ir jos sostinė Kijivas – Palemono palikuonių įgytos valdos. Sykiu Palemono mitas, skirtingai negu imperijos perkėlimą teigė Trečiosios Romos ir Prūsos mitai, skelbė respublikos perkėlimo idėją: tironų sužlugdyta Romos Respublika galutinai nežuvusi – Lietuvos valstybės kūrėjai, gindami savo laisves ir teises, atkeliavę iš senosios Romos tam, kad Lietuvoje galėtų gyventi laisvi, saugodami Romoje turėtas laisves. Maskvoje tuo metu dėstyti mitai pasakojo tik apie valdovo – „laisvo patvaldžio“ – kilmę. Vilniuje išplėtotas Palemono mitas aiškino, iš kur atsiradusi laisva lietuvių ir žemaičių tauta. Šis mitas iškilo kaip Lietuvos politinės bendruomenės vienybės ir jos lygių teisių dalyvauti valdant valstybę kartu su valdovu simbolis: kadangi lietuvių bajorų protėviai kartu su Palemonu kūrė Lietuvos valstybę, jie turintys drauge tvarkyti ją ir šiandien⁶⁰. Metraščiuose Lietuvos valdovai vaizduoti kaip lietuvių tautos atstovai, jos interesų gynėjai: dėl valstybės reikalų jie tariasi tik su „lietuvių didikais“, „lietuvių ponais“, arba „lietuvių

viešpačiais“⁶¹. Patys Vytauto laikų „lietuvių didikai“ čia veikia kaip laisvi, savo teises atkakliai ginantys, savo kilmę iš romėnų viešai skelbiantys žmonės. „Lietuvių ponai“ – didikai – tiesiog vadinami „Didžiosios Kunigaikštystės šeiminingais“: *panowe Litowskij wlasteli welikoho kniastwa*^{62, 63}.

Taigi rusėnų, arba gudų, kalba rašyti metraščiai, teigdami lotynišką senosios Lietuvos tapatybę, paradoksaliai tvirtino ir jos lietuviškumą. Palemono mitas turėjo ne tik antimaskvėnišką, bet ir antirusėnišką pobūdį. Pasak metraščių, LDK – tai lietuvių protėvių romėnų sukurta, į rusų žemes išplėsta ir nuo seniausių laikų jų palikuonių valdyta valstybė, šiandien esanti ne tik lietuvių kilmės valdovo, bet ir lietuvių diduomenės nuosavybė.

Didėjančios Maskvos grėsmės akivaizdoje Lietuvos intelektualai lietuvių kilmės iš romėnų mitą netrukus pavertė tautinės valstybės kūrimo programa, skirta savarankiškai LDK tapatybei stiprinti ir rusėnų kultūros įtakai valstybėje mažinti. Iš Maišiagalos kilęs A. Goštauto dvariškis Vaclovas Mikalojaitis, greičiausiai rengęs ir metraščių sąvadus, vėliau tapęs LDK pasiuntiniu ir didžiojo kunigaikščio kanceliarijos sekretoriumi, apie 1550 m. dedikavo valdovui Žygimantui Augustui lotynišką kūrinių, kurio fragmentai tik XVII a. paskelbti Bazelyje su leidėjo suteikta antrašte – *Michalonis Lituani De moribus Tartatorum, Lituorum et Moschorum*. Šiame veikle lietuvių valdomą valstybę raginta grįsti atgaivinta protėvių romėnų kalba ir dorybėmis. V. Mikalojaitis romėniškai lietuvių kilmei įrodyti pasitelkė lotynų bei lietuvių kalbų ir senųjų papročių lyginamąjį tyrimą ir teigė: „Mes mokomės maskvėnų mokslo, kuris neturi nieko senoviška ir negali žadinti dorybingumo, nes rusų kalba svetima mums, lietuviams, t. y. italams, kilusiems iš italų kraujo.“ Traktate ne tik atkartota metraščių nuostata, kad Lietuva teisėtai įgijusi Rusią, bet ir lietuviai išskelti kaip totorių pavergtų rusų išvaduotojai: jie, lietuviai, iš romėnų paveldėta „įgimta drąsa išplėšę iš totorių, arba baskakų, vergijos rusų gimines, kraštus ir pilis, savo valdžią išplėtė nuo Žemaičių jūros, vadinamos Baltijos jūra, ligi Juodųjų jūrų...“⁶⁴ Tik susigrąžintos protėvių dorybės, kilnūs papročiai, lotynų kalba ir lotyniškos mokyklos, V. Mikalojaitio tvirtinimu, dar galinčios padėti lietuviams išsaugoti Gedimino, Algirdo ir Vytauto išplėstą valstybę.

Traktate „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius“ išdėstyta lotyniškos Lietuvos programą ne

tik plėtojo, bet ir ėmėsi įgyvendinti Vilniaus vaitas ir valdovo sekretorius, istorikas ir teisininkas Augustinas Rotundas. Jis taip pat brėžė „įgimtos lotyniškos“ ir „svetimos rusiškos“ Lietuvos antitezę, XVI a. viduryje lotyniškai parašė „Kroniką, arba Lietuvos istoriją“, dalyvaudamas Antrojo Lietuvos Statuto rengimo komisijoje sukūrė lotynišką šio Statuto redakciją⁶⁵, patardamas Vilniaus vyskupui Valerijonui Protasevičiui pasiekė, kad sostinėje 1570-aisiais atsirastų lotyniška jėzuitų kolegija. O 1576 m. Vilniuje rašytame laiške valdovui Steponui Batorui A. Rotundas išdėstė lotynų kalba grindžiamos valstybės nuostatas: „Dera, kad ta [lotynų] kalba, kuri lietuviams yra įgimta ir pirmoji, <...> būtų lietuviams gražinta, ir be to, visur: įstatymuose, privilegijose ir raštuose (ką jau nuo krikščionybės įvedimo turime), ediktuose, teismo bylose, teisminėse formuluotėse, sutartyse ir, pagaliau, jeigu tai įmanoma, kasdieniniame bendravime – būtų vartojama dažniau, nei toji barbariškoji, bendra su Maskvėno, amžino ir nuolatinio lietuvių priešo [kalba], kuri iki šiol tremtinės vietoje vertė būti lotynų kalbą“⁶⁶. Pasak A. Rotundo, netobula rusų kalba surašyti teisės aktai negalintys suteikti valstybei deramos tvarkos: tokią tvarką Lietuvai sugrąžinsiantys tik lotyniškai kuriami „mūsų lietuviški įstatymai“ – juk Vytautas ir Jogaila, iš Palemono, arba Libono, kilę valdovai, pirmuosius įstatymus rašę ne rusiškai, bet lotyniškai. Tad Kunigaikštystei reikalingas lotyniškas Statutas. O atgaivinti protėvių romėnų kalbą tarp jaunimo, paversti ją šnekamąja jau padedanti Vilniaus kolegija. Prie lotynų kalbos turėtų sugrįžti ir rusų, arba gudų, kilmingieji, nes jie esą kilę iš lietuvių, taigi – romėnų, tik kadaise „dėl kitos religijos nuo lietuvių atskilę“: „Kodėl jie [rusų kilmingieji] nemano, kad yra garbingiau ir šlovingiau <...> įteisinti ir su pasitikėjimu priimti kalbą tų, iš kurių save kildinti jie laiko šlovingu dalyku, negu sutikti, kad šita barbariškoji rusų [kalba] tokiai kilmingai tautai būtų primesta?“ Taigi lotynų kalba A. Rotundo iškelta kaip veiksnys, turintis, viena vertus, Lietuvą atskirti nuo rusėnų ir Maskvos kultūros, kita vertus, tvirtiau vienoje valstybėje sujungti, sutelkti lietuvių ir rusėnų tautas, jų kilminguosius. Sykiu lotyniškos Lietuvos programa siejo protėvių kalbą „susigrąžinti“ turinčius lietuvių bei rusėnų kilminguosius ir šią kalbą „išsaugojusią“ lietuvių liaudį. Mat A. Rotundas šnekamąją Lietuvos „kaimo žmonių“ kalbą prilygino italų kalbai ir vadino ją pakitusia lotynų kalba: senoji romėnų

kalba, pasak jo, per daug amžių Lietuvoje „pakito, kaip ir lotynų kalba Italijoje, ir vien tarp kaimo žmonių bepaliko“⁶⁷.

Beje, 1561 m. Lietuvai įsitraukus į karą su Maskva dėl Livonijos lietuvių ir rusėnų kilminguosius mėginta sutelkti į vieną politinę tautą ne tik primenant jiems „bendrą kilmę iš romėnų“, bet ir užtikrinant lygias politines teises. 1563 m. Vilniuje susirinkusiame LDK seime Žygimantas Augustas išleido privilegiją, kuria kadaise Jogailos ir Vytauto Horodlėje lietuviams bajorams katalikams duotas politines laisves suteikė ir rusėnams stačiatikiams. Tomis laisvėmis „vienodai ir lygiai per amžius turi naudotis ir džiaugtis visi riterių bei bajorų luomo Krikščionių tikėjimo [žmonės] – tiek Lietuvių, tiek ir Rusų tautos“, – skelbė seimo išgautas valdovo įstatymas, kurio nuostatos buvo perkeltos į Antrąjį ir Trečiąjį Lietuvos Statutus^{68, 69}.

LDK savarankiškumą, jos politinę tapatybę ginti ir stiprinti lietuvių intelektualai nuosekliai stengėsi lotyniškais mokyklomis. Vilniuje savo lėšomis jėzuitų kolegiją įsteigęs vyskupas Valerijonas Protasevičius tvirtino tai padaręs ne tik Dievo šlovei, bet ir „šios Didžiosios Kunigaikštystės, mūsų brangiosios tėvynės, respublikos garbei ir naudai“⁷⁰. Ir kuriamą Vilniaus universitetą vyskupas siejo su Lietuvos valstybės intelektualiu savarankiškumu, pabrėžė jo gynybinį geopolitinį vaidmenį. 1577 m. rašytame laiške popiežiui Grigaliui XIII vyskupas Valerijonas Vilniaus jėzuitų aukštąją mokyklą nusakė ir kaip tvirtovę (*propugnaculum*), turinčią saugoti nuo „erezijų“ ir iš Maskvos sklindančios stačiatikybės, ir kaip turgavietę (*emporium*), iš kurios katalikų tikėjimas būtų įvestas į kaimyninius kraštus⁷¹. Taigi katalikiškas Vilniaus universitetas vietos intelektualų suvoktas ir kurtas kaip svarbi vakarietiškos LDK tapatybės atrama: jis turįs ne tik padėti atsispirti Maskvos įtakai, bet ir pats siekti įtakos Maskvos žemėse.

Lietuvos ir Maskvos ideologinė priešprieša itin paaštrėjo Livonijos karo metais. Bet būtent tada lietuvių didikai, matydami jų susikurtai ir Antruoju Statutu įtvirtintai LDK Respublikai iškilusių mirtiną Maskvos grėsmę, sumanė šią priešpriešą įveikti – paskatinti MDK kilminguosius atsisakyti tironijos ir perimti Lietuvos bajorijos teises ir laisves. 1567 m. LDK didysis etmonas Grigalius Chodkevičius kartu su didžiuoju kunigaikščiu Žygimantu Augustu išsiuntė keturiems iškiliejiems Maskvos didikams slap-

tus laiškus – ragino juos nuversti tironą Joną IV, išsivaduoti iš vergijos ir susikurti savo šalyje krikščionims priderančią laisvą tvarką. Jis pažadėjo tokiam perversmui Lietuvos pinigine ir karine paramą. Šiuose laiškuose Vilniaus ir Maskvos antitezė įgijo metafizinę plotmę. Mat Žygimantas Augustas ir G. Chodkevičius piliečių teises ir laisves, pačią Respublikos santvarką grindė Dievo valia: „Dievas sutvėrė žmogų, dovanojęs jam laisvę ir garbę“, tad ir krikščionis valdovas privalęs „sekti Dievo meilės žmonėms pavydžiu“ ir pats „duoti dieviškos žmonių meilės ir krikščionių tautos meilės pavyzdį“⁷². Jonas Žiaurusis, perėmęs šiuos slaptus laiškus, atsakė jų autoriams Maskvos didikų vardu. Tais pačiais 1567 m. rašytuose laiškuose Maskvos didysis kunigaikštis tvirtino: žmonių pasaulyje „niekada laisvės nebuvo“, nes „Dievas – patvaldys, jis niekam nepavaldu“, Jo valią žemėje atitinkanti tik valdinių neribojama „laisva patvaldystė“, todėl Maskvos valdovų, „visagalės Dievo akies savo patvaldiškon viešpatystėn pasodintų laisvų patvaldžių“, valdžia ir esanti dieviška. Tik tokia absoliuti valdovo valdžia esanti reikalinga žmonėms: „būti valdovo valioje valdiniam gera – o ten, kur virš jų nėra valdovo valios, jie svyruoja kaip girti ir nieko gera nesugalvoja“. O lietuviams, pasak Jono IV, nedera „prisiminti, kad Dievas mus visus suvienijo savo šventu krauju“, nes jie „jau prieš daugelį metų lotyniška erezija nutraukė šią sąjungą ir dabar galutinai atitolo nuo Dievo, tapo Jo priešais, prisijungė prie Antikristo“⁷³.

Taip bene pirmoji viešumon iškilusi Lietuvos pastanga pastūmėti vidines Maskvos santvarkos permainas sulaukė griežto atsako: politinė kaimynių priešprieša ėmė įgyti Dievo tautos ir Antikristo tautos antitezę. Ir Lietuva, ir Maskva žiūrėjo viena į kitą kaip į Dievo valiai prieštaraujantį, tikrajai krikščionybei priešišką darinį. Tokią antitezę ryškino ir 1564 m. Lietuvon perbėgusio, LDK piliečiu tapusio kunigaikščio Andrejaus Kurbskio ginčas su Jonu Žiauriu. Maskvos didysis kunigaikštis jo teroro išvengusį karo vadą tuoj pat išplūdo dėl to, kad šis „užsimanė savivalės“, atsiskakė „gyventi Dievo ir Dievo duotų valdovų valdžioje“. A. Kurbskis, pasak Jono IV, „sukilęs prieš Dievą“, „pamynęs sielos pamaldumą, krikščionišką tikėjimą ir įstatymą“, nes tikras krikščionis privalėjęs paklusti valdovui kaip Dievui: „kas priešinasi valdžiai, priešinasi Dievui“⁷⁴. Kristaus išdavystė savo laiškuose kaltino Joną Žiaurų ir A. Kurbskis. Sykiu jis buvusiam savo

valdovui priekaištavo, kad šis sugriovęs „respubliką“. A. Kurbskis citavo Jonui IV iš lotynų kalbos išsiverstą Ciceroną: „Kas gi yra miestas? Ar kiekvienas pikty ir vienas kito nekenčiančių žmonių susibūrimas? Ar kiekviena vagių ir valkatų minia, susirinkusi į vieną vietą? Tikriausiai ginčysies. Nes neegzistuoja miestas tuomet, kai įstatymai jame bejėgiai, kai teismai beteisai, kai tėvų papročiai pamiršti, kai, kilminguosius kalaviju išvijus, respublikoje nelieka senato vardo. Tai plėšikų sambūris. <...> Aš visada buvau pilietis. Bet tu šiandien išties nesilietis, nes niekas negali būti ir [miesto] priešas, ir pilietis. <...> Ar gali būti pilietis [гражданин], jei dėl tavęs liovėsi egzistavęs miestas [град]? O mane tu vadini išdaviku, kai kartu su manimi [iš miesto] išvyta ir respublika [вещь общая]?“⁷⁵. Beje, toks Lietuvos pilietybę įgijusio maskvėnų kunigaikščio susitapatinimas su laisvą miestą, laisvą Respubliką gynusiu Ciceronu – ženkliškas mostas, liudijęs tuomet brėžtos takoskyros tarp Vilniaus ir Maskvos doktrinų praktinį veikimą. Po 1573 m. A. Kurbskis parašė ir istorinį darbą – „Pasakojimą apie Maskvos didįjį kunigaikštį“. Jame Joną Žiaurųjį vaizdavo kaip Jėzaus Kristaus priešininką, kaip krikščionių kankintoją ir žudiką. Istoriniame pasakojime nesiekia tiesiogiai kreiptasi į Maskvos valdovą: „O, beproti ir prakeiktasai! <...> Pasirinkai Antikristo kelią. <...> Atstūmei nuo savęs visus geriausius ir protingus vyrus ir susirinkai velnišką kariauną. <...> Tu ne krikščionių caras“⁷⁶.

Livonijos karo metais ne tik LDK politikai, bet ir intelektualai ėmė nuosekliau analizuoti jų valstybės egzistencijai pavojų kėlusį kaimyną, stengėsi geriau pažinti Maskvos santvarką, jos valdovą ir valdinius, jų santykius. Į Maskvą geriau įsižiūrėti lietuvius skatino ir Abiejų Tautų Respubliką po Žygimanto Augusto mirties ištikęs bekaralmetis. Dalis krašto didikų 1572 m. buvo linkę į Lietuvos didžiojo kunigaikščio sostą kviesti Jono IV sūnų Teodorą, vildamiesi atpratinti jauną valdovą nuo tironijos, išmokyti gerbti piliečių laisves. Net tikėtasi sudaryti Lietuvos ir Maskvos uniją ir taip užsitikrinti „amžinąją taiką“, saugią Rytų kaimynystę. Tačiau į LDK valdovus pretendavo pats Jonas Žiaurusis, siūlydamas Lietuvai, ir net visai Abiejų Tautų Respublikai, prisijungti prie Maskvos ir jos santvarkos^{77, 78}. Vilniaus derybos su Maskva dėl ilgalaikės sąjungos kėlė karštas diskusijas, jos atsispindėjo literatūros tekstuose, rašytuose ir derybų išvakarėse, ir joms nutrūkus. Sykiu karo metų LDK litera-

tūrai teko ir svarbus propagandinis vaidmuo – parodyti, pavaizduoti Maskvą kaip lemtingą priešą ir savai, ir Europos visuomenei.

Jau 1572 m. Krokuvoje lotyniškai išleistame veikalė „Apie politinę arba pilietinę laisvę“ (*De libertate politica sive civili*) Radvilų dvariškis teisininkas Andrius Volanas, palyginęs lietuvių ir maskvėnų tautas, Lietuvos Respubliką (*Res Litwana*) nusakė kaip antitezę Maskvos tironijai. LDK kancleriui Mikalojui Radvilui Rudajam – „pirmajam Respublikos saugotojui“ – dedikuotoje knygoje ne tik Maskvos valdovas pristatytas kaip įstatymus laužantis tironas, barbaras, bet ir pati maskvėnų tauta apibūdinama kaip barbariška, į vergiją linkusi, todėl tirono valdžios verta. Pasak A. Volano, Maskvoje „viešpatauja savo užgaidomis besivadovaujantis tironas ir įstatymu jis laiko tai, ką pasiūlo nesveikas jo proto įniršis, gyventojų garbė ir turtas dėl tokio neteisingumo yra nesaugūs“, tačiau „toji tauta tokia barbariška ir tamsi, taip pripratusi prie žiaurios vergijos, kad neprotestuoja prieš šį didžiai nusikalstamą tirono garbės troškimą, o kone Dievo įsakymu vadina kiekvieną akiplėšišką jo užgaidą – kaip teisingai sakė Aristotelis, šitokias žmonių sąjungas valdo ne Dievas, o žvėris“. Lietuviai ir jų susikurta santvarka iš esmės skiriasi nuo maskvėnų: „mūsų tauta savo valstybės ramybe ir visuotine laisve pasirūpino daug protingiau: tvirtais įstatymų rėmais ji apribojo savo valdovą“. Taip lietuviai padarę suprasdami, jog „jokia Respublika neturi kilnesnio ir naudingesnio siekio už laisvę“⁷⁹.

Lietuvoje bene pirmą išimtinai Maskvai skirtą studiją sukūrė pasienyje su Maskva 1563–1573 m. tarnavęs LDK kariuomenės karys, istorikas ir poetas Motiejus Strijkovskis (Maciej Strykowski). Jis teigė, kad būtent tuo laiku lotynų kalba buvo parašęs veikalą „Apie dabartinę Maskvos didžiojo kunigaikščio tironiją“, kurį vėliau su kitais tektais pametęs⁸⁰. Šį darbą greičiausiai pasisavino ir į savo vardu išleistą knygą įtraukė Strijkovskio vadas, LDK kariuomenės rotmistras, Vitebsko karo komendantas italas Aleksandras Gvanjinis (Alexander Gwagnin, Alessandro Guagnini). Krokuvoje 1578 m. pasirodžiusiame A. Gvanjinio lotyniškame veikalė „Europos Sarmatijos aprašymas“ (*Sarmatiae Europaeae descriptio*) buvo skyrius „Apie Maskvos didžiojo kunigaikščio Jono, Bazilijaus sūnaus, tironiją“. Jame ne tik išsamiai aprašyti tuometiniam Maskvos valdovui priskirti žiaurūs nusi-

kaltimai, bet ir jo valdiniai vaizduoti kaip tamsūs ir nuolankūs vergai⁸¹. Lotyniškai ši knyga 1581 m. buvo perleista Vokietijoje, 1583-iaisiais itališkai išleista Italijoje. Beje, 1581 m. vasarą, lietuvių ir lenkų karo žygio prieš Maskvą metu, Steponas Batoras liepė „Europos Sarmatijos aprašymą“ nusiųsti Jonui Žiauriamam, kad šis „paskaitytų, ką apie jo papročius pasaulis rašo“, kad „sužinotų, jog visas pasaulis pilnas jo nedorybių“⁸². Taigi Abiejų Tautų Respublika A. Gvanjinio knygą, kaip ir kitus, vėliau Lietuvoje parašytus tekstus, naudojo antimaskvėniškai propagandai – ir užsienyje, ir abiejų sąjunginių valstybių viduje. „Europos Sarmatijos aprašymas“ buvo išverstas į lenkų kalbą, pavadintas „Europinės Sarmatijos kronika“ ir 1611 m. išleistas Krokuvoje. Buvęs skyrius apie Maskvos valdovo tironiją lenkiškame leidime išplėstas, o visa šio leidinio VII knyga „Maskvos D. K. kronika“ dedikuota LDK kancleriui Leonui Sapiegai, autoriaus globėjui.

„Europinės Sarmatijos kronikoje“ A. Gvanjinis nutapė vieną makabriškiausių Jono Žiauriojo ir jo valdytos tautos paveikslų. Maskvos valdovui skirtas skyrius primena siaubo novelių rinkinį. Kaimyninės šalies valdovas – tai „šlykštus Maskvos žvėris, dvokiantis česnaku, svogūnais, degtine, prakaitu kaip prieš kelias dienas nudvėšęs šuo, o jo rankos kruvinos nuo valdinių žudynių“, tai „pasaulio dar nematytas tironas“, žiaurumu pralenkęs ne tik visus savo protėvius, bet ir „visus tironus, kurie buvo iki ir po Kristaus“. Jis patiriantis džiaugsmą ir didį malonumą sadistiškai kankindamas moteris, savo rankomis žudydamas lietuvių belaisvius ir mokydamas tai daryti sūnų, stebėdamas vaikų skerdynes, niekindamas lavonus. Tačiau, pasak A. Gvanjinio, Maskvos kunigaikščio žvėrišku žiaurumu nederėtų stebėtis, „nes tai labai žiauri tauta“. Maskvėnai „dėl savo papročių į save panašų valdovą vėl iš kur nors išsitrauktų“. Mat mušimą jie visi – ne tik tarnai, moterys, bet ir garsūs didikai – suprantantys kaip meilės išraišką. Jie patys prašantys caro, kad juos viešai išplaktų, o sumušti dėkojantys, nes „juos bausdamas teikėsi padaryti geresnius“. Maskvėnų visuomenė knygoje aprašyta kaip visų dorybių netekusi vergų minia: „Tironija yra šių tautą sukausčiusi, jų sielas žudo baimė, su kuria gimsta ir kuri jų viduje visada pasilieka. Šių žmonių sielos yra vergės, jos nemėgsta aukštų ir dangun besiveržiančių sumanymų. <...> Visa toji maskvėnų, arba rusų, tauta labiau myli vergiją nei laisvę. Visi gyventojai, neišskiriant nė

vieno asmens, yra savo tironų sunkios nelaisvės sukaustyti. Didikai, bajorai, seniūnai ir Tarybos ponai – visi yra baudžiauninkai, tai yra vargingiausi ir niekingiausi valdiniai ir žemiausi didžiojo Maskvos kunigaikščio tarnai, visą savo kilnojamą ir nekilnojamą turtą, kurį paveldėjo, laiko esant ne nuosavu, bet didžiojo Maskvos kunigaikščio. Kaip bajorai yra engiami didžiojo kunigaikščio, taip jie engia paprastus žmones ir miestiečius. <...> Žmonos vyrų namuose kenčia didžią nelaisvę: niekas ten moters dorybinga nelaiko – tik tą, kuri iš viso iš namų neišeina ir nuolat uždaryta sėdi. <...> Moterys viena kitai skundžiasi: „manęs vyras nemyli, nes mane retai virkdo“. Taigi virkdymą tvojančią ažuolo lazda per nugarą laiko meile. <...> Maskvoje žmogus žmogui yra vilkas. Toji maskvėnų tauta tokia šiurkšti, nežmoniška ir klastinga, jog išties neturi savyje nuoširdumo, kad galėtų tikroje prigimtoje meilėje vienas su kitu sutarti; vienas kitam kanda kaip šunys – be gėdos, be atjautos, be Dievo baimės. <...> Iš tikrųjų tie žmonės nėra verti krikščionių vardo. <...> Nėra pasaulyje kitos tokios išdavikiškos, tokios klastingos, tokios meluojančios tautos“⁸³. Taigi A. Gvanjinio pasakojimas išstūmė iš krikščionių pasaulio ne tik Maskvos valdovą, bet ir jo valdinius, „nevertus krikščionių vardo“. Tačiau Maskvai skirta „Europinės Sarmatijos kronikos“ VII knyga paradoksaliai pabaigta viltinga pastaba: „Anksčiau Maskva manė, kad mes nesame krikščionys, labai klaidingai suprato mūsų Respubliką, mūsų galią, narsą, tvarką, teises ir laisves. Dabar, nuostabiai Dievui sutvarkius, tame krašte, kad ir iš tolo susidūrę, ir jie mus, ir mes juos geriau pažinome.“ Greta šios pastabos išsakytas ir įsitikinimas, kad „rytų ir šiaurės kraštai“ turėtų priimti „Šventą Katalikų tikėjimą“⁸⁴.

Abiejų Tautų Respublikos ir Maskvos geresnio susikalbėjimo, darnaus sugyvenimo viltį paaiškina šios knygos dedikacija L. Sapiegai: būtent LDK kancleriui A. Gvanjinis dėkojo „už dabartinę progą, kuri pati į Karalystės ir Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės rankas nukrito“. O toji proga atsivėrė tada, kai 1598 m. mirus Maskvos didžiajam kunigaikščiui Teodorui, Jono IV sūnui, paskutiniam Riurikaičiui, kaimyninėje valstybėje kilo politinė sumaištis. Jai užsitęsęs, Lietuvos ir Lenkijos politikai nutarė grįžti prie Stepono Batoro neįgyvendinto projekto – palenkti Maskvą Abiejų Tautų Respublikai, įjungti ją į Vakarų civilizacijos erdvę. Tiesa – gerokai taikesnio, ne tokio radikalaus. O Steponas

Batoras 1584 m. su savo patikėtiniais, tarp kurių greičiausiai buvo ir LDK lauko etmonas Kristupas Radvilas Perkūnas, aptarė Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės užkariavimo planą. Tų metų rugpjūčio 29-ąją iš Liublino Romon rašytame laiške popiežiaus diplomatas Antonijus Possevinas pranešė: iš karaliaus Stepono sužinojęs, jog šis, „jei galėtų tikėtis kelių [Europos] kunigaikščių paramos, tai viliasi, pasinaudojęs dabartine maskvėnų valstybės būkle, per trejus metus įstengti pajungti visą Maskvą“. Tačiau Lietuvos ir Lenkijos pateiktas projektas nesulaukė popiežiaus Grigaliaus XIII pritarimo. 1584 m. rugsėjį iš Romos A. Possevinui buvo išsiųsta tokia žinia: „Šventasis Tėvas nemano, kad būtų laikas šito imtis.“⁸⁵

XVI ir XVII amžių sandūroje Maskvos įjungimo į savo politinę ir kultūrinę erdvę planų ATR politikai ėmėsi savarankiškai. Tikėdamasis Jono Žiauriojo teroro išvargintos MDK diduomenės palankumo, L. Sapiega 1600 m. su savo vadovaujama ATR pasiuntinybe nuvyko į Maskvą ir pasiūlė šiai valstybei uniją, kurios projekte buvo numatyta rinktis bendrą valdovą, sudaryti galimybes piliečiams sąjunginių valstybių žemėse įgyti valdų, jose statyti savo tikėjimų bažnyčias, mokyklas, kolegijas, siųsti vaikus studijuoti į užsienį^{86, 87}. Lietuvių intelektualas, LDK didysis raštininkas Elijas Piligrimovijus, dalyvavęs šioje pasiuntinybėje, 1601 m. ją aptarė lenkiškai sukurtoje poemoje „Pasiuntinybė ir trumpas ginčas su Maskva aprašymas“. Joje, kaip ir M. Strijkovskis su A. Gvanjiniu, brėžė raiškį civilizacinę Maskvos ir Lietuvos skirtį, tapę sukarikatūrintą maskvėnų visuomenės paveikslą. Maskva čia vaizduota kaip barbariškas, tironiškas Lietuvos priešas, klasta paveržęs lietuviams per amžius priklausiusias Naugardo, Pskovo, Smolensko žemes ir dabar grasinantis Romos imperatoriumi kaip savo sąjungininku. Bet Lietuvos pusėje – Dievas. Lietuvos ir Maskvos istorinė kova – tai Dovydo ir Galijoto susirėmimas. Maskvėnai – tai „vienakiai kiklopai“, matantys tik tai, ką turintys po nosimi, nežinantys, „kas yra žmoniškumas, kas bloga, kas gera, nes neturi proto ir jo nesiekė“. „Maskvos kiklopai“ – tai „ne žmonės, o Lernos Hidros užkratas, visos Europos amžina gėda“; „juose – be saiko totoriškumo ir pagonybės, neužsiima mokslais, mažai kas skaito ir rašo“, o juk „visi žinome, kad be laisvųjų mokslų nėra žmogaus“. Tad būdami nemokyti jie „geidžia būti vergijoje, o ne laisvėje“. Nepaisydamas visko, „ponas kancleris“ L. Sapiega pasiūlė Maskvos val-

dovui Borisui Godunovui ateityje kartu rinktis bendrą viešpatį, kad „taip nenutrukta ir sveika tautos išliktų amžina meilė ir santarvė“⁸⁸. Prie ATR ir Maskvos unijos projekto buvo grįžta Dmitrijų Apsišaukėlių valdymo metais, į jo svarstymus įsitraukė provakarietiškai nusiteikę Maskvos didikai, tarp jų būta ir norėjusių savo valstybės soste matyti ATR valdovo Žygimanto Vazos sūnų karalaitį Vladislavą. LDK kancleris L. Sapiega 1609 m. sausį seime įrodinėjo, kad tuo metu Maskvoje įsitvirtinusi Vasilijaus Šuiskio valdžia nėra teisėta, kad į Maskvos sostą visas teises kaip artimas giminaitis turįs Žygimantas Vaza, ir ragino susigrąžinti Maskvos užgrobtas žemes^{89, 90}.

Lietuvių ir lenkų pastangos karine galia ir diplomatinėmis priemonėmis palenkti Maskvą XVII amžiaus pradžioje patyrė nesėkmę. 1609–1612 m. žygyje prieš MDK dalyvavęs ir pačiame Maskvos mieste ilgai išbuvęs lietuvių karys Samuelis Maskevičius atsiminimuose teigė: „Pokalbiuose su [maskvėnais] mūsiškiai žadėjo jiems laisvę, kad su mumis susijungę tokią pačią įgytų, o jie tiesiai [sakė]: jūsų laisvė gera jums, o mūsų nelaisvė – mums, nes jūsų laisvė išties yra savivalė.“⁹¹ Lietuva ir Maskva ne suartėjo, bet dar labiau susipriešino. 1654 m. Maskvos kariuomenė žygiavo į Lietuvą keršydama ir siekdama įgyvendinti Jono Žiauriojo siekį – prisijungti Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. Vilniaus universiteto auklėtinis, unitas, Polocko vienuolyno mokyklos mokytojas, poetas Simeonas Polockietis Lietuvon įžengusį Maskvos didįjį kunigaikštį Aleksejų sveikino panegirinėmis eilėmis kaip visų slavų žemių vienytoją, „Baltosios Rusios išvaduotoją“, „lietuvių carą“, „lenkų tautos karalių“, vėliau Maskvoje mokė caro vaikus, kūrė Maskvos universiteto projektą⁹². O 1655-ųjų pabaigoje lietuvių bajorai, atstovaudami „LDK tautai“, jau svarstė unijos su Maskva projektą okupuotoje savo tėvynėje: linko pripažinti caro valdžią, derėjosi dėl tokios unijos, „kuri prieš tai buvo su Lenkijos Karūna“, prašė caro, kad sugrąžintų „nuo seno LDK valstybei priklausiusias, bet negarbingai lenkų ponų nuo Lietuvos kunigaikštystės atskirtas šalis: Ukrainą, Podolę, Voluinę ir kitas“, taigi ir 1659 m. Liubline prarastą Kijevą, siekė išsaugoti asmenines ir politines laisves, „krikščioniškas katalikiškas pamaldas“, atkurti atskirą LDK seimą⁹³.

Lietuvai išsivadavus iš Maskvos okupacijos, jos karinė ir politinė galia jau buvo pakirsta, tačiau įvai-

riakalbėje LDK literatūroje ilgam išliko maskvėnų kariuomenės žiaurųjų vaizdai. XVII amžiaus viduryje sukurtos ir tokių vaizdų nestokojusios lietuviškos katalikiškos giesmės, pasakojusios apie kare su Maskva patirtą barbarybę, buvo išspausdintos Pranciškaus Šrubauskio giesmyne „Balsas širdies“ apie 1680 m. Iki XIX šimtmečio vidurio šis giesmynas su antimaskvėniškais giesmėmis buvo išleistas dar 20 kartų – net Rusijos imperijos cenzūrai veikiant⁹⁴. Išliko ir XVII amžiuje Vilniaus universiteto profesoriaus Alberto Kojalavičiaus-Vijūko išplėtotas Lietuvos istorinis pasakojimas. 1650 ir 1669 m. išleistose dviejose lotyniškose „Lietuvos istorijos“ dalyse remtasi dar 1582-aisiais išspausdinta M. Strijkovskio „Kronika“. Kaip ir M. Strijkovskis, A. Kojalavičius dėstė respublikonišką Palemono mitą, simboliškai grindusį lietuvių teises į rusų žemes, praeitį vaizdavo kaip nuolatinę lietuvių tautos kovą už laisvę, už savo Respublikos išlikimą. Tačiau savo amžiaus patirtis Vilniaus universiteto profesoriaus pasakojimui suteikė išskirtinio dramtizmo: jis apmąstė Lietuvos Respublikos (*Res Lituana, Republica Lituana*) likimą, regėdamas, kaip „visa Respublika suiro mūsų laikais“ – *nostra aetate universa Respublica collapta est*. Ir suirusi ji, nes nebuvo laiku pasipriešinta Maskvai – be kovos XV amžiuje atidavusi Naugardą, „Lietuva pradėjusi smukti“⁹⁵. A. Kojalavičius atkakliai įrodinėjo Lietuvos istorines teises į „Kijevo Respubliką“ ir į „visą Rusiją“⁹⁶. Sykiu jis tvirtino, kad Maskva – tai naujas, dirbtinis, jokių istorinių tradicijų neturintis politinis darinys: „susipažinusieji su istorija niekada nepripažins Maskvos kunigaikščiams jokių teisių į Riuriko bei jo įpėdinių valdas“⁹⁷. Jis pabrėžtinai priešino Lietuvos ir Maskvos santvarkas, visuomenes, jų laikysenas. Lietuva – „laisvų žmonių Respublika“, siekianti krikščionių pasaulio taikos. Maskva – „laukinių žmonių šalis“, laužanti „net laukiniams šventas tautų teises“⁹⁸. Kilniai, be didelės prievartos senieji lietuvių kunigaikščiai įgiję rusų žemes: Erdvilas „rūpinosi ne kuo kitku, bet Rusios laisve“, žadėdamas naujiems valdiniam, jog „jie daugiau nebereikalausį ruso Lietuvoje, kai jis parodysiąs, kad Rusios laisvė brangesnė jam nei rusų valdovams“⁹⁹. Maskvėnai rusų žemes grobiantys „žudydami ir moteris, ir vaikus bei senelius, visur keldami baisiausias skerdynes“¹⁰⁰. Taigi Lietuva ginanti ir nešanti rusams laisvę, Maskva – tironiją.

A. Kojalavičiaus pasakojimu buvo remiamasi ir pamatinės jo nuostatos išsaugotos XVIII a. an-

troje pusėje net keturis kartus išspausdintame Vilniaus universiteto profesoriaus Pranciškaus Paprockio vadovėlyje „Namų žinios apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę su pridėta Tos Tautos Istorija“. 1794 m. šio pasakojimo idėjas atkartojė profesoriaus Mykolo Pranciškaus Karpavičiaus pamokslai, kvietę lietuvių „karius respublikonus“, „karius piliečius“ priešintis „laukinio Maskvėno ginkluotiems plėšikams“, priminę protėvių *Gedimino, Algirdo, Vytauto pergalingas kovas su Maskva, XVII a. viduryje patirtą „laukinio ir kruvino Maskvėno“ žiaurumą*¹⁰¹. A. Kojalavičiaus pasakojimą XIX a. pradžioje vertė į lietuvių kalbą *Simonas Daukantas, siekęs savo istoriniais darbais pažadinti paprastų žmonių laisvės meilę, piliečių (ūkėjų) rūpestį Lietuvos Respublika (Lietuvos ūke), sukelti pasibjaurėjimą vergija ir Maskvos barbarybe (varvaryba)*. Būtent *S. Daukantas, kartu su lenkiškai rašiusiais Lietuvos romantikais, perėmė iš LDK pasakojimo ir perdavė Antanui Baranauskui, 1863 m. poetams sukilėliams, Maironiui, Vincui Kudirkai ir kitiems intelektualams civilizacinę Lietuvos ir Maskvos antitezę, svarbią modernios lietuvių tautos tapatybei ir savivokai. Lietuviams esanti prigimta laisvė, „maskoliams“ būdinga „varvaro nežmonystė“*¹⁰². Taip Rusijos imperijos pavergtiems lietuviams teigtas jų moralinis ir civilizacinis pranašumas prieš istorinę kovą laimėjusią ir jų žemėje šeimininkavusią Maskvą.

1990 m. spalį Ilinojaus universitete Čikagoje skaitytame pranešime „Antrasis Lietuvos atgimimas: kultūra kaip veikla“ sociologas ir civilizacijų istorikas *Vytautas Kavolis amerikiečių auditorijos klausė: iš kur galėjusi kilti ta „beprotiškai rizikinga drąsa“, su kuria lietuviai pirmieji iš Sovietų Sąjungos tautų paskelbė nepriklausomybę? Ir spėjo, kad ji nulemta „herojiškosios sąmonės“, kurią iki šiol formuojanti Lietuvos kolektyvinė atmintis – „tai ir Didžioji Kunigaikštystė, ir keletas XIX a. sukilimų, ir XX a. kovos su Lenkija dėl Vilniaus, ir ilga ginkluota rezistencija prieš Sovietų Sąjungą“. Drąsius lietuvių išsivadavimo veiksmus 1990-aisiais lėmusi „įspūdingesnė lietuviškoji istorija“, – sakė V. Kavolis*¹⁰³. Ir greičiausiai nesuklydo.

-
- ¹ M. С. Григорьев, Г. Грабаускас, А. Р. Дюков, и другие. История Литвы (Москва: Международные отношения, 2025), 7.
 - ² *Ibid.*, 3.
 - ³ *Ibid.*, 13–17, 22, 149.
 - ⁴ *Ibid.*, 30, 39–41, 70, 82–86.
 - ⁵ *Ibid.*, 140–149, 269–271, 313–320, 331–332, 372–373.
 - ⁶ Stephen C. Rowell, Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva. Pagonių imperija Rytų ir Vidurio Europoje, 1295–1345 (Vilnius: Baltos lankos, 2001), 223.
 - ⁷ Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans. Gedimino laiškai. Parengė Stephenas C. Rowellas (Vilnius: Vaga, 2003), 46, 66.
 - ⁸ Hermanus de Wartberge, Chronicon Livoniae. Scriptorum Rerum Prussicarum, T. 2. Herausgegeben von Theodor Hirsch, Max Töppen, Ernst Strehlke (Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1863), 80.
 - ⁹ 1385 m. rugpjūčio 14 d. Krėvos aktas. Sudarė Jūratė Kiaupienė (Vilnius: Žara, 2002), 17.
 - ¹⁰ Johan von Posilge, Chronik des Landes Preussen. Scriptorum Rerum Prussicarum, T. 3. Herausgegeben von Max Töppen (Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1866), 224.
 - ¹¹ Maciej Strykowski, Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi. T. I–II (Warszawa: Księgarnia Gustawa Leona Glückerberga, 1846), 293–294.
 - ¹² Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529. Oprac. A. T. Działyński (Poznań: Drukarnia na Garbarach, 1841), 61–62.
 - ¹³ Fryderyk Papée, Aleksander Jagiellończyk (Kraków: Universitas, 1999), 9–14.
 - ¹⁴ Krzysztof Wojko, Stosunki dyplomatyczne Moskwy z Europą Zachodnią w czasach Iwana III (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2010), 18–19.
 - ¹⁵ Памятники дипломатических сношений древней России с державами иностранными. Т. I. Памятники дипломатических сношений с Империей Римской (с 1488 по 1594 г.) (Санкт-Петербург: Типография Второго отделения Собственной его императорского величества канцелярии, 1851), 66–68.
 - ¹⁶ Wojko, *supra note*, 14: 93, 95.
 - ¹⁷ Egidijus Banionis, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinių tarnyba XV–XVI amžiais (Vilnius: Diemedis, 1998), 115, 124.
 - ¹⁸ Борис Успенский, „Восприятие истории в древней Руси и доктрина Москва – третий Рим“, iš Борис Успенский, Избранные труды. Т. I. История семиотики. Семиотическая культура (Москва: Школа «Язык русской культуры», 1996), 87.
 - ¹⁹ *Ibid.*, 86, 103.
 - ²⁰ Н. В. Сеницына, Третий Рим. Истоки и эволюция русской средневековой концепции (XV–XVI вв.) (Москва: Индрик, 1998), 324.
 - ²¹ Krzysztof Baczkowski, Projekty rozbiorów państw suwerennych w późnym średniowieczu i u początku doby nowożytnej (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2001), 12.
 - ²² Сеницына, *supra note*, 20: 2019–220.
 - ²³ Р. П. Дмитриева, Сказание о князьях владимирских (Москва: Изд-во Академии наук СССР, 1955), 71–81, 109.
 - ²⁴ *Ibid.*, 159–165, 171–178.
 - ²⁵ *Ibid.*, 166–170.
 - ²⁶ *Ibid.*, 145–146.
 - ²⁷ Послания Ивана Грозного (Москва-Ленинград: Академия Наук СССР, 1951), 430.
 - ²⁸ Памятники дипломатических сношений..., *supra note*, 15: 534–536.

- ²⁹ Baczkowski, *supra note*, 21: 12–14.
- ³⁰ Sprawy wojenne króla Stefana Batorego. Dyjaryjusze, relacje, listy i akty z lat 1576–1586 (Kraków: Akademia Umiejętności, 1887), 164–166.
- ³¹ Памятники литературы Древней Руси: Вторая половина XVI века (Москва: Художественная литература, 1986), 175–179.
- ³² Elmantas Meilus, „Abiejų Tautų Respublikos ir Rusijos santykiai 1649–1771 m. imperijos įstatymų rinkinio duomenimis“, iš Lietuvos valstybė XII–XVIII a. (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997), 344.
- ³³ Л. В. Заборовский, Великое княжество Литовское и Россия во время польского Потопа (1655–1656 гг.). Документы, исследование (Москва: Наука, 1994), 72.
- ³⁴ XVII a. vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai. T. II. 1655–1661 m. rusų okupacinės valdžios Lietuvoje dokumentai. Sudarė Elmantas Meilus (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2011), 689.
- ³⁵ Заборовский, *supra note*, 33: 56, 78.
- ³⁶ „Повесть о разорении Московского государства и всея Российския земли“, iš Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских. Книга II (Москва: Университетская типография, 1881), 45–51.
- ³⁷ Заборовский, *supra note*, 33: 92–93.
- ³⁸ Письма Императрицы Екатерины II барону Мельхиору Гримму (годы с 1774 по 1796). Сборник Императорского Русского исторического общества. Т. 23 (Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии наук, 1878), 620–621.
- ³⁹ Михаил Ломоносов, Записки по русской истории (Москва: Эксмо, 2003), 145.
- ⁴⁰ *Ibid.*, 31.
- ⁴¹ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 5 (1427–1506). Užrašymų knyga 5. Parengė Algirdas Baliulis, Artūras Dubonis, Darius Antanavičius (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2012), 299–300.
- ⁴² Artūras Dubonis, „Lietuvių kalba Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nuo XIV a. pabaigos iki pirmosios knygos (1547 m.): vartojimo politika ar politinis vartojimas?“, iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos kraštovaizdis. Sudarė Ramunė Šmigelskytė-Stukienė (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2012), 49–50.
- ⁴³ Augustin Theiner, Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia. T. II (Romae: Typis Vaticanis, 1861), 277–280.
- ⁴⁴ Sigitas Narbutas, „Vilniaus prepozito Erazmo Vitelijaus kalba popiežiui Aleksandriui VI: tekstas ir jo kontekstai“, iš Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo epocha (Vilnius: Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato direkcija, 2007), 212–214.
- ⁴⁵ Akta Aleksandra Króla Polskiego, Wielkiego Księcia Litewskiego (1501–1506) (Wydał Fryderyk Papée, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1927), 442–448.
- ⁴⁶ Oršos pergalės (1514) šaltiniai. Poezija. Proginiai ir naujienų spaudiniai. Sudarė ir parengė Mintautas Čiurinskas (Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2024), 304–315.
- ⁴⁷ Lietuvos Metrika..., *supra note*, 41: 172–173.
- ⁴⁸ Zbiór praw litewskich... *supra note*, 12: 62–64.
- ⁴⁹ Ludwik Kolankowski, Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiełłonów, T. I (Warszawa: Kasa im. Mianowskiego, 1930), 401–402.
- ⁵⁰ Edvardas Gudavičius, Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1569 metų. T. 1. (Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999), 408.
- ⁵¹ Grzegorz Błaszczyk, Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności 1492–1569 (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2002), 15, 20–21.
- ⁵² Akta Aleksandra Króla Polskiego..., *supra note*, 45: 234–241.
- ⁵³ Darius Kuolys, Res Lituana. Kunigaikštystės bendrija. Respublikos steigimas (Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009), 134, 171–176, 226–236.

- ⁵⁴ Rimantas Jasas, „Bychovco kronika ir jos kilmė“, iš Lietuvos metraštis. Bychovco kronika. Parengė Rimantas Jasas (Vilnius: Vaga, 1971), 30–38.
- ⁵⁵ [Albertus Gastold], „Albertus Gastold, Palatinus Vlnensis, Bone Sphortie, Regine Polonie. Contra ducem Constantinum de Ostrogk et contra Radivillones“, Acta Tomicianae, Posnaniae, T. 7 (1859), 261–263, 266–267.
- ⁵⁶ [Albertas Goštautas], „Albertas Goštautas, Vilniaus vaivada, Bonai Sforcai, Lenkijos karalienei, prieš kunigaikštį Konstantiną Ostrogiškį ir prieš Radvilus“, iš Senoji Lietuvos literatūra. Kn. 5. Šešioliktojo amžiaus raštija (Vilnius: Pradai, 2000), 37–42, 49–51.
- ⁵⁷ Полное собрание русских летописей. Т. 35. Составитель Н. Н. Улащик (Москва: Наука, 1980), 28–132, 152–153, 200–201.
- ⁵⁸ Lietuvos metraštis. Bychovco kronika. Parengė Rimantas Jasas (Vilnius: Vaga, 1971), 41–47, 68–70.
- ⁵⁹ Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės metraštis. Monografinis tyrimas ir kritinis leidimas. Parengė Kęstutis Gudmantas (Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2024), 150–157, 290–298, 312–316.
- ⁶⁰ Stephen C. Rowell, „Amžinos pretenzijos arba kaip turime skaityti elitinę literatūrą?“, iš Seminarai. Red. Alvydas Jokubaitis ir Antanas Kulakauskas (Vilnius: Atviros visuomenės kolegija, 1998), 14, 24.
- ⁶¹ Lietuvos metraštis. Bychovco kronika, *supra note*, 58: 95, 115–118.
- ⁶² Pomniki do Dziejow Litewskich. Kronika Litewska. Zebrane przez Teodora Narbutta (Wilno: Nakładem Rubena Rafałowicza Księgarza Wileńskiego, w drukarni M. Zymelowicza Typografa, 1846), 56.
- ⁶³ Lietuvos metraštis. Bychovco kronika, *supra note*, 58: 138.
- ⁶⁴ Mykolas Lietuvis, Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius. Vertė Ignas Jonynas (Vilnius: Vaga, 1966), 49–51.
- ⁶⁵ Juliusz Bardach, Statuty litewskie a prawo rzymskie (Warszawa: OBTA, 1999), 47–50.
- ⁶⁶ Augustinas Rotundas, „Laiškas Lenkijos karaliui ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Steponui (1576)“, iš Senoji Lietuvos literatūra. Kn. 5. Šešioliktojo amžiaus raštija (Vilnius: Pradai, 2000), 281–282.
- ⁶⁷ *Ibid.*, 281, 283.
- ⁶⁸ Zrzodlopisma do dziejow Unii Korony Polskiej i W. X. Litewskiego. Cz. 2. Drukiem ogłosił Adam Tytus Działyński (Poznań: Czcionkami Ludwika Mercbacha, 1861), 174–176.
- ⁶⁹ Kuolys, *supra note*, 53: 165, 175, 229.
- ⁷⁰ Darius Antanavičius, „Vilniaus vyskupo Valerijono Protasevičiaus 1579 m. kovo 26 d. testamentas“, iš Lietuvos istorijos metraštis. 2005 metai (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006), 125.
- ⁷¹ Augustin Theiner, Annales Ecclesiastici. T. II (Romae: Ex Typographia Tiberina, 1856), 315.
- ⁷² Послания Ивана Грозного, *supra note*, 27: 419, 428, 434–435.
- ⁷³ *Ibid.*, 419, 421, 430–431, 437.
- ⁷⁴ Переписка Ивана Грозного с Андреем Курбским (Ленинград: Наука, 1979), 124, 156.
- ⁷⁵ *Ibid.*, 112.
- ⁷⁶ Андрей Курбский, Сочинения князя Курбского. Т. I. (Санкт-Петербург: Типография М. А. Александрова, 1914), 348–352.
- ⁷⁷ Antanas Tyla, „Lietuvos rytų politikos formavimas: 1572 m. rugsėjo 24–27 d. Rūdininkų pasitarimas“, iš Lietuvos istorijos metraštis. 1994 metai (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1995), 12–19.
- ⁷⁸ Henryk Wisner, Król i car: Rzeczpospolita i Moskwa w XVI i XVII wieku (Warszawa: Książka i Wiedza, 1995), 22–24.
- ⁷⁹ Andrius Volanas, Rinktiniai raštai. Sudarė Marcelinas Ročka ir Ingė Lukšaitė (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996), 50–54, 76, 142.
- ⁸⁰ Strykowski, *supra note*, 11: I, XLIII.
- ⁸¹ Alexander Gwagninus, Sarmatiae Europaeae descriptio (Cracovia: Typis Matthiae Wirzbietae, 1578), 92–105.

- ⁸² Jan Piotrowski, „Dziennik wyprawy Batorego pod Psków”, iŝ Antologia pamiętników polskich XVI wieku. Pod redakcją Romana Pollaka (Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1966), 289, 294.
- ⁸³ Alexander Gwagnin, *Kronika Sarmacyey Europejskiej* (Kraków: Drukarnia Mikołaja Loba, 1611), VII, 31–32, 38, 42, 48–50, 60–64, 67–68, 72, 83–84.
- ⁸⁴ *Ibid.*, VII, 82, 87.
- ⁸⁵ Wisner, *supra note*, 78: 18.
- ⁸⁶ *Ibid.*, 33–34.
- ⁸⁷ Борис Флоря, *Польско-литовская интервенция в России и русское общество* (Москва: Индрик, 2005), 57.
- ⁸⁸ Eliaz Pielgrzymowski, *Poselstwo i krótkie spisanie rozprawy z Moskwą*. Wydał i opracował Roman Krzywy (Warszawa: Neriton, 2010), 105–109, 150–156, 191.
- ⁸⁹ Wisner, *supra note*, 78: 33–34.
- ⁹⁰ Флоря, *supra note*, 87: 58–63, 80–82.
- ⁹¹ [Samuel Maskiewicz], „Dyjariusz Samuela Maskiewicza”, iŝ Moskwa w rękach Polaków. Pamiętniki dowódców i oficerów garnizonu polskiego w Moskwie 1610–1612 (Liszki: Platan, 1995), 158.
- ⁹² *Русская литература в Литве XIV–XX в.в.* Ред. Павел Лавринец (Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1998), 132–136.
- ⁹³ Заборовский, *supra note*, 33: 80–90.
- ⁹⁴ Lietuvos TSR bibliografija. *Knygos lietuvių kalba*. T. 1. Sudarė E. Binkytė, T. Čyžas ir kt. (Vilnius: Mintis, 1969), 403–408.
- ⁹⁵ Albertus Wiiuk Koialowicz, *Historiae Litvanae Pars altera* (Antverpiae: Apud Iacobum Mersium, 1669), 248.
- ⁹⁶ Albertus Wiiuk Koialowicz, *Historiae Litvanae Pars prior* (Dantisci: Sumptibus Georgii Försteri, 1650), 254–255, 259–261.
- ⁹⁷ Koialowicz, *supra note*, 95: 444–445.
- ⁹⁸ *Ibid.*, 276, 355–358, 382–383, 393–394.
- ⁹⁹ Koialowicz, *supra note*, 96: 64.
- ¹⁰⁰ *Ibid.*, 394.
- ¹⁰¹ Michał Franciszek Karpowicz, *Kazanie na żałobnym obchodzie pamiątki tych obywateli, którzy w dniu Powstania Narodu w Wilnie i w następnym gonieniu nieprzyjaciół życie swe mężnie za wolność i ojczyznę położyli* (Wilno: Drukarnia XX. Bazylia-now, 1794), 12, 16–23.
- ¹⁰² Simonas Daukantas, *Istorija žemaitiška*. T. II. Parengė Birutė Vanagienė (Vilnius: Vaga, 1995), 396, 402.
- ¹⁰³ Vytautas Kavolis, „Antrasis Lietuvos atgimimas: kultūra kaip veikla”, *Sietynas X* (1991), 69, 71–77.

Propagandos galia: ideologiniai Rusijos agresijos pagrindai

Prof. Gintautas Mažeikis

Įvadas: propaganda posttiesos amžiuje

Propaganda – tai daugiau nei vien bandymas įtikinti žmones. Tai sąmoninga ir suplanuota veikla, kuria siekiama priversti žmones mąstyti, tikėti tam tikromis vertybėmis ir pasakojimais ir skatinti juos interpretuojant pasaulį vadovautis iš anksto suformuotais modeliais. Sistemingas įtikinėjimas gali paskatinti žmones skusti, sekti, agituoti ir tapti ideologinės sistemos aktyvistais.

„Propagandos žmogus“ yra „vienmatis“¹ aktyvistas, atsidavęs ideologinei ar religinei sistemai. Kaip tikri tikintieji, tokie žmonės nebesvarsto jokių kitų galimybių. Sunku įvertinti, ar pateikta informacija ir skundai yra teisingi, nes tikrasis tokių pranešimų tikslas – parodyti ir įgyti represinę galią. Pilietiškai nusiteikę asmenys siekia daugiau teisių ir laisvių, o „propagandos žmogus“ ir „totalitarinis žmogus“ siekia daugiau kontrolės, dalyvauti represinėje valdžioje ir remia išorinę agresiją. „Intelektualams, ideologiniams tikratikiams ir visų atspalvių

fanatikams, kurie laikosi doktrinų“², viskas, kas nesutampa su jų „propagandos tiesa“, yra melas.

Vertybių srityje pasipriešinimas tikratikių propagandai yra kova dėl teisės rinktis alternatyvas, būti kitokiems ir autonomiškiems. Nejmanoma nustatyti, ar religinės istorijos yra teisingos ar klaidingos. Negalime teigti, kad viena religija, pavyzdžiui, krikščionybė, islamas, budizmas, šamanizmas, vietinių Amerikos ir Europos tautų tikėjimai, yra tikresnė už kitą. Tas pats pasakytina ir apie dešiniųjų ir kairiųjų ideologijų vertybes. Šiuo atveju propagandos kritika susijusi ne su socialinių ir humanitarinių mokslų tiesa, o su žmogaus teisėmis. Kuo daugiau yra alternatyvų, tuo daugiau pasirinkimo laisvės ir tuo kritiškiau suprantamos žmogaus vertybės ir teisės turinys. Kuo šios alternatyvos tvirtesnės, tuo mažiau esame priklausomi nuo propagandos ir jai imlūs, net jei ji teigia atskleidžianti „vienintelį tikrą tikėjimą“.

Skirsime tris propagandos tipus pagal jų santykį su galia:

- Kietoji galia siejama su karu, koncentracijos stovyklomis, priverstiniu darbu, fizine represija, kalėjimais ir priverstinio gydymo įstaigomis. Žmonės linkę laikyti kietąją galią grėsminga, naratyvo neturinčia jėga. Apskritai plačiosioms masėms kariniai konfliktai ir industrializacija atrodo kur kas galingesni už bet kokius naratyvus apie juos; pavieniai atvejai tėra išimtys. Sovietai, o vėliau ir rusai šį propagandos aspektą suvokė jau Nikolajaus Bucharino laikais, kai šis rašė apie gamybos, technologijų, propagandos ir darbo masių sąsajas.
- Išmanioji galia³ apima techninį ir finansinį propagandos aspektus, įskaitant gebėjimą kurti vaizdus ir tekstus, taip pat televizijos, radijo ir interneto technologijas. Šie aspektai itin svarbūs siekiant plačios sklaidos, nustatant, kur ir kam bus perduota žinia, ir užtikrinant techninę jos kokybę. Propaganda, neinvestuojanti į pažangias technologijas, neabejotinai pralaimės kovą dėl žmonių proto ir sielos.
- Hibridinio karo samprata ir praktika susieja kietąją (karinę pramonę, ginkluotę, kariuomenę) ir švelniąją (diplomatiją, dezinformaciją, kultūrinę įtaką) galias. Hibridinis karas⁴ reiškia asimetrines priemones prieš priešiškos valstybės gyventojus, įskaitant diversijas, provokacijas, logistikos trikdimą ar sunaikinimą, teroro aktus, informacines atakas ir kitas priemones. Šiandien išmanioji galia taip pat apima kibernetines technologines atakas, kurios iš esmės skiriasi tiek nuo naratyvais grindžiamos dezinformacijos, tiek nuo gamybos procesų, t. y. objektyvios technologijų ar karo pusės. Putino Rusija sukūrė specialius valstybinius informacinio karo fondus ir kuria savo kibernetinę armiją, kuri kelia iššūkį ir grėsmę Vakarų visuomenei: jos bankams, asmenims duomenims ir saugumui.
- Tik vėliau prie jų prisideda švelnioji propagandos dalis⁵, apie kurią kalbama daugiausia ir kuri tampa matomu politinių procesų veidu. Tačiau ir šiuo aspektu šiandien kalbama ne vien apie naratyvus, bet ir apie įvairių dirgiklių – vizualinių, muzikinių, naratyvinių – valdymą ir sklaidą informaciniuose burbuluose. Technologijos ir skaitmeninės komunikacijos platformos kuria trečiąją prigimtį, kuri skiriasi nuo gamtinės ir kultūrinės prigimties. Dėl to skaitmeninis technologinis pasaulis nepaiso tradiciškai suprantamos tiesos.

Siekiant autoritarinių režimų plėtros ir karų pateisinimo svarbiausia yra „kurti sutikimą“⁶, pasitelkiant išmaniąją (technologijų) ir švelniąją (naratyvų, vaizdų, muzikos) galias. Šiais tikslais Kremlius siekia visiškai kontroliuoti didžiuosius politinius ir patriotinius naratyvus, politinę ir kultūrinę viešąją erdvę, žiniasklaidą ir kurti, plėtoti daugumai gyventojų įsimintinus ir patrauklius pasakojimų modelius. Valdyti Putinas pradėjo nuo kietosios galios⁷: nuo Antrojo Čėčėnijos karo ir visų represinės galios grandžių. Vėliau jis perėmė išmaniąją galią: televizijos ir kino industrijas, pagrindinius kanalus (vienas pirmųjų atakos taikinių buvo NTV televizija). Jis pakvietė Vladislavą Surkovą, kad šis jam sukurtų naujas politines vizijas. Atsakydamas į šį kvietimą Surkovas rašė: „Kinas ir literatūra, filosofija ir religija, ekonomika ir ekologija yra tiesiog perpildyti ateities projektų, nuojautų, vizijų ir tyrinėjimų“⁸. Šio projekto pradžia buvo utopinis Surkovo tikėjimas sukurti „Novo-Rossija“ („Naująją Rusiją“), kur ypatingą vaidmenį atlieka dėmuo „novo“ („nauja“). Sutinku su Timothy’io Snyderio teiginiu: „Cituodamas Iljiną, Surkovas padarė išvadą, kad rusų tauta turėtų turėti tiek laisvės, kiek ji pasirengusi turėti. Žinoma, Iljinas „laisve“ laikė individo laisvę įsilieti į kolektyvą, paklūstantį vadui“⁹. Ivano Iljino filosofija, šlovinanti savęs aukojimą, paaiškina kolektyvinės laisvės ir nacių Vokietijos ideologijos sąveiką. Mano nuomone, tai suteikia galimybę išvengti pilietinio pasirinkimo ir atsakomybės.

Nebūtina analizuoti visą Putino Rusijos ideologinės propagandos istoriją. Svarbiausias čia yra rezultatas: Kremlius pasirinko autoritarizmą, falsifikuota istorija (paraistorija) grindžiamą nusaikų nacionalizmą ir melą apie Vakarų grėsmes. Panašiai formuojamas masinis pritarimas daug kartų pasikartojo įvairių imperijų istorijoje, tačiau skirtumas tas, kad dabar gyvename vis stiprėjančios posttiesos įtakos laikais. Viena svarbiausių posttiesos plėtojimo priemonių yra memų sklaida socialiniuose tinkluose ir reikalavimai kurti informacinį pramoginį turinį, asmeninę savireklamą (savęs spektaklizaciją). Represinis Kremlius režimas parodė esąs pajėgus valdyti posttiesos komunikaciją socialiniuose tinkluose. Kaip jis tai padarė? Pirma, užvaldydamas ir plėtodamas savo socialinius tinklus (išmaniąją galią): „Odnoklassniki“, VK.ru, „Rutube“, paieškos sistemą „Yandex“, taip pat pasitelkdamas vadinamuosius trolių fabriku ir botų technologijas. Troliai ir botai padėjo

nuolat daryti įtaką ir Kremlui nepriklausančioms platformoms – „Meta“ („Facebook“), X („Twitter“), „YouTube“, „TikTok“, „Instagram“. Vėliau propagandos institucijos ėmė naudotis šiomis platformomis tam, kad iškeltų autonomiškus posttiesos propagandos aktyvistus, galinčius kurti falsifikuotą komunikacijos erdvę, kurioje išgalvoti įvykiai ir naujienos susimaišo su realiomis aktualijomis.

Pagal posttiesos sampratą kūrybinių industrijų – muzikos, kino filmų, performansų ir parodų – produkcijos negalima vertinti kaip teisingos ar klaidingos, tačiau ji yra itin patogi masinei vertybių, socialinių ir politinių procesų prasmės propagandai ir visuomenės atsparumui valdyti¹⁰. Rusijos „Rutube“, „Yandex“ ir vk.ru yra visiškai propagandiniai tinklai, kuriuos technologiškai palaiko, finansuoja ir griežtai kontroliuoja Rusijos saugumo struktūros. Kalbant apie Rusijos propagandą, posttiesos santykis su faktais priklauso nuo to, kas naudinga politiniams procesams valdyti. Tai sukūrė situaciją, kai atsiduriame tarp dviejų realybių: faktų ir postfaktų, tiesos ir posttiesos, kai konkrečiu momentu tiksliai nežinome, kas yra tiesa, ir turime laukti oficialių institucijų paaiškinimų. Nuolatinis Kremliaus nurodymų laukimas griaua organišką bendruomenių gyvenimą. Rusijoje tai reiškia atakas prieš bet kokius bandymus ar net svajones apie vietinę (regioninę) ir nacionalinę politinę autonomiją, dar aršesnes atakas prieš „Antifa“ ir LGBTQ bendruomenę, katalikų ir „pagoniškų“ vietinių religijų stebėseną, net jei jos pačios grindžiamos rusiškuoju nacionalizmu.

Valia valdyti: rašizmas

Ar tai, kas šiuo metu vyksta Rusijoje, gali būti vadinama neofašizmu ir, jei taip, kas tai įrodo? Jei taip, ką reiškia rusiškasis neofašizmas? Ar „putinizmas“ yra neofašizmo pagrindas¹¹? Terminas „putinizmas“ pradėtas vartoti po 1999 m., kai Vladimiras Putinas tapo ministru pirmininku. Iš pradžių Berzovskis ir Jelcino šeima jį laikė oligarchinės demokratijos šalininku. Tačiau vėliau jis tapo autoritariniu populistiniu lyderiu, o nuo 2022 m. – naujuoju fašistinės valstybės fiureriu. Šis virsmas – nuo oligarchinės marionetės iki autoritarinio lyderio ir fašistinio valdovo – padalino jo valdymo analitikus į skirtingas stovyklas.

Putino biografai ir analitikai neretai neigia Rusijoje egzistuojant fašizmą ir tvirtina, kad tai tėra autoritarinis režimas. Priešingai, fašizmą tyrinėjantys akademikai teigia, kad dabartinis Rusijos režimas turi bruožų, būdingų įvairioms fašistinėms ideologijoms. Tarp jų – F skalė, kurią sukūrė Theodoras Adornas su kolegomis¹², semiotiko ir rašytojo U. Eco išskirti keturiolika „amžinojo fašizmo“ požymių¹³ ir istoriko Emilio Gentile'io suformuluoti dešimt fašizmo bruožų. Vokietijoje viena protofašizmo forma savo tikslams pasitelkė Frydricho Nietzsche'ės filosofiją. Šiam judėjimui buvo būdingos naujojo amžiaus pranašystės, antisemitinė agitacija ir populistinis valdymas. Jis jau įgavo ryškų vaidmenį apie 1890 m., jei ne anksčiau. Protofašizmas (intelektualai) ir amžinasis fašizmas (ultranacionalistinės grupės) įkvėpė pirmuosius smogiamuosius būrius. Italijos juodmarškiniai (*Camicia Nera*) ir Vokietijos šturmo būriai (*SA* arba *Sturmabteilung*) susiformavo 1915–1919 m., dar iki nacionalsocialistų pergalės 1933 m. rinkimuose. Rašizmas negalėjo atsirasti vien iš Putino propagandos; jis susiformavo ilgame geopolitinio keršto galios paieškų procese, kuriant judėjimus kaip „Naši“ (*Наши*, organizatorius Vladislavas Surkovas), Vieningosios Rusijos jaunoji gvardija, eurazizmas ir kitus. Jie sukūrė naują reiškinį – rašizmą ir karo prieš Ukrainą rėmėjų bendruomenę: Z patriotus ir jų atstovus Z blogerius.

Autoritarinis ultrakonservatyvus populizmas dažnai painiojamas su fašizmu arba jo naujesne atmaina neofašizmu. Tačiau ultrakonservatyvus populizmas (kurio pavyzdys – Donaldas Trumapas), neofašizmas (Vakarų šalyse populiarūs ultradešiniųjų judėjimai) ir rašizmas labai skiriasi. Trumpo politinė aplinka santykiuose su visuomene pabrėžia oligarchijos estetiką ir reginį – „viešųjų ryšių žmogaus“ veiklą¹⁴, tačiau tai nėra fašizmas. Fašizmo esmė ta, kad fiurerio politiniai siekiai glaudžiai sutampa su masių siekais. Jie kyla iš mesianistiškos vaizduotės – tikėjimo į įgyvendinamą svajonę. Politinė valia siekti galios ir „egzistencinio“ subjekto vaizduotė lemia socialinės tvarkos, jos subjektų ir kalbos transformaciją. Iki 2025 m. Putino režimas – prezidentas, Kremlius ir jį palaikančios masės – visiškai perėmė fašizmą ir tapo itin represinis, autoritarinis ir ultrakonservatyvus.

U. Eco požiūris reikšmingas tuo, kad pagal jį „primityvus liaudies fašizmas“ dar nėra ideologija, o greičiau masių vaizduotė. Ją sudaro jų pačių ku-

riamos normos, praktikos ir neapykantos kultas. Tokios save maitinančios vaizduotės pasekmė gali būti vietinės rasistinės nuostatos, kai minios lyderiai kursto pogromus ir baudžiamąsias akcijas. Galiausiai vietiniai lyderiai gali tapti liaudiškojo fašizmo vadais. Rusijos atveju, pavyzdžiui, tokie yra Z aktyvistai ir Z blogeriai¹⁵. Rašizmas kyla iš banalaus fašistinio masių mąstymo ir geopolitinio keršto žlugus Sovietų Sąjungai poreikio. Jam tereikia vieno lyderio politinės hierarchijos viršuje. Šios masės užmezga organišką, simbiotinį ryšį su savo ultrakonservatyviu, populistiniu, autoritariniu vadovu, dažnai vadinamu „aukščiausiuoju lyderiu“ (Kremlius niekada nevartoja titulo „fireris“, nes saugo Antrojo pasaulinio karo atmintį). Tai sukūrė tarpusavio konkurenciją ir net savotišką pilietinį šių grupių konfliktą. Dėl to kai kurie jų nariai Putino režimo buvo suimti. Ryškūs pavyzdžiai – kraštutinių dešiniųjų Z patrioto Strelkovo (Igorio Girkinio) su laikymas ir „nacbolų“ (nacionalbolševikų – Eduardo Limonovo idėjų šalininkų) persekiojimas. Nors giliai kriminalizuotas Putino režimas nėra fašizmo priešastis, jis sudaro palankią terpę fašizmui augti ir klestėti. Kitaip nei Putino ar Hitlerio autoritarinis valdymas, giliai įsišaknijęs masių fašizmas atsiranda dar iki atsirandant firerieriui.

Rašizmui būdingi bent du bruožai: įsivaizduojama sąsaja su Stalino epocha, kuri kursto netoleranciją dėl tariamai prarastos SSRS didybės, ir mitologija, vaizduojanti Rusiją kaip daugiatautę federaciją ir eurazinę galią. Dėl to rašizmas įgauna kitokią formą nei Franko Ispanijoje, Mussolinio Italijoje ar Hitlerio Vokietijoje. Čia suplaktos svarbios, bet neaiškios ir prieštaringos dvi sąvokos: rusai (*russskije*) ir rosijanai (*rossijanie*)¹⁶. Rosijanai – tai buriatai, totoriai, kalmukai ir dar daugiau kaip 100 kitų etninių grupių, kurių daugelis save laiko rosijanais. Todėl ši propaganda nesiejama su rusų tauta ar genetika (t. y. rasizmu), nors kai kurie marginalūs nacionalistai ir laikosi tokių pažiūrų. Užtat ji siejama su naujai interpretuojama Eurazijos ir rosijanų samprata. Rosijanų fašizmas yra eurazinio fašizmo atmaina, kuri riboja rusiškojo nacionalizmo plitimą ir skaldo pačius fašistus. Tai užtikrina ne tik Putino, bet ir, pavyzdžiui, tuvio Sergejaus Šoigu lyderystę.

Vis dėlto eurazinis, arba rosijanų, fašizmas nuo rašizmo¹⁷ skiriasi tik kosmetiškai, tai iš esmės tik terminų žaismas. Imperinė ir kolonijinė konstrukcija – Rusijos imperija – negali išlikti be reikšmin-

gos žiniasklaidos paramos ir išorinių represinių mechanizmų. Be jų kolonizuotos tautos bet kada išsilaisvintų. Gindamas ultrarosijanus nuo pernelyg aktyvių rašistų Kremlius riboja ar net draudžia rusų nacionalistų veiklą, nes šie galėtų sukelti vidinį imperinį „pilietinį“ daugybės kolonizuotų tautų konfliktą. Be to, rosijanų fašizmas yra artimesnis sovietinei, komunistinei ir stalininei ideologijai nei klasikiniam nacionalizmui, kuris Staliną laiko rusų tautos naikintoju. Sumaištį, susijusią su rosijanų fašizmo ištakomis (stalinizmo, eurazianizmo ir nacionalizmo deriniu), dar labiau kelia žiniasklaidos sukurta teatrališka Putino figūra.

Priešingybė Putinui buvo Jevgenijus Prigožinas, vienas ryškiausių rašizmo lyderių (nors ir ne rosijanų fašizmo atstovas), dažnai visiškai nepelnytai vadinamas vien „Putino virėju“. Su FSB leidimu ir pagalba jis sukūrė pirmuosius pasaulyje „trolių fabrikus“, kurie skleidė neapykantą, populizmą ir kišosi į JAV prezidento rinkimus. Šiuos „fabrikus“ rėmė ištisa „karo korespondentų“ armija ir jų „Telegram“ kanalai. FSB padedamas, Prigožinas įkūrė pirmąją Rusijos privačią karinę kompaniją „Wagner“. Jis pirmasis plačiai pasitelkė savo tikslams sunkiais nusikaltimais pagarsėjusius nusikaltėlius ir Rusijos kriminalines organizacijas. Prigožino veikla giliai kriminalizavo Rusijos kariuomenę ir pakeitė paprastų Rusijos piliečių požiūrį į vadinamąją apkasų mėsą.

Iki 2023 m. rugpjūčio jo pėdomis sekė ir kiti lyderiai – karo korespondentai, Z patriotai ir privačių karinių kompanijų lauko vadai. Eliminavęs Prigožiną ir jo „Wagner“ vadus, Putinas suprato, kokį pavojų kelia privačios karinės organizacijos, turinčios rašistinių tendencijų ir galinčios bet kurią akimirką atsisukti prieš valstybės vadovą. Kaip ir Musolinis bei Stalinas, Prigožinas buvo vulgarus mąstytojas, tačiau, kitaip nei Putinas, mąstė savarankiškai ir jautė masių lūkesčius. Jis gyveno drauge su šturmo būriais, o ne jų bijojo, ir kurį laiką buvo fašistų, nemėgstančių Putino, numylėtinis. Prigožinas buvo charizmatiškesnis, žiauresnis ir tiesmukesnis. Tačiau Prigožinas neturėjo absoliučios Putino galios, todėl administracinė ir karinė hierarchija baiminosi jo „beprotybės“.

Aleksandras Duginas, rašizmo metafizikas ir ideologas¹⁸, 2023 m. palaikė artimus ryšius su Prigožinu. Vis dėlto jis niekada nebuvo jo kontroliuojamas ir taip pat pripažino eurazinių mitų svarbą.

Duginas pristatė „ketvirtąją politinę teoriją“, kurioje derinami liberalizmo, fašizmo ir komunizmo elementai¹⁹. Jis taip pat suformulavo naują geopolitinę Eurazijos plėtros strategiją, kuri vėliau tapo vienu iš ideologinių agresyviojo rašizmo pagrindų. Tapęs rašizmo ideologu Duginas virto archetipiniu fašistu – patriarchy, bet ne lyderiu²⁰. Kitas Dugino konkurentas dėl rašizmo tėvo vaidmens – Aleksandras Prochanovas, kurio knygoje (rusų k.) „Rusų pergalės žygis“ teigiama, kad įmanoma penktoji Rusijos, arba Eurazijos, imperija po Kijevo Rusios, Maskvos carystės, Rusijos ir Stalino imperijų²¹. Fašizmas, komunizmas ir rašizmas šiame kontekste suprantami ne tiek kaip ideologijos, kiek valdžios praktikos. Ideologija čia tėra figos lapas, slepiantis siekį dominuoti. Rašistų grupės ignoruoja mokslą ir ragina teoriją pakeisti veiksmais; todėl Dugino ir Prochanovo vaidmenys ne tokie reikšmingi, palyginti su daugybe Z aktyvistų. Tai ne priešų identifikavimas, o jų įsivaizdavimas, įvardijimas, pasmerkimas ir sunaikinimas. Tai reiškia ne ideologinių priešininkų studijavimą, o jų perdavimą šturmo būriams ar saugumo struktūroms. Pasak fašizmą tyrinėjančio Sveno Reichardo²², viskas prasideda nuo diskriminacinių praktikų ir įsivaizduojamų vidinių priešų persekiojimo. Vėliau šios praktikos plėtojamos ir paverčiamos smurto mašina. Kovinės praktikos kartu su represinių struktūrų veikla stumia visuomenę į „lėtąjį“ pilietinį karą.

Naujasis totalitarizmas

Dar iki plataus masto Rusijos invazijos į Ukrainą, prasidėjusios 2022 m. vasario 24 d., autoritarinis Vladimiro Putino režimas jau virto totalitarine valstybe²³. Galbūt totalitarizmo pradžių galima sieti su 2014 m. ir „mažąjį“ karą su Ukraina pradžia. Tačiau totalitarizmą galutinai įtvirtino Aleksejaus Navalno nužudymas 2024 m. vasario 16 d. Pažymėtina, kad nors yra giminingos kilmės, autoritariniai ir totalitariniai režimai iš esmės skiriasi.

Hannah Arendt nagrinėjo, kaip atsirado totalitarizmas nacistinėje Vokietijoje ir Sovietų Sąjungoje²⁴. Pasak jos, totalitarizmas kyla iš kelių veiksnių sąveikos: didelių susvetimėjusių masių, politinių lyderių gebėjimo organizuoti ir nukreipti minias ir plačiai paplitusios neapykantos, kurią skatina prastos gyvenimo sąlygos ir įsitikinimas, kad eg-

zistuoja didysis priešas. Eliasas Canettis taip pat pažymėjo, kad minios neturi nei formos, nei tikslo, tačiau paprastais charizmatiško lyderio įsakymais gali jų įgyti, jei jaučia ne tik neapykantą, bet ir baimę²⁵. Kita sąlyga – šių įsakymų turinys turi atitikti galias emocijas: troškimą atkeršyti, įsitikinimą, kad prarastas orumas, abstraktaus priešo vaizdinį ir bejėgiškumą aplinkybių akivaizdoje. Pronacistinių ir bolševikinių masių sukilimai buvo iš apačios kylantys judėjimai, o Putinas masių transformaciją organizavo iš viršaus.

Totalitarinio režimo raida priklauso ne vien nuo aukščiausiojo lyderio veiksmų, bet ir nuo daugybės karjeros ir privilegijų totalitarinėje valstybės tarnyboje siekiančių arba tiesiog malonumą dėl įsivaizduojamo keršto jaučiančių aktyvistų indėlio. Represinę sistemą sudarančios ląstelės gali susiformuoti ir be tiesioginio išorinio spaudimo ar kontrolės. Akivaizdu, kad Rusijos Valstybės Dūmos (parlamento) atstovai, regionų gubernatoriai, prokurorai, miestų merai, universitetų rektoriai ir kiti valstybės pareigūnai, taip pat vietiniai informatoriai ir ideologiniai aktyvistai ne tik vykdo totalitarinės valdžios nurodymus, bet ir demonstruoja vietines iniciatyvas.

Steigiamos su iniciatyva „Z patriotai“ susijusios nevyriausybines organizacijos, kurių paskirtis – kova su išdavyste. Kadangi tokių aktyvių represinių ląstelių gausu ir jos terorizuoja likusią visuomenės dalį, galima teigti, kad veikia totalitarinis režimas. Kremliaus Rusijoje nėra žodžio ir nuomonės laisvės; švietimas vykdomas remiantis vien baime ir gąsdinimu, o bažnyčia su savo ideologiniais pasakojimais ir ginklų šventinimu tampa populiarese ir įtakingesne už kritišką švietimo sistemą. Galiausiai humanitarinius mokslus pakeičia naujoji mitologija, kuri Rusijoje įgauna „istorinių“ pokalbių su šventosiomis dvasiomis pavidalą. Istorija tampa mitų, propagandos ir gyvenimo prasmės ideologija vienmatėje visuomenėje. Apysakoje „Sunku būti dievu“ broliai A. ir B. Strugatskiai apibūdino panašią kaitą: pilkuosius (korumpuotus valdininkus) pakeičia juodieji (totalitarizmo fanatikai). Mitologizuotas revanšizmas nugali ateitį ir progresą. Totalitarizmas suteikia naujesiems Z patriotų lyderiams galios kurstyti neapykantą įsivaizduojamiems vidaus ir išorės priešams. Pažymėtina, kad Navalno nužudymas Z patriotų renginiuose buvo garsiai ir džiugiai švenčiamas.

Totalitarinė Z savivalda pasireiškia skundais, reikalavimais bausti ir represuoti, smurto aktais, patriotiniais koncertais ir neapykantos mitingais. Tokiais atvejais valdžios tikslas – tiesiog palaikyti neapykantos iniciatyvas, beveik nieko neorganizuojant pačiai. Televizijos ir socialinių tinklų visuomenėje toks totalitarizmas yra ypač intensyvus, greitesnis ir įtaigesnis nei iki interneto eros. Nei pats Putinas, nei jo siauras pirmasis patarėjų ratas nėra prisiekę rusų literatūros skaitytojai ar teatro lankytojai. Tai reiškia, kad daugelis geriausių Rusijos rašytojų, dramaturgų, teatro ir kino kūrėjų yra uždraudžiami pagal vietinių Z patriotų skundus. Uždraustų rašytojų gretose – Dmitrijus Bykovas, Borisas Akuninas, Vladimiras Sorokinas, Dmitrijus Gluchovskis, Liudmila Ulickaja ir kt. Įkalinti poetai Jevgenija Berkovič, Artiomas Kamardinas, Jegoras Štovba, dramaturgė Svetlana Petričiuk; uždrausti populiarūs atlikėjai Zemfira, Monetočka, Noize ir šimtai kitų kultūros veikėjų.

Smurtinės ir represinės organizacijos tarnauja ne tik savo lyderiams ir ideologijoms, bet ir įsivaizduojamai tautai, jos mitinei istorijai. Darbas represinėse organizacijose nelaikomas gėdingu, tai garbė ir daugelio šeimų siekiamybė, suteikianti galimybę prisijungti prie šimtmečius siekiančios istorijos ir dvasios, gauti geresnes socialines garantijas. Tai iš esmės skiriasi nuo ankstyvojo bolševizmo (Lenino laikų) ideologijos. Bolševikų proletariatas neturėjo savos istorijos, jis šoko tiesiai į ateitį. Užuoat rėmėsis popais, bolševizmas juos naikino. Užuoat fantazavęs apie imperatorius ir dinastijas, bolševizmas siekė juos sunaikinti. Šiandien Lenino mauzoliejaus šešėlyje popai šventina naująją totalitarinę imperiją. Istorinių šmėklų, masių ir represinių organizacijų samplaika pažadina totalitarinio vienio džiaugsmą, suteikia pasitenkinimą ir savotišką katarsio formą – sielos apšvalymą per smurtą.

Totalitarinė istorija: nuodai ir propaganda

Putinas gyvena savo susikurtoje istorijoje²⁶. Jis Tuckeriui Carlsonui, Steve'ui Witkoffui ir galiausiai Donaldui Trumpui pasakojo tai, ką jau daugybę kartų girdėjome rusiškos propagandos laidose, t. y. pirmąją karo priežasties versiją. Pasak Putino, tai esą glūdi ankstyvojoje Kijevo Rusios istorijoje

ir „įrodo“, kad Ukraina neegzistuoja. Šios trumpos kalbos buvo sukurtos taip, kad užvaldytų klausytojų, įskaitant Carlsono, Witkoffo, Trumpo, dėmesį ir kartu su milijonais žiūrovų įtrauktų juos į Kremliaus propagandos semiosferą – didžiulį susijusių mitinių ženklų burbulą. Šie pasakojimai nėra tiesa, o Kremliaus pateikta simbolinė tvarka. Aliaksandro Lukašenkos Baltarusijos istorikai taip pat pasirinko panašų nuodingos retorikos kelią ir kuria lygiagrečią, į rusišką panašią simbolinę tvarką. Hermetiškam Kremliaus pasaulėvaizdžiui būdinga paraistorinė simbolinė tvarka. Visi kiti ženklai reikšmę įgyja tik šioje srityje, kituose simboliniuose pasauliuose jie transformuojami arba visai netenka prasmės. Pavyzdžiui, D. Trumpo aplinkos pragmatinė simbolinė tvarka turi labai mažai bendra su Putino religine ir istorine dabartinių įvykių interpretacija.

Kremlius tiki savo religine-istorine teisybe, tautos Vado mesijo vaidmeniu ir teise didžiajai naujai imperijai okupuoti nepakankamas ar iškrypusias tautas, kaip jie interpretuoja ukrainiečius, lietuvius ir t. t. Putino parareliginės-istorinės vizijos prasideda nuo Kijevo Rusios, kurią jis tapatina su šiandienos Rusija ir jos teise į Kijevą bei teritorijas, priklausiusias Rusijos imperijai ir Sovietų Sąjungai. Kremlius ginčija Antrojo pasaulinio karo priežastis, teigdamas, kad Lenkija išprovokavo Hitlerio Vokietiją ir įžiebė konfliktą. Putino retorikoje Lenkija vaizduojama kaip didžiausias Vidurio ir Rytų Europos blogis. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė – tai rusiška ir „lietuviška“ valstybė, kurioje buvo rusų kalba, rusiški tekstai ir stačiatikybė, tačiau vėliau ją polonizavo lenkai. Putino teigimu, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė yra tikrosios istorinės Rusijos žemių dalis. Putinas tvirtina, kad Rusijos imperija, Sovietų Sąjunga ir dabartinė Rusija iš esmės yra viena ir ta pati valstybė, vadinasi, Ukraina tėra polonizuotas Rusijos pakraštys, o ne etninė grupė ar tauta, turinti teisę į savo valstybę.

Stebėtojai, skundikai ir parduota sąžinė

Ideologiškai motyvuotas skundimas²⁷ yra savita praktika: per ją mažas, pilkas žmogus gali pajusti „valių siekti galios“ arba „galią valdyti“. Skundai stiprina stebimos visuomenės režimą ir įgyvendina totalitarinį idealą per dalyvavimą represinėse inici-

atyvose. Išlikdami nematomi ir nežinomi, žmonės gali įskųsti kultūros veikėjus ar net administracijoje dirbančius asmenis ir taip padėti juos sulaikyti ir įkalinti. Ideologiškai motyvuoti informatoriai ir masiniai skundai gali sugriauti bendruomeninę pilietinę visuomenę arba nuversti nomenklatūros vadovus. Per masinę priežiūrą, individualų sekimą ir skundimo galią totalitarinis žmogus ima jaustis svarbus represiniame aparate ir reikalauja dar daugiau represijų. Totalitarinį režimą sudaro ne vien vertikalios galios valia, bet ir aktyvūs informatoriai.

Skundžiantis asmuo reiškia ne savo asmeninę, o masių, socialinės grupės ar fašistų valią. Jei jo keršto ir pavydo jausmai įgyvendinami, jis patiria visišką pasitenkinimą iš valdžios ir liaudies vienybės ir pačios valdžios harmonijos. Masinei neapykantai, skundams ir gąsdinimui plintant, populiarus neofašizmas įgauna pagreitį tarsi sniego lavina. Kitaip nei profesionalūs troliai, gaminantys dezinformaciją, informatoriai yra aktyvesni ir kūrybiškesni socialinių tinklų savanoriai. Kita vertus, skundikai ir Z patriotai bet kurią akimirką gali sutelkti ir pakurstyti fašistinę opoziciją.

Iš pradžių pilkąjį žmogų įtraukia propaganda, pinigai ir neapykanta vaizduojamiems priešams. Tada ateina mobilizacijos ir mirties baimė, nerimas ir galiausiai išdavystės ir kaimynų sunaikinimo malonumas. Auganti masių neapykanta nušluoja kiekvieną, kuris tampa kliūtimi. Panašiai vyko per maoistinę Kultūrinę revoliuciją, į kurią buvo įtraukti milijonai jaunų aktyvistų. Pagauti ekstazinės neapykantos ir baimės bangos jie skundė ir net žudė ne tik maoistinei sistemai nelojalius profesorius, mokytojus ir senuosius komunistus, bet ir savo pačių komjaunimo ar raudonosios gvardijos bičiulius, kurie pasakė netinkamą dalyką netinkamu laiku ar netinkamoje vietoje. Tas pats vyksta ir Rusijoje: Z patriotai pradėjo pulti kitus Z patriotus.

Vienas iš Z patriotų „verslų“ – surasti, apskųsti, šantažuoti ir pristatyti karo komisariatams galimus kontraktininkus, t. y. pagal sutartį tarnaujančius karius. Kodėl daugumai Rusijos piliečių ne gėda dėl žudymų Ukrainoje ir šimtų tūkstančių žuvusių „rusų“? Vienas atsakymas – jie pasirašė sutartį mirti už pinigus, o šeimos kareiviui žuvus gauna dosnius atlyginimus ir išmokas²⁸. Rusijos gyventojai tiki ne tik karo šlove, jų sąžinė ir atjauta taip pat nupirktos. Populiarus stereotipas skamba taip: negaila žuvusio kaimyno, nes jis pats parsida-

vė ir paliko šeimą patogiai gyventi iš savo algos. Ir visiškai nepaisoma to, kad sutartis pasirašyta šantažuojant, meluojant ir klaidinant vilionėmis. Sutartys ir premijos už karo savanorių verbavimą ir jų atgabėnimą į karo komisariatą plačiai reklamuojamos. Tokio verslo veikla visiškai nepaiso moralės ir palaiko purviną karo savanorių verbavimą. Rusijos propaganda kasdien ragina piliečius stoti į kariuomenę ir vykti į karą. Šie raginimai suvokiami kaip tiesioginiai kreipimaisi ir perspėjimai, kad sudaromi mobilizacijos sąrašai. Todėl žmonės stengiasi iš tų sąrašų išsipirkti, naudodamiesi korupciniais ryšiais. Nelegali išsipirkimo iš sąrašų praktika plačiai paplito, tačiau ją vis labiau riboja savanorių informatorių skundai. Valstybinė Rusijos valdžia, įskaitant Kremlių, puikiai žino situaciją, o opozicija šį reiškinį pavadino „atvirkštine atranka“. Daugiausia ryšių turinčios šeimos, galintys sumokėti ar įtakingi, dalyvaujantys blato sistemoje asmenys geriausiai sugeba išvengti mobilizacijos ir lieka namie. Rusijos Dūmai patvirtinus elektroninių šaukimų tvarką ir baudas už neatvykimą, korupcinio kapitalo apyvarta dar labiau išaugo. Nespėjusieji laiku išsipirkti nuo mobilizacijos dažnai žūsta atokiausiuose Donbaso regiono kaimuose.

Ši korumpuota komunikacijos sistema funkcionuoja labai panašiai kaip korumpuota kalėjimų sistema. Kaliniai siunčiami į frontą, ten priskiriami šturmo būriams. Tačiau to galima išvengti perkant kalėjimų gaujų vadeivas, kontroliuojančius nusikalstamą pasaulį. Tas pats vyksta ir fronto linijoje: sumokėjusieji į mūšį neina, klesti „fronto plėšikavimas“²⁹. Iš karo grįžusieji gyvi paskelbiami nacionaliniais didvyriais, net jei karinę sutartį pasirašė kalėjime, jau padarę sunkius nusikaltimus. Viešoji komunikacija veikia keliais lygmenimis: vienu metu kreipiamasi ir į patriotus, ir į naivuolius, ir į apgavikus. Blogiausia dalia tenka tikriesiems patriotams. Jie pamato šaukimus į kariuomenę, jais patiki ir tampa savanoriais, greitai žūsta ir taip patys naikina šią „gentį“. Kita grupė – žmonės, kurie į karą suvilioti arba į jį įstumiami prievarta („avinai“, „banda“ ir pan.). Jų skaičius priklauso nuo aparato poreikių ir korupcijos galimybių santykio.

Korumpuotoje sistemoje labiausiai nukenčia patys vargingiausi, būtent jie pirmieji pasirašo sutartis mirti. Šiai grupei priklauso mažiausiai apmokami darbininkai, menkiausiai išsilavinę kaimo žmonės, benamiai, alkoholikai, nusikaltėliai. Dalis išsilavi-

nusios vidurinės klasės jų gailisi, o žmonos dažnai džiaugiasi atsikračiusios „nevykėlių“ vyrų, nes už tai dar ir išmokas gauna. Į frontą siunčiami būtent patys vargingiausi ir uoliausi televizijos žiūrovai. Televizija paverčia žmones pasyviomis karo sutarčių viliojimo aukomis. Propaganda stengiasi nusišluoti nusikaltėlius, demotyvuotus karius, korupciją ir karo nusikaltimus, visuomenei rodydama tik patrauklią spektaklio pusę. Tačiau gandai sklinda, laikui bėgant baisios istorijos pasiekia mases. Tokios melagingos propagandos pasekmės yra nenusipėjamos. Vilties dėl civilizuotos demokratijos nėra, telieka spontaniškas ir aklas kerštas.

Apsukrieti eina tik tada, kai jau negali išsisukti. Jie vengia fronto linijų iki paskutinės akimirkos ir moka tol, kol pajėgia. Yra ir nomenklatura, kuri į karą niekada neina. Karo komisariatams privalo tai žinoti ir su tuo skaitytis, kitaip nukentės jų pačių personalo šeimos. Čia galioja principai „ranka ranką plauna“ arba „akis už akį“. Šios grupės į valstybės komunikaciją reaguoja skirtingai. Dauguma supranta, kad giliai korumpuotoje valstybėje nėra atviros viešosios komunikacijos. Prievartinė propaganda gali būti veiksminga tik tada, kai nėra atsakingos pilietinės visuomenės, o jos vietą užima nomenklatura, gaujos, klanai, klikos, jų klientai, tikratikiai ir neišprususios masės.

Raudonosios linijos ir propaganda eskaluoja

Kokios yra karinės ar politinės „raudonosios linijos“, apie kurias nuolat kalbame Rusijos ir Ukrainos karo kontekste? Metaforiškas šios sąvokos vartojimas politikoje ir kare leidžia manyti, kad kalbama ne apie teisinius draudimus, o apie grasinimus sukelti didelę ir nepriimtina žalą³⁰. Nors tarptautinė teisė nedraudžia karo metu smogti kariniams taikiniams agresoriaus teritorijoje, JAV ir Vokietija, reaguodamos į Kremliaus grasinimus smogti Europai, pačios nustatė Ukrainai atitinkamus draudimus. O Rusija raudonąsias linijas naudoja kaip šantažo priemonę, svarbiausias aspektas – branduolinio ginklo panaudojimo grėsmė.

Raudonųjų linijų samprata skiriasi nuo išimties teisės, kuri plačiai aptariama politinės filosofijos dar-

buose. Su išimties teise susidūre per pandemiją, kai didelės nelaimės akivaizdoje buvo priimami laikini teisiniai sprendimai. O dėl raudonųjų linijų Rusijos ir Ukrainos kare iki šiol nėra jokio galiojančio tarptautinio susitarimo. Dėl jų nesutaroma ir jos nuolat tampa spėlionių objektu, propaganda siekia jas apibrėžti. Raudonosios linijos nėra bendri moraliniai draudimai, kurie pretenduoja būti visuotiniai ir amžini. Tokiais atvejais kariaujančios šalys elgiasi oriai ir žino, ko jos nedarys, pavyzdžiui, nežudys vaikų.

Raudonoji linija taip pat gali simbolizuoti arba atspareumą skausmui, arba abejingumą kitų kančioms. Kasdien žudant nekaltus žmones visuomenė tampa atspare skausmui, o mirtys virsta vien statistika. Rusijos kariuomenė bombarduoja vaikų klinikas ir senelių namus, o pasaulis į tokius nusikaltimus reaguoja vis mažiau. Jei ir reaguoja, tik kaip į „informaciją“. Toks moralinio jautrumo praradimas irgi gali būti vadinamas atsparemu, šiuo atveju atsparemsi yra žudikai. Raudonąsias linijas stumia atgal eskalavimas; raudonųjų linijų logika yra didesnė arba mažesnė eskalacija ir atitinkami moralinio jautrumo pokyčiai. Pamažu raudonosios linijos virsta politine propaganda, perspėjančia apie diktatorių ar esančiųjų valdžioje politinę valią veikti ir visuomenės pasirengimą tai priimti. Todėl raudonųjų linijų samprata lemia, koku mastu kontroliuojama karo eskalacija: tai bus tiesioginis ginkluotas konfliktas ar hibridinis karas.

Netikras raudonąsias linijas Rusijos propaganda braižo kaip informacinio ir hibridinio karo dalį, o pats Putinas pasirengęs jam nepatogias raudonąsias linijas peržengti ir įteisinti karo nusikaltimus. Norint globalioje politinėje arenoje braižyti tokias linijas, reikia valios siekti galios ir lyderystės charizmos, taip metamas iššūkis ir keičiama tarptautinė teisė. Tačiau vien subjektyvios valios siekti galios nepakanka, be masinių propagandos akcijų ji niekada nebus sėkminga. Kai tik raudonosios linijos peržengiamos, situacija pasikeičia ir nubraižomos naujos raudonosios linijos. Taigi eskalacijos grasinimai, raudonosios linijos ir šantažas yra glaudžiai susiję, jie lemia informacinio karo trajektoriją ir konfigūraciją.

Kiekvienoje parlamentinėje demokratijoje egzistuoja ir už įstatymo ribų esančios raudonosios linijos. Šias ribas lemia nerašyta socialinė sutartis, taip pat moralės, religijos ir tradicijų normos.

Kartu oficialioji teisė ir raudonosios linijos pade- da arba kurti dinamišką teisinę visuomenę, arba ardyti pilietinę bendruomenę. Tai skatina iracio- nalią, dažnai destruktivią charizmatiškų politinių lyderių veiklą. Tačiau tai gali pasikeisti, jei valdan- tieji manipuliuoja šiomis raudonosiomis linijomis, pasitelkdami eskalacijos taktikas ir išimtis. To- kiu atveju pirmenybė teikiama ne Konstitucijai ir įstatymams, o eskalacijos stumiamų ribų idėjai. Užuoat skatinę bendradarbiauti ir racionaliai mąs- tyti, į brutalumą ir mesianizmą linkę charizmatiški lyderiai perima nusikaltėliams būdingą „gaujos“ mentalitetą. Taip Rusijoje nutiko gerokai anksčiau, negu valdžią perėmė Putino mafijos kooperatyvo „Ozero“ grupuotė, dar tuomet, kai prezidentas Bo- risas Jelcinas tankiais apšaudė savo paties parla- mentą. Nuo tada Kremlui vadovauja ne tarptautinė teisė ar Rusijos Konstitucija, o tikėjimas, kad stipriausias turi valdyti vadovaudamasis nusikals- tamu mąstymu. Šis iracionalus mąstymas lėmė Vakarų valstybių demonizavimą ir jų vaizdavimą priešais.

Priešų demonizavimas: Kremliaus monstras – „Eurovizija“

Priešų „demonizavimas“ – tai propagandos tech- nika, kurią taikant 2024 m. pulta „Eurovizija“. Ko- dėl Rusijos propagandai tokie svarbūs kaltinimai satanizmu? Akivaizdu, kad jie gali būti politiškai reikšmingi valstybėse, kuriose stipri krikščioniška religija, „tradicinių normų“ propaganda ir „tikrati- kių“ hegemonija. „Eurovizija“ yra dainų konkursas, o ne politinis renginys. Atlikėjai ar valstybės gali būti įspėti dėl nepriimtinių politinių pareiškimų, pa- prašyti pakeisti dainų tekstus ar net diskvalifikuoti. Tačiau Rusijos propaganda kitaip nei „Eurovizijos“ organizatoriai supranta, kas yra politika. Rusijos propaganda bet kokius matomus ar įsivaizduoja- mus demonizmo ir LGBTQ+ ženklus laiko visiškai politiniais. Pasak jos, „Eurovizijoje“ pilna politikos ir iš dalies ji teisi. Daug muzikos festivalio eksper- tų sutiktų, kad politika čia reiškiasi netiesiogiai – per šalių balsavimo sistemą. Politika atsiskleidžia per valstybių solidarumą, bet gali būti netiesiogiai užslėpta dainų tekstuose arba atlikėjo siejime su politiniais įvykiais ar jo politiniu kapitalu.

Tarp politinių dainų ir atlikėjų labiausiai paplitę tie, kurių pagrindinė tema – lytinė tapatybė. Didžiausi politiniai mūšiai dažniausiai susiję su karais, tero- ro aktais ir žmonių aukomis. Būtent ši tema, o ne erotika, kvailystė, banalumas ar švelnioji lyčių po- litika yra tai, ką „Eurovizijos“ komitetas draudžia. Pavyzdžiui, 2009 m. Gruzijos grupės „Stephane & 3G“ daina „We Don't Wanna Put In“ buvo diskva- lifikuota todėl, kad jos tekstas buvo pripažintas politišku ir prieštaraujančiu konkurso taisyklėms. Frazė „We Don't Wanna Put In“ buvo laikoma ne žodžių žaismu, o nuoroda į Putiną, turint omenyje agresyvius Rusijos veiksmus prieš šią demokrati- nę respubliką 2008 m. Tačiau tais pačiais metais Rusijai buvo leista dalyvauti konkurse. Jai atstova- vo Ukrainoje gimusi dainininkė Anastasija Prihod- ko su daina „Mamo“ („Mama“). Vienas įsiminti- niausių pasirodymų – Conchitos Wurst (Thomas Neuwirth) 2014 m. atlikta daina „Rise Like a Pho- enix“. Conchita patraukė dėmesį drago karalienės įvaizdžiu – juoda barzda, spindinčia ilga balta su- knele ir emocionalia daina apie išsiskyrimą, galbūt dėl meilės, o gal dėl tapatybės dramos. Laikui bė- gant Conchita tapo vienu iš Rusijos propagandos taikinių kovoje su Vakarų pasauliu. Kaskart, kai buvo kuriamas menkinantis, homofobinis „Gėjro- pos“ įvaizdis, jame vaizduota ir Wurst.

2016 m. konkurso komitetas buvo atsargesnis, kai Rusija mėgino diskvalifikuoti ukrainiečių dainini- kę Jamalą iš „Eurovizijos“ dėl jos dainos „1944“. Dainos žodžiai pasakoja apie šurpią Krymo toto- rių patirtį, kai vieną rytą atėjusi sovietų armija prie- varta ištrėmė visą tautą. Daina netiesiogiai sieta su 2014 m. Rusijos įvykdyta Krymo okupacija ir vėlesniais Krymo totorių persekiojimais. Jama- la konkursą laimėjo. 2024 m. komitetas pasielgė apdairiau. Izraelio dainininkės Eden Golan daina netiesiogiai rėmėsi 2023 m. spalio 7 d. žudynė- mis, kai „Hamis“ teroristai, užpuolę festivalį „Su- pernova“ Negevo dykumoje, netoli Reimo kibuco ir Gazos Ruožo, nužudė šimtus žmonių. „Eurovizijos“ komitetas paprašė dainininkės pakeisti dainos pa- vadinimą „Spalio lietus“ (angl. *October Rain*) ir iš- braukti žodžius „Aš vis dar šlapia nuo šio spalio lietaus“ (angl. *I'm still wet from this October rain*). Tačiau net ir pašalinus šias eilutes daugelis klau- sytojų Malmėje galėjo nesunkiai rasti pirminę dai- nos versiją „YouTube“ platformoje, tad cenzūra iš esmės prarado prasmę.

Rusijos propaganda ypač aršiai puolė 2024 m. „Eurovizijos“ dainų konkursą, jį siedama su „nebinariniu satanizmu“ ir smurto šlovinimu. „Eurovizija“ vaizduota kaip gėjų ir satanistų sambūris, kurio tikslas – užkrėsti, sugadinti ir sunaikinti tradicinių vertybių pasaulį. Propaganda taip pat vartojo ir grasinimų, ir vilionių kalbą, siekdama patraukti platesnę auditoriją, turėdama omenyje, kad daugelis žmonių dėl cenzūros ir bauginimo negalėjo renginio stebėti tiesiogiai. Nemo daina išprovokavo Rusijos propagandos atakas. Šveicarų atlikėjas 2024 m. „Eurovizijos“ dainų konkursą Malmėje laimėjo su daina „Broke a Code“. Šioje dainoje Nemo atvirai kalba apie iššūkius, su kuriais susiduriama egzistuojant už binarinių lyčių vaidmenų ribų. Tačiau, Maskvos propagandos teigimu, Vakarų visuomenė esą žlunga todėl, kad remia nebinarines lyties tapatybes, satanizmą ir okultizmą. Nemo itin jautriai dainavo: „Nuėjau į pragarą ir sugrįžau, / kad rasčiau save, / aš sulaužiau kodą [...]“ (angl. *I went to hell and came back / To find myself / I broke the code [...]*), tačiau Rusijos diplomatai Nemo pergalę interpretavo kaip „Vakarų Europos laidotuves“³¹. Tokios dainos įkūnija egzistencinę politiką, ypač jei atsižvelgsime ne tik į Putino rėmėjus, bet ir į Trumpą palaikančius trumparegius šalininkus, kurie priešinasi tapatybės politikai ir kitus traktuoja kaip patologinius. Švėsdama emocinę, socialinę ir kultūrinę įvairovę „Eurovizija“ įsitraukia į politiką pačia gryniausia jos forma galbūt net nesąmoningai.

Ryškesniausiu šių atakų taikiniu tapo airių atlikėjos Bambie Thug daina „Doomsday Blue“³². Rusijos propaganda Bambie Thug vadino „atvira paleistuve“. Ar Rusijos grasinimai satanizmu pasiekė savo tikslą įbauginti Europos gyventojus? Drįsčiau teigti, kad poveikis buvo priešingas, nes stačiatikių bažnyčios sekėjai Rusijoje nėra pagrindinė „Eurovizijos“ auditorija. Vis dėlto tokia kritika gali patraukti jaunąją kartą ir paversti ją Bambie Thug gerbėjais. Dainoje „Doomsday Blue“ kalbama apie neteisingą *queer* bendruomenės traktavimą ir įvairias pripažinimo problemas, su kuriomis ji susiduria. Dainos tekste ir vaizdo klipe pasitelktas raganavimo motyvas, siekiant pavaizduoti „būtybę“, įkūnijančią *queer* asmenims kylančius pavojus. Ši daina taip pat padeda pačiai atlikėjai ir jos *queer* bičiuliams išgyventi liūdesį ir nerimą. Rusijos propaganda dainas LGBTQ+ temomis ar popkultūros raganos ir velnio vaizdinius laiko pavojingo Vakarų nuosmukio, kurį Rusija suvokia kaip grėsmę, „įrodymais“. Kremlius

tvirtina, kad „tradicinių vertybių“ praradimas lemia nykimą ir suirimą iš vidaus, dėl kurio Vakarų civilizacija žlugs, o tradicinė rusiškoji civilizacija atgims.

Įdomu, kad kai kurie Vakarų satanizmo kritikai Rusijoje vartoja sąvoką „iluminatų antrininkai“, kuri būdinga šiuolaikinėms sąmokslo teorijoms. Jie kaltina „Eurovizijos“ dainininkus tikėjimu transcendentiniais antrininkais – suasmenintais demonais. Šis kaltinimas neturi nieko bendra su istorinėmis iluminatų grupėmis, pavyzdžiui, XVIII a. Vokietijos slapta Bavarijos iluminatų organizacija. Antrininkų idėja dažnai susipina su kitomis sąmokslo teorijomis, pavyzdžiui, apie roplius, galinčius įgyti žmogaus pavidalą. Tokios sąmokslo teorijos pasitelkiamos aiškinant ir 2024 m. „Euroviziją“, ir vėlesnius renginius. Pagal vieną propagandinę sąmokslo teoriją Vakarų pasaulį nuo satanizmo, demonizmo ir *queer* asmenų gali išgelbėti tik stačiatikiai krikščionys ir „tradicinių vertybių“ gynėjai.

Kova su LGBTQ+ ypač parodo, kad totalitarinę propagandą visada lydi specifinė biopolitikos forma, susijusi su kūnų kontrole ir treniravimu, priešų vaizdavimu iškrypusiais arba demonizuotais ir jų persekiojimu. Represinė biopolitika skirtingas grupes apima nevienodai: viena politika taikoma moterims, antra – vyrams kaip darbo jėgai, trečia – religingiems žmonėms, turintiesiems psichikos negalią, ketvirta – „inteligentijai“. Pastaroji vaizduojama kaip nesugebanti kovoti už savo teises ir bijanti karo bei mirties. Įdomu tai, kad, nors vaizduojama silpna ir baili, inteligentija tampa represinės biopolitikos taikiniu ir laikoma grėsme „sveikai“ Rusijos visuomenei, nes kaltinama dėl atsiradusios draudžiamos įvairovės: satanistų, feminisčių, *queer* asmenų ir kt.

Propaganda pasitelkia diskurso galią, ekonominį spaudimą, religinius mitus ir okultines praktikas. Plintant religiniam sąmoningumui Bažnyčia stiprėja, o demonai ir satanistai pasirodo vis dažniau. Teroras atskleidžia ne tiek neišsilavinusį ir nekritišką mąstymą, kiek žvėrį mūsų viduje. Taip satanistinės haliucinacijos ir biopolitika susijungia į vientisą visumą. Plintant „satanistinėms įtakoms“ represinės struktūros nustato naują tikslą – identifikuoti ir įkalinti visus, įtariamus esant demoniškybę Vakarų aukomis.

„Gulbių ežero“ baimė

Hegemoninė propaganda formuoja politinį Rusijos kraštovaizdį. Visi renginiai arenose ir skaitmeninėse erdvėse kuriami pagal jį. Stipri, centralizuota nacionalinės-religinės srities kontrolė Rusijoje ir Eurazijoje reiškia nuolatinį priešų identifikavimą, ypač tarp Maskvos ir Sankt Peterburgo išsilavinusio kultūrinio elito. Kol provincijos vyrai skatinami registruotis į mirtinus karus, kūrybinės klasės atstovai ignoruoja negatyvią propagandą ir toliau gyvena taip, kaip nori patys, remdami nepriklausomas kultūrinės erdves, kurių Kremlius nekontroliuoja. Tokiu atveju represinės institucijos intensyviau persekioja kultūros aktyvistus. Propagandos tikslas paprastas – kuo labiau įbauginti ir sukelti nerimą inteligentijai ir suimti ryškiausias aktyvistus. Tačiau išpuoliai prieš kūrybinę klasę gali turėti netikėtų pasekmių, nes ši grupė skiriasi nuo tradicinės inteligentijos ir mitinio proletariato. Kūrybinė klasė turi naują pasipriešinimo lauką – globalų internetą ir virtualią erdvę.

Koks ryšys sieja propagandą, triumfo arkas ir paniką dėl „Gulbių ežero“? Vakaruose ir Lietuvoje Piotro Čaikovskio baletas laikomas Maskvos kolonijinio engimo simboliu. Tačiau pačioje Rusijoje pagarba Levui Tolstojui ir jo romanui „Karas ir taika“ yra faktiškai uždrausta, tai laikoma Putino karo pasmerkimu, o Čaikovskio baletų ištraukų demonstravimas – troškimo nuversti Kremliaus režimą išraiška. 2025 m. spalį Sankt Peterburge buvo suimta aštuoniolikmetė gatvės vokalistė Nako (Diana Loginova) ir muzikantų duetas „Stoptime“ (Aleksandras Orlovas ir Vladislavas Leontjevas) už tai, kad atliko uždraustų atlikėjų dainas, tarp jų – Noize MC kūrinį „Kooperativ Lebedinoye Ozero“ („Gulbių ežero“ kooperatyvas)³³. Noize MC (Ivanas Aleksejevas) dainos „Gulbių ežeras“ priedainis yra galingas, keliantis siaubą visai Putino valdžios struktūrai. Nors daina ir pats atlikėjas Rusijoje uždrausti, šią dainą plačiai dainuoja ne tik rusakalbiai Lietuvoje, bet ir Sankt Peterburgo bei Maskvos gatvėse: „Kur buvot aštuonerius metus, jūs suš**tos pabaisos? / Noriu žiūrėti baletą, tegu šoka gulbės. / Tegu senis dreba iš baimės dėl savo „Ežero“. Ši roko ir repo daina pripildyta simbolikos. 1991 m. pučas, kai KGB bandė gelbėti byrančią SSRS per televiziją kiaurą parą transliuodama Čaikovskio „Gulbių ežerą“, sukūrė nuolatinę asociaciją, jog „Gulbių ežeras“ reiškia krizę ir reži-

mo pabaigą. Nuo tada Čaikovskio „Gulbių ežeras“ tapo grėsmingu autoritarinio, paranojiško režimo pabaigos ženklu. Taip pat prisimename, kad šis baletas būdavo transliuojamas per televiziją mirus sovietų lyderiams, todėl daina gali būti suvokiama ir kaip Putino mirties troškimo išraiška.

Putino mafija dar vadinama kooperatyvu „Ozero“, kuris pamažu užgrobė valdžią Rusijoje 1990–2000 m. Ji pradėjo ne vieną karą, iš kurių baisiausias šiuo metu vyksta prieš Ukrainą. Kai 2022 m. prasidėjo nauja karo fazė, Noize MC palinkėjo Rusijai „Gulbių ežero“. Dėl to ir kalbama apie „aštuonerius metus“ – 2014–2022 m., žyminčius Donbaso okupacijos pradžią. Nuo tada praėjo dar daugiau karo metų, gerokai žiauresnių, tačiau „Gulbių ežero“ užkeikimas tebėra gyvas. Kai 2022 m. prasidėjo karas, Noize MC ir Monetočka (jos daina „Ty Soldat“ – *Tu esi kareivis*), taip pat Kremliaus persekiota atlikėja, emigravo į Lietuvą, į Vilnių. 2024 m. Noize MC ir Monetočka subūrė naują grupę „Voices of Peace“. Jie išgarsėjo antimilitaristine daina „Kriokamera“ ir surengė Vilniuje kelis koncertus. Juose minios skandavo „Putin chuilo“ ir dainavo ukrainietiškas dainas.

Vilnius tampa rusakalbės opozicijos centru. Į koncertų sales renkasi Ukrainos rėmėjai, taip pat žmonės, kovojantys už demokratiją Baltarusijoje ir prieš represinius, autoritarinius ir totalitarinius režimus Rusijoje. Tačiau oficiali Lietuvos valdžia nei nori dalyvauti šiame tebesitęsiančiame propagandos kare, nei mato tam galimybių, nes neturi gebėjimo koordinuoti savo rusakalbės fronto linijos. Tai rodo, jog Lietuva nepasirengusi hibridiniam karui, kurio sudėtinė dalis yra informacinis karas. Regis, Maskva taip pat iki galo nesuvokia, kad Vilniuje veikia daugybė internetinių televizijų, žurnalistų, tinklaraštininkų ir muzikos grupių, kurie priešinasi Kremliui. Minskas situaciją supranta kiek kitaip. Nors jis, be abejo, stebi, kas vyksta Vilniuje, veikiausiai vengia tiesiogiai kištis, nes Lietuvoje esanti labai aktyvi ir gausi baltarusių opozicinė bendruomenė blokuoja KGB bandymus.

Kaip ir sovietmečiu, šis pasipriešinimas kyla iš pagrindinių roko klubų, reivo ir garažo muzikos scenų. Tačiau kūrybinės klasės padėtis šiandienos globalizacijos, socialinių tinklų, dirbtinio intelekto ir kultūrinių memų konkurencijos amžiuje yra kitokia. Dešimtajame XX a. dešimtmetyje masiniai sovietinio pagrindžio muzikos koncertai įkvėpė kultūrinį revo-

liucinį judėjimą Baltijos šalyse, taip pat Maskvoje ir Leningrade. Nors tokie koncertai Rusijoje ir Baltarusijoje šiandien nebeįmanomi, atsirado galimybė kurti vaizdo turinį pasaulinei auditorijai. Gal minios efektas ir nebėra toks, koks buvo dešimtajame dešimtmetyje, bet šios transliacijos daro ir darys giliai, ilgalaikę įtaką, nes vienu mygtuko paspaudimu suteikia prieigą prie pačių įvairiausių „koncertų“. Net atlikėjų kaip Monetočka, Noize MC, Zemfira ar Bi-2, kurie anksčiau nebūtinai koncertuodavo kartu, dabar galima klausytis tarsi vieno ilgo kūrinio. Politinė įtampa ryški ne tik tada, kai gatvės muzikantai, pavyzdžiui, Naoko, ima dainuoti naujas protesto dainas ir burti minias, bet ir dėl augančios pasaulinės protesto muzikos tendencijos. Didelė politinė įtampa kultūroje gali reikšti kaip mikrosprogimų virtinė, ne visada tiesiogiai nukreipta prieš aukščiausią valdžią. Šį reiškinį galima aiškinti „sinergijos teorija“: įtampai pasiekus aukščiausią tašką ima rasti daugybę kūrybinių protesto veiksmų, nutolstančių nuo tradicinio gatvės protesto stiliaus.

Vis dėlto augančio nepasitenkinimo priežastis yra ne Noize MC, Naoko ar kuris nors kitas atlikėjas. Jį lemia vidurinės klasės kultūros bendruomenės įtampa politinėje arenoje. Joje formuojasi tiek sėkmingi, tiek nesėkmingi lyderiai, o nuslopintas jų nepasitenkinimas gali peraugti į maištą. Kremlius sukūrė milžinišką represijų ir neapykantos savo pačios kultūrai mašiną. Jis tai kompensuoja iškeldamas matomiausius atstovus (Valerija, Šaman, Polina Gagarina) ir organizuodamas 2025 m. „Internvizijos“ dainų konkursą kaip „Eurovizijos“ alternatyvą. Tačiau tikrieji didvyriai yra pogrindžio atlikėjai: Noize MC, Monetočka, Zemfira, Naoko... Tikroji kultūrinė scena yra pasaulinė scena, kurioje ir vyksta tikrasis konkursas. Todėl svarbu prisiminti, kad informacinis ir emocinis karas vyksta ne tik Lietuvos ar Latvijos muzikos platformose, jo padariniai yra kur kas platesni.

Susvetimėjimo ir propagandos manipuliacijų įveikimas

Antonio Gramsci'o teigimu, žmogaus pavaldumas priklauso nuo jo praktinio santykio su dominuojančiomis ideologijomis, kultūromis ir švietimo siste-

momis. Vien hegemoninės kultūros ir istorinių mitų priėmimas gali paversti žmogų patriotu, aklu hegemoninės kultūros ir oficialios ideologijos rėmėju³⁴. Louisas Althusseris išplėtojo mintį, kad istorija tampa hegemonine ideologija³⁵, teigdamas, jog šiuolaikinis ideologijos ar diskurso subjektas kyla iš oficialios interpeliacijos. Ši teorija tapo vėlesnių ideologijos ir propagandos mechanizmų kritikos pagrindu. Althusseris³⁶ teigė, kad interpeliacijos sąlygas ir galimybes lemia ne pavienių asmenų norai, o galingos ideologinės struktūros, kurios veikia ir kontroliuoja elgesį. Todėl ideologinės interpeliacijos atveju subjektas – ego centras ir jo pasirinkimai – egzistuoja tarsi anapus savo paties retorikos ir sprendimų. Užuoat veikęs kaip spontaniškas socialinis herojus, subjektas dažnai nesąmoningai indoktrinuojamas ir veikia pagal dominuojančios galios nustatytas normas.

Herbertas Marcuse'as nagrinėja masių ir individo santykį. Jis sieja tai su vienmačio individo samprata ir analizuoja, kaip jo mąstymo procesai tampa stereotipiniai. Marcuse'as svarsto, kaip šiuos procesus gali kontroliuoti ir jais manipuliuoti kultūros industrijos. Marcuse'o, Edwardo Bernays'o ir Walterio Lippmanno, kurie analizavo propagandos procesus ir praktiką, idėjos galop sujungiamos psichoanalitiniu desublimacijos procesų paaiškinimu³⁷. Desublimacija, arba troškimo pritraukimas per libido banalizavimą, yra svarbus šiuolaikinių kultūros ir kūrybinių industrijų principas. Ji valdo mases pamažu išlaisvindama ir tenkindama jų erotinius troškimus, pasitelkdama pasakojimus, tekstus ir vaizdus. Rusijos ir Ukrainos karas paskatino desublimuotų žiaurių vaizdinių gamybą.

Althusseris, veikiamas Michelio Foucault, teigė, kad diskursas turi galią formuoti „habitus“, arba stereotipų ir nuostatų rinkinį. Tačiau, kaip parodė Guy Debordas³⁸, o vėliau Jeanas Baudrillard'as, ideologiniai subjektai formuojami ne vien per naratyvus, istorijas, normas ir tiesioginius nurodymus. Šiame procese dalyvauja ir reginiai – vizualiniai pasirodymai, reklama, kinas, muzika ir kultūriniai reginiai. Kartu jie kuria ideologinius subjektus, kurie pasirengę remti arba demokratinę valstybę, arba, priešingai, autoritarinius ar fašistinius režimus ir vykdyti smurto aktus prieš nekaltus žmones. Todėl pagrindinis klausimas yra toks: kas valdo kultūrą apskritai ir kultūrinius valstybės aparatus konkre-

čiai? Šiuolaikinis atsakymas toks: globalioje kultūrinėje scenoje nėra valdovų, joje yra tik konkurentai, o trumpalaikis šių lenktynių rezultatas yra nenuspėjamas, tačiau vidutinės trukmės laikotarpiu gali turėti itin destruktivių padarinių Kremliaus režimui.

-
- 1 Herbert Marcuse, *One-Dimensional Man* (London: Routledge Classics, 2006), 2560.
 - 2 Leonidas Donskis, *Troubled Identity and the Modern World* (New York: Palgrave Macmillan, 2009), 89.
 - 3 Joseph S. Nye, „Get Smart: Combining Hard and Soft Power Series“, *Foreign Affairs* 88, 4, Jul-Aug 2009.
 - 4 John J. McCuen, „Hybrid Wars“, *Military review*, March-April 2008.
 - 5 Joseph S. Nye, „Propaganda Isn't the Way: Soft Power“, *The International Herald Tribune*, January 10, 2003.
 - 6 Edward S. Herman and Noam Chomsky, *Manufacturing consent: The political economy of the mass media* (Vintage, 2002).
 - 7 Kathryn Stoner, „The Putin Myth“, *Journal of Democracy* 34, 2 (April 2023): 5–18.
 - 8 Vladislav Surkov, „Russian Political Culture: The View from Utopia“, *Russian Politics and Law* 46, 5 (2008): 22.
 - 9 Timothy Snyder, *The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America* (Tim Duggan Books, 2018).
 - 10 Mara Morini, *„Myths And Realities Of Putinism“: Post-Truth Politics. Democracy and Fake News.* (London: Routledge, 2020).
 - 11 Timothy Snyder, „Ivan Ilyin, Putin's Philosopher of Russian Fascism“, *The New York Review of Books*, 5 April 2018, <https://www.nybooks.com/online/2018/03/16/ivan-ilyin-putins-philosopher-of-russian-fascism/>.
 - 12 Theodor W. Adorno et al., *The Authoritarian Personality* (New York: Harper and Brothers, 1950).
 - 13 Umberto Eco, „Ur-Fascism. Freedom and liberation are an unending task“, *The New York Review*, June 22, 1995.
 - 14 Gintautas Mažeikis, „The Rise of the public relations man and the decline of the Soviet „intelligentsia“ after 1989“, in *Europe thirty years after 1989: transformations of values, memory, and identity.* Ed. by Tomas Kavaliauskas (Leiden; Boston: Brill Rodopi, 2020), 193–220.
 - 15 Grigor Atanesian, „Ukraine war: Putin influencers profiting from war propaganda“, *BBC*, 2 September 2023, <https://www.bbc.com/news/world-europe-66653837>.
 - 16 Андрей Петров, „Почему россияне, а не русские, и почему Russia, а не Россия?“, *Парламентская газета*, 2016-11-21, <https://www.pnp.ru/social/2016/11/21/pochemu-rossiyane-a-ne-russkie-i-pochemu-russia-a-ne-rossia.html>.
 - 17 Timothy Snyder, „The War in Ukraine Has Unleashed a New Word“, *The New York Times*, 22 April 2022, <https://www.nytimes.com/2022/04/22/magazine/ruscism-ukraine-russia-war.html>.
 - 18 Alan Ingram, „Alexander Dugin: geopolitics and neo-fascism in post-Soviet Russia“, *Political Geography* 20, 8 (2001): 1029–1051.
 - 19 Alexander Dugin, *The Fourth Political Theory* (London: Arktos Media, 2012).
 - 20 Александр Невзоров, *Происхождение гениальности и фашизма* (Marseille: Flibuster Publishing, 2023).
 - 21 Александр Проханов, *Поступь русской победы* (Москва: Терра. 2014).
 - 22 Sven Reichardt, *Faschistische Kampfbünde. Gewalt und Gemeinschaft im italienischen Squadismus und in der deutschen SA* (Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2009).
 - 23 Katie Marie Davies, „Russia's descent into totalitarianism: How it happened?“, *The Kyiv Independent*, February 25, 2024, <https://kyivindependent.com/russias-decade-long-fall-into-totalitarianism-explained/>.
 - 24 Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism* (New York: Schocken Books, 1951).
 - 25 Elias Canetti, *Crowds and Power* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 1984).
 - 26 Jade McGlynn, „Imposing the Past: Putin's War for History“, *War on the Rocks*, March 15, 2023, <https://warontherocks.com/2023/03/imposing-the-past-putins-war-for-history/>.
 - 27 Amalia Zadari, „Ukraine war: The Russians snitching on colleagues and strangers“, *BBC Russian*, 19 November 2023, <https://www.bbc.com/news/world-europe-67427422>.
 - 28 Abbey Fenbert, „Russia has recruited 280,000 contract soldiers in 2025, military intelligence says“, *The Kyiv Independent*, September 8, 2025.

- 29 Kseniya Kirillova, „Your Money or Your Life“: Russia’s Frontline Robbery, June 9, 2025, <https://cepa.org/article/your-money-or-your-life-russias-frontline-robbery/>.
- 30 Peter Dickinson, „Putin is becoming entangled in his own discredited red lines“, Atlantic Council, September 17, 2024, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/putin-is-becoming-entangled-in-his-own-discredited-red-lines/>.
- 31 Даша Воронцова, «Похороны Европы», небинарный рэпер и бойкот. „Евровидение-2024“, Газета.Ru, 12 мая 2024, https://www.gazeta.ru/photo/19062739/evrovidenie_2024.shtml?ysclid=mh9hesqdr0126058854.
- 32 Сергей Худиев, „Евровидение« пришло к сатанизму“, Деловая газета «Взгляд», 13 мая 2024, <https://vz.ru/opinions/2024/5/13/1267786.html>.
- 33 „Singing These Songs in Russia Could Land You in Jail“, The Moscow Times, Oct. 21, 2025, <https://www.themoscowtimes.com/2025/10/21/singing-these-songs-in-russia-could-land-you-in-jail-a90882>.
- 34 Antonio Gramsci, Selections from the Prison Notebooks (New York: International Publishers, 1992).
- 35 Louis Althusser, „A Letter from Louis Althusser on Gramsci’s thought“, Décalages, 2, 1 (2016): 4.
- 36 Louis Althusser, Lenin and Philosophy and other Essays (New Left Books: London, 1971).
- 37 Herbert Marcuse, One-Dimensional Man (London: Routledge Classics, 2006), 59.
- 38 Guy Debord, The Society of the Spectacle (Detroit: Black & Red, 1977).

Po karo: Europa, Rusija ir teisingumas

Vladimiras Laučius

Įvadas

Karas Ukrainoje, kaip ir visi ankstesni karai, baigsis. 2025 m. gruodį, vykstant JAV, Rusijos, Ukrainos ir Europos atstovų deryboms dėl susitarimo sąlygų, karo pabaigos kontūrai įgyja dokumentinę išraišką. Ir nors vis dar aštriai nesutariama dėl to, kas turi būti fiksuota paliaubas įgalinančiame susitarime, pats faktas, kad toks dokumentas yra ir konflikto šalys pasirengusios jį svarstyti, atrodo kaip nemenka pažanga, palyginti su 2025 m. pradžia. Nė viena iš kariaujančių pusių nebesitiki to, ko tikėjosi arba skelbė besitikinčios prasidėjus Rusijos invazijai 2022 m. vasarį: pergalės savo išankstinėmis sąlygomis. Ukrainai tai buvo teritorijų susigrąžinimas *de facto* atkuriant 1991 m. valstybės sienas, Rusijai – Ukrainos įtraukimas į savo įtakos sferą politinio satelito pavidalu.

Šiomis aplinkybėmis galima kalbėti apie situaciją po karo ne vien kaip už horizonto esantį ir tik numanomą dalyką, bet kaip iš dabarties realijų tiesiogiai išplaukiantį ir vis labiau ryškėjantį tikrovės elementą. Net jei prognozių diapazonas – labai platus, pamatinės prielaidos, kuriomis tos prognozės būtų grindžiamos, yra jau ne tiek miglotos ateities, kiek dabarties realijų nulemiamas dalykas. Net ir

skeptiškiausiose tvarios taikos klausimu naujausiose analizėse, kuriose aptariami Ukrainos ir Rusijos karo kloties scenarijai, vis dėlto nurodomos Rusijos galimybių tęsti karą ribos. Ir nors vertinimai skiriasi, kaip reali (arba minimali) laiko atkarpa įvardijami artimiausi 2–3 metai¹. Savo ruožtu Europos lyderiai – Europos Komisijos pirmininkė Ursula von der Leyen, Prancūzijos prezidentas Emmanuelis Macronas – kaip galimos karo Ukrainoje baigties terminą mini 2026 ir 2027 metus. Turint omenyje Jungtinių Valstijų prezidento Donaldo Trumpo pastangas kuo greičiau užbaigti karą, Europos politikų prognozės, tikėtina, skelbiamos atsižvelgiant būtent į Vašingtono diplomatinės pastangas².

Sudėjus minėtus veiksnius, karo įšaldymo ar kitokios ugnies nutraukimu paremtos baigties galima pagrįstai laukti 2026–2028 m. Tuomet vis dar tęsis dabartinio JAV vadovo D. Trumpo prezidentavimo laikotarpis, tos pačios sudėties Europos Komisijos ir Vokietijos Bundestago kadencija, o tai irgi leidžia kalbėti apie galimas paliaubas Ukrainoje kaip iš dalies jau esamos realybės, o ne vien neapčiuopiamos ateities elementą. Kaip pažymi Jungtinių Valstijų užsienio reikalų tarybos

ekspertas Paulas Staresas, klaidinga manyti, jog pokario sąlygas prasminga detaliau apmąstyti tik pasiekus ugnies nutraukimo susitarimą: tą reikia daryti jau dabar³. Tai juolab pasakytina todėl, kad karo veiksmų nutraukimas, o ne menkai tikėtina vienos šalies pergalė tampa ryškėjančiu prioritetu tiek politikų kalbose, tiek visuomenių nuotaikoje. Pačioje Ukrainoje 2025 m. reprezentatyvios visuomenės nuomonės apklausos rodo didesnę paramą ugnies nutraukimui ir kompromisui su Rusija nei prarastų teritorijų susigrąžinimo reikalavimams⁴.

Kad ir kokiomis sąlygomis būtų pasiektas paliaubų susitarimas, kovos veiksmų nutraukimas nebūtinai virsta taika – tikra karo ir konfrontacijos pabaiga. Todėl šiandien dažnai minimas Korėjos paliaubų ir padalijimo scenarijaus taikymas Ukrainai. Ko gero, tikroviška būtų žvelgti į iškart po ugnies nutraukimo prasidėsiantį periodą kaip į pereinamąjį laikotarpį, kuris gali ilgai užtrukti. Ir šiuo pereinamuoju laikotarpiu Europa susidurs su svarbiu pasirinkimu: kaip toliau elgtis su Rusija? Kaip sugyventi su ja pasaulyje, kuriame teisingumo, moralės, geopolitikos, tarptautinės teisės, ekonominių interesų, istorinės atminties, visuomenių santykio su tiesa ir politikų santykio su rinkėjais veiksniai patiria bene didžiausią tikrovės iššūkį ir spaudimą nuo Antrojo pasaulinio karo laikų? Pasaulyje, kuris Francio Fukuyamos teiginius apie tariamą „istorijos pabaigą“ ir Rusiją, esą nebegyvenančią XIX amžiuje ir todėl nebetęsiančią carų imperinės politikos, pavertė jų pačių priešybėmis⁵.

Ilgą laiką atrodė, kad XX a. pirmosios pusės katastrofos išgelbėjo (ar atgrasė?) Europą nuo to, ką Lewis Mumfordas Antrojo pasaulinio karo metais vadino „moraliniu daltonizmu“⁶, ir išmokė atpažinti fašizmo blogį tada, kai jis tik kelia galvą, o ne tada, kai ima grobti svetimais teritorijas. Taip pat tiek šaltojo karo laikų patirtys, tiek iššūkiai saugumui, su kuriais islamiškojo ekstremizmo ir Vladimiro Putino Rusijos agresyvių užmačių akivaizdoje teko susidurti Vakarams per pastarąjį ketvirtį amžiaus, turėjo išmokyti nesikliauti vien politiniu idealizmu, neparemtu ryžtinga galia⁷.

Vis dėlto, kaip aiškėja, Europa neišmoko nė vienos iš šių dviejų pamokų. Iki pat 2022 m. vasario ji tęsė pragmatiškus *business as usual* santykius su Rusija, kurių simboliu buvo tapęs „Nord Stream II“ projektas ir kurių vidaus logika šiandien ne tik nedingo

iš Vakarų didžiojo verslo lobistų lūkesčių, bet ir (jį ką atvirai nurodo solidūs žiniasklaidos leidiniai) persmelkė JAV administracijos požiūrį⁸. Didžiausia Europos ekonomika Vokietija ne tik nerodo įtikinamų ženklų, kad laikysis strateginio atstumo nuo Rusijos po karo Ukrainoje, bet nesilaiko jo net dabar, vykstant karui. Iš 352 Vokietijos verslo kompanijų, veikusių Rusijoje iki plataus masto invazijos į Ukrainą, iš Rusijos rinkos visiškai pasitraukė tik 68⁹. Kyjivo ekonomikos mokyklos 2025 m. rugpjūtį paskelbtas tyrimas argumentais ir skaičiais parodo, kaip Vakarų verslas 2024 m. finansavo Rusijos agresiją prieš Ukrainą¹⁰.

Kitas plačiai paplitęs požiūris į karą Ukrainoje, kurio būta JAV prezidento Joe Bideno administracijoje ir kuriuo toliau vadovaujama Europos Sąjungos politinėse viršūnėse, gali būti įvardytas kaip idealistinė pozicija. Jos esmė – teisingumo kaip karo Ukrainoje baigties pagrindinės sąlygos reikalavimas. Šiuo aspektu teisingumas apima Ukrainos teritorinio vientisumo atkūrimą ir tarptautinį tribunolą Rusijos įvykdytų karo nusikaltimų užsakovams Kremliuje.

Tiesa, šios pozicijos atstovų idealizmas aukščiausiose Vakarų politinės galios postuose buvo nuolat koreguojamas ir derinamas su realia valstybių laikysena. Antai 2022 m. kovą JAV prezidentas J. Bidenas pareiškė, kad Putinas negali likti valdžioje¹¹. Visgi ši jo pozicija buvo greitai sušvelninta, kaip ir buvusio JAV valstybės sekretoriaus Antony Blinkeno ir buvusio gynybos sekretoriaus Lloydo Austino pareiškimai apie Rusijos „susilpninimą iki tokio lygio, kad ji nebegalėtų pakartoti to, ką padarė įsiverždama į Ukrainą“¹². Nuostatos dėl Ukrainos pergalės ir Rusijos pralaimėjimo dar ilgai (iki pat D. Trumpo pergalės JAV prezidento rinkimuose) išliko daugelio idealistų mąstysenoje ir retorikoje, tačiau aukščiausiu politiniu lygiu jų atstovų kalbėsenoje buvo kryptingai keičiama kur kas švelniau skambančia nuostata „Rusija negalės laimėti“.

Idealistinės pozicijos kraštutiniai atstovai, dažnai vadinami „vanagais“, pabrėžia, jog be tarptautinės teisės normų taikymo atkūrimo (Rusijos užgrobtų teritorijų grąžinimo Ukrainai) ir teisingumo įvykdymo Rusijos atžvilgiu (tarptautinio tribunolo, reparacijų, galimai net Rusijos padalijimo) pokariu nebūtų įmanoma užtikrinti tvarios saugumo architektūros, o Vakarų įsipareigojimai pagal iki šiol galiojusias tarptautinių santykių normas savo

ruožtu virstų fikcija. Viena ryškiausių „vanagiškos“ pozicijos atstovių ES vyriausioji įgaliotinė užsienio politikai ir saugumo reikalams Kaja Kallas prieš pat jos skyrimą eiti šias pareigas viešai propagavo Rusijos padalijimo idėją. Tai, kai kurių Vakarų apžvalgininkų ir politikų nuomone, įteikia Kremlui tikrą dovaną – veiksmingą propagandinį įrankį prieš Vakarų: faktais paremtą argumentą, kad būtent Vakarai, šiuo atveju – Europa, grasina Rusijos valstybingumui¹³.

Šiame straipsnyje postuliuojamos dvi minėtos pozicijos dėl galimų Europos santykių su Maskva po karo Ukrainoje: pragmatinė, kurios siekinys ir norma – *business as usual* santykiuose su Rusija, ir idealistinė, kurios siekinys ir norma – teisingumo įgyvendinimas agresorės atžvilgiu kaip pirminis uždavinys po karo. Pragmatinė pozicija, postuliuojama kaip modelis šiame straipsnyje, būtų artima D. Trumpo administracijos orientyrams, pasirinktiems mėginant sodinti Maskvą prie derybų stalo ir užbaigti karą Ukrainoje. Ji atitinka ir kai kurių Europos vyriausybių, kaip antai Viktoro Orbano ir Roberto Fico, taip pat dešiniųjų partijų, kaip Vokietijos AfD, ir kairiųjų jėgų bei vyriausybių (Ispanija), raginančių Europą sutarti su Rusija ir nesiginkluoti iš pacifistinių sumetimų, politines nuostatas. O idealistinę poziciją geriausiai nusako ES (Briuselio) laikysena Ukrainos atžvilgiu, visus 2025 metus tolusi nuo JAV administracijos nuostatų ir atsispindinti K. Kallas ir Europos Komisijos pirmininkės U. von der Leyen politikoje. Ją būtų galima apibendrinti taip: normatyvus teisingumo įgyvendinimas, tarptautinis tribunolas V. Putinui ir jo bendražygiams, griežtas Maskvos keliamų ugnies nutraukimo sąlygų atmetimas, ideologizuotas karo traktavimas, vertinant jį kaip demokratijos kovą su autoritarizmu, ir – jokių nuolaidų tarptautinės teisės klausimais, kalbant apie Rusijos užgrobtas teritorijas¹⁴.

Postuluojant šias dvi pozicijas kaip vyraujančias alternatyvas, atsispiriami nuo jas grindžiančių nuomonių, argumentų ir, vadovaujantis klasikinio politikos mokslo dialektiniu metodu, per dekonstrukciją ir kontrargumentaciją siūloma alternatyvi pozicija. Ji savo ruožtu nėra tiesiog „vidurio kelias“ tarp dviejų kraštutinumų. Tai – veikiau trečias kampas politinių galimybių trikampyje, grindžiamas kita politikos analizės paradigma ir paremtas kitokia mąstymo logika nei ta, kurią suponuoja dvi

minėtos (idealistinė ir pragmatinė) paradigmos. Straipsnio tikslas – parodyti ne tik minėtos trečios pozicijos galimybę ir privalumus santykio su tikrove ir idealais atžvilgiu, bet ir atskleisti jos galimus pažeidžiamumus, su ja susijusius politinius iššūkius ir pasiūlyti sprendimus – kaip į minėtus iššūkius būtų galima atsakyti siekiant efektyvesnio rezultato arba, kalbant Niccolo Machiavelli'io terminais, „efektyvios tiesos“ (*verità effettuale*)¹⁵.

N. Machiavelli'io efektyvios tiesos samprata, kaip ir sokratiškoji dialektinė teorija, šiame straipsnyje yra pamatinė metodologinė prielaida. Ji atskiria politinį realizmą nuo idealizmo, kuris Vakaruose pasireiškia jokia tikroviška politine ir karine galia neparemtų vadinamųjų vertybių – formalios tarptautinės teisės, neturinčios realaus teisėsauogos mechanizmo (jos laikymąsi užtikrinančio subjekto), abstrakčių žmogaus teisių ir abstraktaus humanitarizmo – ideologine sklaida (kartu su vadinamuoju demokratijos eksportu). Vienas autoritetingiausių N. Machiavelli'io minties ekspertų Harvey Mansfieldas efektyvią tiesą aiškina kaip faktiškumą, tikroviškumą: „Efektyvi tiesa taip pat galėtų būti vadinama faktine tiesa, nes ir faktas, ir efektas kildinami iš lotynų kalbos žodžio *facere* (veikti, daryti).“¹⁶ Šis faktiškumas, tikroviškumas yra politinio idealizmo, pagal kurį Ukrainos karas su Rusija ir Vakarų parama Ukrainai įkūnija pasaulinę demokratijos kovą su autoritarizmu, kurią esą būtina tęsti iki pergalingos baigties, paradigmos lygio priešybė.

Esmine problema šiuo atžvilgiu tampa teisingumo klausimas, į kurį toliau ieškoma galimų atsakymų. Pragmatinė ir idealistinė pozicijos teikia tokius atsakymus, kurie labai komplikuoja svarstomą pokario tvarką, nes arba atima iš jos moralinę šerdį ir visiškai ekonomizuoja politinę tikrovę, arba paverčia Ukrainą nesibaigiančios ideologinės kovos arena – kovos, reikalaujančios ne už ją agituojančių europiečių „vanagų“, tokių kaip K. Kallas, bet paprastų ukrainiečių kraujo. Kaip sako buvusi Ukrainos prezidento Volodymyro Zelenskio spaudos sekretorė Iuliia Mendel: „Mano šalis plūsta krauju. Daugelis tų, kurie automatiškai atmeta bet kokį taikos siūlymą, įsivaizduoja šitaip ginantys Ukrainą. Su visa pagarba, tai – aiškiausias įrodymas, kad jie net neįsivaizduoja, kas iš tikrųjų vyksta fronte ir mano šalyje.“¹⁷

Trys santykių su Rusija keliai

Karui Ukrainoje trunkant jau bemaž ketverius metus, požiūryje į jo baigtį ryškėja dvi gana sunkiai suderinamos alternatyvos: idealistinė, kurios nuostatomis atstovauja daugiausia Briuselis, ir pragmatinė, kurios politiniu epicentru tapo JAV prezidento D. Trumpo administracija ir kuri turi nemažai atvirų (dalis dešiniųjų politinių jėgų) ir nesiafišuojančių (naudos iš Rusijos siekiantis verslas) bendraminčių Europoje. Idealistinės paradigmos ašis yra politikos moralinė dimensija ir teisingumo, kalbant apie būsimos taikos sąlygas, siekinys. O pragmatinė paradigma, kurioje taip pat apeliuojama į humanizmą ir moralinį siekį stabdyti žmonių žudynes, į pirmą vietą, projektuojant pokario tvarką po ugnies nutraukimo, keliama ekonominė dimensija. Toliau aptariamos šios dvi alternatyvos ir siūlomas trečias kelias.

Ekonomizmas ir *Wandel durch Handel*

Buvusių Vokietijos kanclerių Gerhardo Schroederio ir Angelos Merkel politiką Rusijos atžvilgiu gerai nusako šūkis *Wandel durch Handel* – „kaita per prekybą“. Papildant jį platesnio diapazono šūkiu *Wandel durch Annäherung* – „kaita per suartėjimą“, ryškėja pragmatinei santykių su Rusija nuostatai būdinga argumentacija. Jos logika – labai paprasta: esą modernizuoti ir vesternizuoti Rusiją galima (ir reikėtų) per glaudų ekonominį bendradarbiavimą. Jei pavyksta pasiekti apčiuopiamų rezultatų, galima tuo didžiulis. O jei nepavyksta, kaip jau buvo tapę akivaizdu per paskutinę A. Merkel kanclerystę, galima išsisukinėti teigiant, jog, tarkime, „Nord Stream II“ projektas esąs grynai ekonominis ir nieko bendra su politika (Rusijos politika, kurios imperinio agresyvumo po Krymo aneksijos ir Donbase pradėto karo nebebuvo įmanoma užmaskuoti Pietų Osetijos užėmimo laikų Nicolas Sarkozy, A. Merkel ir Baracko Obamos „perkrovimo“ retorika) neturįs.

Iš esmės, kad ir kaip būtų paradoksalu, turint omenyje pirmosios D. Trumpo kadencijos metais vokiečiams pareikštas griežtas pastabas dėl jų per didelio prisirišimo prie Rusijos¹⁸, būtent D. Trumpo administracija dabar žengia savo pačios anksčiau

kritikuotu – ekonomiškai prorusišku – Berlyno mintu keliu. 2025 m. Vašingtono politika Rusijos atžvilgiu, kuria stengiasi nutraukti karo veiksmus Ukrainoje, ir pagal savo vidinę logiką, ir pagal ekonominius tikslus tiesiog atkartoja tai, ką ilgus metus darė Berlynas, pirmumą teikęs ne geopolitikos iššūkiams ir moralei, o Vokietijos verslo interesams ir pramonės konkurencingumui. Ankstesnį vokiečių principą *Wandel durch Handel* dabar paprasčiausiai bandoma išstumti amerikietišku principu *it's economy, stupid*, ant kurio statomi Vašingtono siūlymai Maskvai dėl glaudaus ekonominio bendradarbiavimo mainais į taiką Ukrainoje.

Būtent ši aplinkybė leidžia, vadovaujantis dialektiniu metodu, dekonstruoti pragmatine pasaulėžiūra paremtą argumentą dėl Europos (ar Vakarų) santykių su Rusija po karo Ukrainoje. Ši pasaulėžiūra, prorusiško ekonomizmo estafetę iš Vakarų Europos perėmus antrosios kadencijos D. Trumpo Amerikai, atsigręžia pati prieš save dėl akivaizdaus vidinio prieštaravimo. Nes jei Europos ir ypač D. Trumpo kritikuotos Vokietijos į ekonominį bendradarbiavimą su Rusija orientuota „kaitos per prekybą“ politika, vykdyta iki 2022 m., buvo klaida, tai 2025 m. D. Trumpo emisarų, kaip antai Steve'o Witkoffo, vykdoma Rusijos politika yra dar didesnė klaida. Dar didesnė – turint omenyje visa tai, ką per 2022–2025 m. Rusija padarė Ukrainai.

Iš tikro šiame skyriuje aptariamą ekonomizmo santykiuose su Rusija principą, kurį iš Vokietijos perėmė Jungtinės Valstijos, bene geriausiai paaiškina D. Trumpo specialiojo pasiuntinio S. Witkoffo V. Putinui neštos idėjos ir Vakarų auditorijai pateikti tokio elgesio argumentai. Jau vien faktas, kad išskirtinio sudėtingumo klausimai, susiję su Rusijos ir Ukrainos karu, buvo atiduoti ne profesionalios diplomatijos, o verslo atstovui – milijardieriui, vargu ar daug išmanančiam apie Rusiją, Ukrainą ir jų santykius (ką ir kalbėti apie politiką apskritai), byloja apie siauro ekonomizmo pergalę Vašingtono požiūryje į Rusiją. Vieši S. Witkoffo pareiškimai dar geriau atskleidžia šio pragmatizmo ypatumus. Štai ką jis sakė 2025 m. lapkričio paskutinėmis dienomis leidiniui „The Wall Street Journal“: „Rusija turi tiek daug išteklių, milžiniškus žemės plotus. Jei visa tai padarysime ir visi klestės, ir visi tame dalyvaus, ir kiekvienas turės naudos, tai natūraliai užkirs kelią būsimiems konfliktams tame regione. Nes visi klestės.“¹⁹

Mintis „nebus konfliktų, nes visi klestės“ veda mus tiesiai į tą politinių idėjų pasaulį, iš kurio į šių dienų politiką atėjo ir Europos pragmatinė nuostata, leidusi 2020–2022 m. visiškai nesuprasti V. Putino Rusijos ir tikėtis, kad ji modernizuosis per glaudžius ekonominius santykius su Vakarais, ir dabartinė D. Trumpo administracijos politika, kuri, kartojant „The Wall Street Journal“ antraštę, neša aukštai iškėlusį kiek pakeistą hipių šūkį: *Make Money Not War*. Tas idėjų pasaulis – tai Johno Locke'o politinės filosofijos principai. Ir nors R. Kaganas knygoje „Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order“ aiškina JAV geopolitinės prieigos išskirtinumą Thomaso Hobbeso, o ne J. Locke'o idėjomis, Jungtinių Valstijų steigimui didžiausią įtaką dariusių idėjų tyrėjai, skyrę šiam darbui daugiau profesinių pastangų nei R. Kaganas, pripažįsta ne menkesnį ir net didesnį J. Locke'o, o ne T. Hobbeso idėjų vaidmenį²⁰.

Kuo tai svarbu Europos santykių su Rusija kontekste? Pirmiausia tuo, kad Locke'o politinė filosofija su jos implikuojamu ekonomizmu²¹ ir šios filosofijos praktinė inkarnacija svarstomame pragmatiniame požiūryje į Rusiją veda Vakarus moralės atmetimo keliu, kuriame godumas ir savininkiškumas tampa atmetamos moralės pakaitalu²². Sudėjęs šią aplinkybę su T. Hobbeso žmogui priskiriamais savaugos sumetimais ir baime kaip svarbiausiais ir prigimtiniais gyvenimo pasirinkimų motyvais, gauname tokį žmogaus būklės paveikslą, kuris visiškai atitinka Hannos Arendt nuogaštavimus dėl *homo economicus* ar *animal laborans* įsigalėjimo ten, kur turėtų būti *homo politicus* su jo į viešąjį gerį, o ne privačią gerovę orientuotais tikslais ir politiškai įveiklintomis dorybėmis²³. J. Locke'o žmogus – tai, anot Pierre'o Manent'o, „menkiausia iš visų būtybių“, liberaliojo *homo economicus* prototipas, kuriam „vienintelis didis vaizduotės objektas – tai harmoninga vartojimo ir gamybos sistema“ su ant jos pamato pastatytu nematomos rankos valdomu laisvosios prekybos pasauliu²⁴. Koks dar Europos raidos ir europiečių virsmo scenarijus galėtų būti naudingesnis V. Putino Rusijai?

Šitai puikiai suprato buvusi Maskvos Carnegie centro vyriausioji politikos analitikė Lilija Ševcova. Prieš gerą dešimtmetį duodama interviu Vilniuje vykusiame renginyje, kuriame buvo kalbama apie Maskvos invaziją į Donbasą, ji sakė apie europiečių baimes: „Vakarai nenori pripažinti, kad tarp Ukrai-

nos ir Rusijos vyksta karas, nes tai pripažinus būtina tam tikra reakcija ir veiksmai, nes agresoriaus sąvoka yra aiškiai apibrėžta Jungtinių Tautų.“ Vakarai tokių veiksmy imtis bijo, o Putinas tuo, kaip sako L. Ševcova, mėgaujasi. Ir priduria apie vakariečių ekonomizmą ir godumą: „Vakaruose susiformavo politinis elitas, tikintis, kad su Rusija reikia bendradarbiauti bet kokia kaina. Šį vakariečių tikėjimą stiprina ir Kremliaus investicijos į Briuselyje, ES šalių sostinėse veikiančią galingą lobizmo mašiną. Paradoksalu, tačiau ne šiaip Rusijos, bet dabartinio Rusijos režimo išlikimu suinteresuoti platūs politikos, verslo ir kultūros sluoksniai Vakaruose.“²⁵

L. Ševcova taip pat sako, kad Vakarų ir ypač ES reakcija į Ukrainos įvykius parodo liberalizmo silpnumą. Jos požiūriu, „Vakarai patiria liberalios visuomenės modelio funkcionalumo krizę“²⁶. Krizę, pasako jos, liudija būtent tai, kad Vakarai vadovaujasi interesais, kurie savo ruožtu išplaukia ne iš politinės išminties ir drąsos dorybių, o iš godumo ir baimės – J. Locke'o ir T. Hobbeso aukštintų ekonominio žmogaus motyvų.

Pragmatinio požiūrio į santykius su Rusija šalininkai savo poziciją aiškina racionalumu ir tuo, kad „reikia žvelgti ne į praeitį, o į ateitį“. Kitaip tariant, jų požiūriu, teisingumo siekis tėra noras keršyti, emocija, kurią patartina apraminti. Jie siūlo pasibaigus karui grįžti prie „racionalaus“, grįsto ne emocijomis ir praeities nuoskaudomis santykio su Rusija, kuris reikštų prekybos ir ekonominės tarpusavio priklausomybės atnaujinimą. Iš esmės tai – ta pati logika, kuri buvo įsivyravusi Europoje po šaltojo karo: įsitikinimas, kad ekonominiai ryšiai sukurs tvarios taikos pagrindus ir apsaugos nuo galimos agresijos.

Vis dėlto Maskvos agresija Gruzijoje 2008-aisiais, Donbase ir Kryme 2014-aisiais ir Kremliaus pradėta plataus masto invazija į Ukrainą 2022-aisiais šį įsitikinimą absoliučiai sužlugdė ir paneigė jo adepty argumentacijos logiką. Nepaisant to, pragmatinio požiūrio šalininkai vėl siūlo grąžinti jį į politinę darbotvarkę ir kaip niekur nieko juo vadovautis.

Tikėti tuo, kas buvo paneigta pastaraisiais dešimtmečiais, galima tik su sąlyga, kad nepatogi praeitis su nepatogiais istoriniais faktais bus specialiai užmiršta. Todėl raginimas „nesidairyti į praeitį ir žvelgti į ateitį“ nėra tik intelektualiai nekaltas noras išspręsti susikaupusias problemas taikiausiu ir neskausmingiausiu keliu. Tai – būdas statyti tarp-

valstybinių santykių rūmą ant butaforinių, o ne realistinių pamatų, kuriuose nelieka svarbiausio bet kokiems santykių pamatams dalyko: tiesos. Šūkis „nesidairykite į praeitį“ šioje situacijoje tiesiog aptarnauja nuostatą „pamirškime tiesą“.

Pragmatinės užmaršties klaida – dvejojama. Pirma, ji leidžia ignoruoti faktą, kad būtent ekonominė tarpusavio priklausomybė ir pragmatinis bendradarbiavimas su Rusija buvo vienas tų veiksnių, kurie padarė Maskvą veikti agresyviai. Pragmatikų kalbomis apie būtiną dialogą su Kremliumi buvo dangstomas arba naivumas, arba ekonominis išskaičiavimas, galiausiai padėjęs sukurti sąlygas kruvinausiam per daugiau nei pusę amžiaus karui Europoje. Antra, ši klaida nepagrįstai atskiria politiką nuo istorijos ir moralės. Jei Europa pamiršo Rusijos šiuo metu vykdomą agresiją, kaip pamiršo visas ankstesnes (Ukrainoje, Gruzijoje, Čečėnijoje), tai šitaip siųs pasauliui signalą, kad Vakarų moraliniai ir politiniai principai nesunkiai suderinami, esant reikalui, su agresoriaus interesais.

Kad ir kaip Europos verslo lobistai, kurių tikslai, deja, galimai sutampa su Rusijos interesų lobistais, norėtų grįžti prie *business as usual* principo²⁷, svarbu nepamiršti, kad būtent šis principas visą laiką vedė Europą klystkeliais, pasibaigusiu 2022-aisiais plataus masto karu Ukrainoje, kuriame Europa buvo nepasiruošusi. Šiuo atžvilgiu pragmatizmo problema yra ne tik geopolitinė, bet ir moralinė. Grįžimas prie normalių santykių su Rusija po karo reikštų moralinės atminties sunaikinimą. Kitaip tariant, tai reikštų, kad karo nusikaltimai, Bučos skerdynės, Mariupolio bombardavimas, pagrobti vaikai, sugriauti miestai – visa tai būtų priskirta praeičiai, užverstam puslapiui, skiriant dėmesį tik deryboms „dėl ateities“, t. y. dėl kainų, tarifų, tranzito, bendrų verslo projektų. Toks ekonomizmas būtų ne tik atskirtas nuo moralės dėmens, bet ir jo atžvilgiu priešiškas.

Kartu tai nėra ir vien moralinė problema. Tai geopolitinis aklumas, sisteminė klaida, išplaukianti iš saugumo ir gerovės epochos politinių mitų ir madų, tokių kaip *Make Love Not War* arba „The Wall Street Journal“ antraštės žodžių nusakoma pragmatinė pozicija – *Make Money Not War*. Vokietijos kanclerė A. Merkel tapo šių mitų ir madų simboliu tik todėl, kad juos pavertė nuoseklia ideologija ir kone visos Europos politika. Vis dėlto tokio mąstymo ištakos siekia giliau – buvusio kanclerio

Willy Brandto bandymus atšildyti santykius su Maskva per ekonominį bendradarbiavimą ir *Ostpolitik* politinį flirtą. Jau tada vyravo įsitikinimas, kad ekonomizmas yra geriausia politinė apsauga nuo karo grėsmių. Šis tikėjimas išgyveno Sovietų Sąjungos žlugimą ir suklestėjo XXI amžiuje, Berlynui ir jo ideologiniams bendražygiams skleidžiant politinį mitą apie Rusijos modernizavimą per prekybą. Rusija savo ruožtu ir vėl pasidžiaugė „naudingų idiotų“ gausa Europos politiniame bomone ir įgyvendino visai kitokį projektą: modernizavo savo kariuomenę, lygiagrečiai naudodamasi savanoriška Europos priklausomybe.

Jacques'as Ellulis savo knygoje „The Technological Society“ rašė, kad šiuolaikinė visuomenė linkusi pajungti visas gyvenimo sritis, mąstymo principus ir demokratinį sprendimų priėmimą ekonomikai²⁸. Karlas Polanyi'is panašiai nusakė ekonomizmo problemą: „Niekas taip veiksmingai neužtemdo mūsų socialinio įžvalgumo, kaip išankstinis ekonominis nusiteikimas.“²⁹ Būtent šis reiškinys nemenkai prisidėjo ir prie pragmatinės paradigmos santykiuose su Rusija įsigalėjimo – iš pradžių Europoje, dabar – JAV.

Tam, kad šios paradigmos įtakai būtų galima atsisipirti, reikalingas ne tik kitoks požiūris į Rusiją, bet ir kitokia nei J. Locke'o politinės teorijos postuluojuama ekonomikos vaidmens politiniame gyvenime suvokimo prieiga. Nes ekonomizmu ir pragmatine paradigma grindžiama Europos politika visas pastangas užtikrinti teisingumą Ukrainai po karo padarys net ne sunkiai realizuojamas, bet ir tiesiog bergždžias. Nejmanoma net iš dalies įgyvendinti to, kas prieštarauja pamatinei numatomo veiksmo prielaidai. Teisingumas taps nepasiekiamas ne todėl, kad jo siekti bus be galo sunku, o todėl, kad ekonomizmas paneigia šio siekinio būtinybę ir poreikį.

Idealizmas ir teisingumas be galios svertų

Kad ir kokią rimtą problemą pokario suregulavimo galimybėms sukurtų pragmatinė santykių su Rusija paradigma, geopolitine galia ir valia ją naudoti neparemtas teisingumo reikalavimas, būdingas kitai – idealistinei paradigmai, yra ne mažesnė problema ir kliūtis siekiant padėti ir rasti realią išeitį

iš kruvinos aklavietės karo sekinamai Ukrainai, o ne naudotis ja kaip gyva (vis dar) Europos užtvara nuo Rusijos. Idealistinės paradigmos keliamas siekinys – maksimalus teisingumas pokario Ukrainai ir Rusijai – kyla iš klaidingo įsitikinimo, kad Rusija gali būti nugalėta, nubausta ir pertvarkyta panašiai kaip nacių Vokietija, surengus karo iniciatoriams tarptautinį tribunolą. Ir nors formaliai šis maksimalizmas atrodo esantis labai moralus, vis dėlto, vadovaujantis N. Machiavelli'io *verità effettuale* principu, tenka pripažinti, kad jis atsispiria ne nuo tikrovės, o nuo gerų norų ir gražių idealų, kurių niekas, jokia valstybė ar valstybių sąjunga, nepadarė savo realios politinės darbotvarkės dalimi, t. y. neperkėlė iš politinių šūkių srities į apčiuopiamos politinės valios ir jos realizavimo sritį. Todėl teisingumo maksimalizmas, sklindantis iš ES tribūnų ir oponuojantis D. Trumpo administracijos ekonomizmui ir pragmatizmui, tėra iliuzija ir *wishful thinking*. Kaip sakytų N. Machiavelli'is, „kadangi yra didžiulis skirtumas tarp to, kas vyksta pasaulyje, ir to, kaip turėtų būti, tad žmogus, priimančias norma už esama, veikiau rengia sau pražūtį, nei kuria savo gerovę...“³⁰

Norint suprasti, kodėl idealistinis – teisingumo maksimalizmo – kelias neveiksmingas, būtina pripažinti ir adekvačiai įvertinti keturis esminius dalykus: Rusijos kaip branduolinės valstybės tikrovę; Rusijos visuomenę kaip išskirtinį sociokultūrinį reiškinį, nepaklūstantį Vakarų vertybinėms ir epistemologinėms prielaidoms; iš priešo demonizavimo kylančias problemas, apie kurias kalba Carlas Schmittas; galiausiai – dviprasmišką Europos situaciją, kai teisingas karas labinamas, bet kariauti už teisingą reikalą neketinama.

Visų pirma Rusija negali būti „nugalėta“ taip, kaip buvo nugalėta Vokietija 1945 m. Tarp jų yra didelis skirtumas, dažnai ignoruojamas mąstančiųjų pagal idealistinę „naujojo Niurnbergo“ paradigmą. Nacių Vokietija, kad ir kokia agresyvi ir totalitarinė, neturėjo priemonių vienu ypu sunaikinti ištisų regionų ar viso pasaulio, jei jai arba, tiksliau, jos režimui būtų kilusi (galiausiai ir kilo) išlikimo grėsmė. Branduolinė valstybė Rusija tokių priemonių turi ir ši aplinkybė nubrėžia aiškias ribas bet kokiam maksimalistinio teisingumo projektui, reikalaujančiam Maskvos politinio režimo kaitos arba visos Rusijos padalijimo, apie kurį ne taip seniai viešai kalbėjo K. Kallas. Kitaip tariant, tas teisingu-

mas, apie kurį iš aukštų politinių tribūnų nuo pat 2022 m. skelbia drąsius pareiškimus Vakarų politikai ir ekspertai, remdamiesi idealistine paradigma, yra paprasčiausiai neįgyvendinamas.

Antrasis elementas, dažnai ignoruojamas idealistinio mąstymo atstovų, yra Rusijos socialinės stratifikacijos ypatumai, darantys jos visuomenę panašesnę ne į demokratinės modernybės „pilietines visuomenes“, o į luominę ikimodernią visuomenę, kuri Europoje dar XX amžiaus pirmoje pusėje jau buvo virtusi atavizmu – kartu su visuotinės rinkimų teisės ir ekonominės demokratijos vertybių įsigalėjimu. Maža to, Rusijos visuomenė ne tik išlaikė savo luominį pobūdį iki XX a., bet ir, kaip pabrėžia Richardas Pipesas, visados smarkiai skyrėsi nuo Europos visuomenių, kurių teisė tradiciškai kildino viešąją valdžią iš žmonių, o valdžios tikslu laikė teisingumą: „Šios idėjos iš Romos respublikos persikėlė į postromėniškąją Europą ir padarė jos institucijas išskirtines viso pasaulio mastu. Europoje susiformavo ir niekada nebeišnyko tokie dalykai, kaip valdančiųjų ir valdomųjų partnerystė kartu su bendro likimo pajautimu. <...> Rusijoje nieko panašaus niekada nebuvo.“³¹

Po 1917 m. revoliucijos Rusija ant tokios visuomenės kūno tiesiog užmovė naują politinę galvą, taip sunaikino luominį elitą ir pakeitė jį ideologiniu elitu. Naujoji komunistinė Rusija davė savo prastuomenei vieną reikšmingą Apšvietos epochos produktą – visuotinį švietimą, bet užtat atėmė iš jos bet kokias politinių teisių užuomazgas ir užkirto kelius vakarietiško pilietiškumo atsiradimui. Daugelis Rusijos politikos ekspertų šiais laikais tiesiog ignoruoja šią labai svarbią aplinkybę (arba todėl, kad nelaiko jos svarbia, arba todėl, kad jos nesuvokia ir nemato).

Šiuo atžvilgiu Rusijos visuomenė – V. Putino esminis karo resursas – turėtų būti traktuojama ne tiek kaip politinės valios ar pilietiškumo subjektas ir visuomenės nuomonę reiškiantis kolektyvinis respondentas, o pirmiausia – kaip iš esmės nemąstantis ir beveik nebylus resursas, panašesnis ne į demokratinės Vakarų visuomenės, o senų sovietinių ginklų sandėlius, iš kurių Maskva dideliais kiekiais traukė ir siuntė į Ukrainos frontus juose dūlėjusią XX amžiaus karinę techniką. Kalbant apie vadinamąją Rusijos visuomenę, šiuo aspektu daug labiau tinka žodis „prastuomenė“ nei „visuomenė“. Čia vėl prasminga pasitelkti N. Machiavelli'io po-

litinę sociologiją ir antropologiją, pagal kurias visuomenė griežtai dalijama į dvi dalis: diduomenę ir prastuomenę, nobilitetą ir plebsą. Šių dviejų visuomenės dalių esminiai elgsenos ir mąstysenos motyvai yra, pasak N. Machiavelli'io, absoliučiai skirtingi: aukštuomenė trokšta valdžios ir dėl jos aukojasi ir kovoja, o plebsas nori būti paliktas ramybėje ir kuo mažiau engiamas³².

Rusijos visuomenė išlieka luominė ne teisine ar formalia politine prasme, o ta socialine, antropologine ir kultūrine prasme, kuria ikimodernios visuomenės struktūrą ir jos dviejų elementų ypatumus aiškina N. Machiavelli'is. Rusijos visuomenės didžiąją dalį sudaro N. Machiavelli'io prastuomenė, kurios reakcija į valdžios veiksmus paprasčiausiai neatitinka vakarietiško pilietinės visuomenės modelių. Rusijos prastuomenei, kaip ir prastuomenei apskritai, natūralu tai, kas vadinama „demobilizacija“, ar politinė apatija. Kaip N. Machiavelli'io aprašytas plebsas, ji tiesiog nori būti kuo mažiau engiama, neverčiama užsiimti politika, palikta ramybėje. Naivu iš tokios depolitizuotos visuomenės reikalauti tokios pat politinės atsakomybės, kokios paprastai reikalaujama ar tikimasi iš demokratiškos Vakarų visuomenių dėl jų politinių pasirinkimų, antipatių ir simpatijų. Šeiminkui, ponui lojali prastuomenė negali būti laikoma visaverčiu politinės valios subjektu.

Šiuo požiūriu ir teisingumas, kurio būtų reikalaujama iš Rusijos kaip visuomenės dėl karo Ukrainoje, keltų pagrįstų abejonių. Įsitikinimas, kad „visa tauta kalta“, šiuo atžvilgiu būtų klaida, susipynusi su kitu klaidingu įsitikinimu dėl Rusijos: kad jos visuomenę galima demokratizuoti. Idealizmas, skelbiantis, kad Rusijos visuomenė gali būti politiškai ir pilietiškai atsakinga, turinti nuomonę, subjektiškumą ir politinę valią, kitaip tariant, priskiriantis jai modernios vakarietiškos visuomenės bruožus ir, maža to, išvedantis iš viso to plaukiančią prielaidą apie galimybę ją demokratizuoti, yra tiesiog negebėjimo ar nenoro suprasti Rusiją rezultatas³³.

Trečiasis ir ketvirtasis idealistinio maksimalizmo elementai susiję su „teisingo karo“ kaip kelio į tikrąjį teisingumą samprata. Viena vertus, būtina suvokti pavojus, kurie gali plaukti iš tokios sampratos praktinio įgyvendinimo. Tokie pavojai, pasak C. Schmitto, kyla mėginant pateikti savo ginamą reikalą kaip šventą karą dėl aukštųjų idealų ir demonizuoti priešą. Kita vertus, Europos valstybės ir JAV (iki 2025 m.

pradžios), vadovaudamosi teisingo karo ginant svarbiausias vertybes principu, nedemonstravo nė menkiausio principingumo, kai kilo klausimas dėl bent riboto jų kariuomenių įsitraukimo į šį karą, ir delse suteikti Kyjivui prašytos būtinos ginkluotės, šitaip nemenka dalimi nulemdamos 2023 m. ukrainiečių kontrpuolimo nesėkmę³⁴.

Pradėkime nuo C. Schmitto įspėjimų dėl priešo demonizavimo. Tokį reiškinį, anot C. Schmitto, pastebime, kai karas perkeliamas iš priešų susidūrimo mūšio lauke ir politikos kategorijų į gėrio ir blogio dėmenį. Tokiomis aplinkybėmis „karas neišvengiamai tampa nepaprastai intensyvus ir nežmoniškas, nes, peržengdamas politikos ribas, jis leidžia žeminti priešą pasitelkiant moralines kategorijas ir paverčia jį pabaisa, kurią būtina ne tik nugalėti, bet ir visiškai sunaikinti. Kitaip tariant, neužtenka vien priversti tokį priešą pasitraukti už jūsų valstybės ribų.“³⁵ Šią idealistinę priešų sunaikinimo logiką atitinka tokių Europos politikų, kaip K. Kallas, požiūris į būsimą Rusijos padalijimą kaip siektiną tikslą. Jos logikai artima ir politinio režimo Rusijoje kaitos idėja, Vakarams eksportuojant į šią valstybę demokratinę santvarką ir, tikėtina, grąžinant į Maskvą šiuo metu emigracijoje veikiančius V. Putino politinius oponentus. Panašiai kaip K. Kallas ir jos bendraminčiai skelbė Rusijos padalijimą, kitas dabartinis Europos Komisijos narys Andrius Kubilius ne kartą viešai kalbėjo, kad Rusija nekels Europai grėsmės tik tada, kai taps demokratinė, ir kad jos demokratizavimas – siektinas idealas³⁶.

Vis dėlto kai Estijos arba Lietuvos politikai atvirai ragina kariauti su Rusija nedarant jai teritorinių ar kitokių nuolaidų, kaip kad raginama kariauti Ukrainą, šis idealistinis raginimas tarsi nuslepia tikrąjį priešpriešą (Estija prieš Rusiją, Lietuva prieš Rusiją) ir pakeičia ją dirbtine kolizija: žmonija arba žmoniškumas prieš Rusiją, demokratijos vertybės prieš Rusiją ir t. t. Šį „vertybininkų“ mėginimą užtušuoti konflikto tikrąjį – politinį – dėmenį ir jo dalyvius kaip tikruosius karo subjektus, pakeičiant vieną iš konflikto dalyvių abstrakčiu idealu („demokratijos tikslais“, „teisingumo dėlei“, „žmonijos labui“ ir pan.), C. Schmittas taip pat yra pastebėjęs ir sukritikavęs: „Karo pateisinimas slypi ne tame, kad jis vyksta dėl idealų ar teisingumo normų, bet tame, kad vyksta prieš tikrą priešą.“³⁷

Pasak C. Schmitto, toks subjektas, kaip žmonija, kariauti negali, nes – bent jau mūsų planetoje –

žmonija neturi priešų: „Žmonijos sąvoka pašalina priešą sąvoką, nes priešas juk nenustoja būti žmogumi; tad jai trūksta aiškios objektų skirties. Tai, kad karai vyksta žmonijos vardu, neprieštaruoja šiai nesudėtingai tiesai, atvirkščiai – suteikia jai intensyvesnę politinę prasmę. Kai valstybė kovoja su savo politiniu priešu žmonijos vardu, tai nėra karas dėl žmonijos, bet karas, kuriame konkreiti valstybė siekia uzurpuoti universalią sampratą kovoje prieš savo karinį oponentą. Ji bando susitapatinti su žmonija – taip, kaip galima piktnaudžiauti taikos, teisingumo, pažangos ar civilizacijos sąvokomis, kartu griežtai neigdama net menkiausią galimybę ir priešui šitaip susitapatinti.“³⁸ Schmittas cituoja Proudhoną, sakiusį, jog tas, kuris šaukiasi žmonijos, nori jus apgauti. Panašiai ir Proudhonas, ir C. Schmittas sakytų šių dienų idealistams, kovojantiems už teisingumą, bet bijantiems savo valstybių vykdomos politikos vardu žengti į frontą, stoti prieš savo (o ne prieš abstraktaus teisingumo) priešą su savo valstybės vėliava ir su ta valia aukotis patiems, užuot aukojus kitus.

„Šiuolaikine teisingo karo teorija, – rašo C. Schmittas, – siekiama diskriminuoti priešininką, kariaujantį neteisingą karą. Pats karas tuomet virsta nusikaltimu kriminaline šio žodžio prasme. Agresorius paskelbiamas nusikaltėliu suvokiant šį žodį baudžiamosios teisės prasme; jis tampa tokiu pat nelegalu, kaip koks nors piratas.“³⁹ Problema ta, kad idealistinė paradigma, šitaip kriminalizuojanti užpuoliką ir perkelianti karą į baudžiamosios teisės kategorijas, nėra iš tolo neimplikuoja, kad bus kam prižiūrėti teisėtumo atkūrimą ir adekvačiai nubauti nusikaltėlius už teisės pažeidimus. Tad Rusijos agresijos atveju teisingumo atkūrimo siekinys ne tiek drausmina pažeidėją, kiek diskredituoja teisingumo (kurio nesugebama užtikrinti) principą.

Taip idealistinės paradigmos maitinamas argumentas, kad Ukraina privalo kovoti iki pergalės, atsigręžia pats prieš save ir subyra. Nes jei to tikrai reikalauja universalus teisingumas ir kiti idealai, tai Europa privalo padėti Ukrainai laimėti, o ne padėti prarasti gyvybes ir teritorijas kiek lėčiau, nei tai vyktų be Europos pagalbos. O tai, kaip ir kiek Europa padeda Ukrainai, panašiau į ganėtinai cinišką pragmatizmą – kuo mažiau pinigų ir ginkluotės kainuojantį gyvo skydo palaikymą nei teisingumo siekinio įkvėptą idealizmą.

Kai 2025 m. rudenį pasirodžiusioje knygoje „If Russia Wins“ Carlo Masala pavadino „Rusijos pergalė“ ir „Ukrainos kapituliacija“ net tokią padėtį, kuri susiklostytų, jei paliaubų susitarimas būtų pasiektas Maskvai nepriimtiniu pavidalu – fronto linijai tapus demarkacine linija⁴⁰, kyla paprastas klausimas: kas, knygos autoriaus požiūriu, turi ir gali užtikrinti tokias Ukrainai palankias (nors jo ir pavadintas „kapituliacija“) sąlygas? Europa galėtų siekti šio rezultato, jei jos valstybės įsitrauktų į karą ir padėtų Ukrainai laimėti mūšio lauke. Bet Europos idealizmas ir teisingumo siekis kažin kodėl implikuoja, kad ukrainiečiai turi toliau kariauti vieni, nesulaukdami net pakankamos paramos pinigais⁴¹ ir ginklais⁴².

Trečiojo kelio kontūrai

Aptarus dvi šiandien vyraujančias požiūrio į santykius su Rusija paradigmas – pragmatinę ir idealistinę, darytina išvada, kad nėra viena iš jų neteikia tvirto pagrindo nuosekliai Europos strategijai Rusijos atžvilgiu nei dabar, nei po karo Ukrainoje. Pragmatinė paradigma, niveliuojanti moralinį dėmenį ir subordinuojanti politiką ekonomikai, verčia aklaik kartoti tas pačias klaidas, kurios atvedė prie 2022 m. katastrofos. Idealistinė paradigma savo ruožtu ignoruoja tikrovę ir paverčia politiką moralinių deklaracijų sritimi, kur idealų skelbėjai leidžia sau neturėti nei galios svėrų, nei politinės valios toms deklaracijoms paversti nuoseklia politine darbotvarke. Šalia šių dviejų „aklumų“ – moralinio ir politinio – galimas alternatyvus, trečiasis kelias, kuris implikuotų ne kompromisą tarp dviejų kraštutinumų, o kitą, savarankišką paradigmą ir iš pirmų dviejų priegių nekylančią analitinę logiką.

Trečiasis kelias būtų klojamas ant pamatinės prielaidos, kad politika, kaip moko N. Machiavelli'is, neturėtų būti gražių idealų vardu atskiriama nuo tikrovės, bet kartu neturėtų prarasti ir moralinio dėmens; kad teisingumas negali tapti idealistine alternatyva politiškai atgrasiai tikrovei, bet kartu neturėtų paklusti ir pragmatinio ekonomizmo logikai; kad Europos saugumas negali priklausyti nei nuo svajonių apie Rusijos žlugimą, padalijimą ir demokratizavimą, nei nuo verslo interesų, kuriems geriausia būtų pamiršti praeitį (karo priežastis, agresoriaus politinį veidą ir jo įvykdytus nusikaltimus) ir žvelgti į ateitį iš *tabula rasa* pozicijų. Tai

kelias, įpareigojantis Europą pripažinti situaciją tokią, kokia ji išties yra, o ne tokią, kokios labiausiai norėtume. Tai – realizmas, kuriam tikrovė svarbesnė už idealą ar kantiškąjį imperatyvą. Tačiau šio realizmo suponuojamoje tikrovėje, kaip moko klasikinis politikos mokslas, moralė neatskiriama nuo politikos⁴³.

Šiam keliui svarbi realistinė teisingumo samprata. Pagal ją būtų pripažįstama, kad maksimalistinis naujo Niurnbergo tribunolo ir Ukrainos teritorinio vientisumo atkūrimo projektas šiuo metu negali būti įgyvendintas dėl objektyvių priežasčių, aprašytų ankstesniame skyriuje. Tačiau realistinis teisingumas nereiškia, kad teisingumo principo apskritai atsisakoma: tiesiog jis turi būti kildinamas iš politinės tikrovės, o ne transcendencijos, iš čia ir dabar prieinamų galimybių, o ne maksimalistinių reikalavimų, kuriuos įgyvendinti Vakarai neturi nei galios, nei politinės valios.

Vakarų santykiuose su Rusija, kol ši iš esmės nepakeis savo imperinės darbotvarkės ir mąstysenos, turi būti išlaikomas sankcijų sukurtas atstumtas ir toks Maskvos izoliavimo režimas, kuris implikuotų nebendradarbiavimą daugelyje svarbių sričių – panašiai kaip Vakarai elgėsi su SSRS po šios įvykdytos invazijos į Afganistaną, kol į valdžią atėjęs Michailas Gorbačiovas ėmėsi radikalių reformų. Siekdami teisingumo po karo, Vakarai turi orientuotis būtent į praktinį, politinį, o ne idealistinį ar psichologinį teisingumo dėmenį. Europa ir JAV turi siekti tokio teisingumo, kuris implikuotų ne persekiojimą, atpildą, bausmę ir kerštą, ne Versalio taikos sąlygas arba Niurnbergo teismą, bet praktinius giluminius pokyčius Maskvoje, panašius į tuos, kurių 1985–1989 m. ėmėsi M. Gorbačiovas.

Kitas svarbus šios alternatyvos elementas – aiškus Rusijos kaip Vakarų priešo pripažinimas, įvardijimas ir supratimas ilgalaikės politinės ir intelektinės strategijos lygiu. Tai apima keletą svarbių prielaidų ir iššūkių. Kertinė prielaida šiuo atžvilgiu – XX amžiuje Rusiją tyrusio britų eksperto, buvusio žvalgo Edwardo Cranckshaw tezė, suformuluota jo knygoje „Russia by Daylight“ dar pirmaisiais šaltojo karo metais: „Pirmas dalykas bet kokiame konflikte – tai priešų apibrėžimas. Tik tada galime spręsti, dėl ko tas konfliktas vyksta; ir kol nežinome, su kuo kovojame ir kodėl, toli nenuesime.“⁴⁴ Gilesnė nei iki šiol Rusijos analizė turi tapti viena svarbiausių intelektinių ir politinių užduočių

remiantis realistine paradigma savo santykių su Rusija strategiją kursiančiai Europai. Ligšiolinia-me ekonomizmu grindžiamame Vakarų požiūryje į Rusiją tokiai analizei nebuvo teikiama didesnės reikšmės, nes buvo vadovaujamosi naudos, o ne suvokimo tikslais. Savo ruožtu moralizuojanti priega verčia galvoti apie Rusiją pirmiausia ne kaip tyrimo, o kaip smerkimo objektą.

Didžiausias iššūkis šiame kelyje yra tai, kad Rusija labai seniai ir išmaniai apie save meluoja, kurdama Vakarams su tikrove nieko bendra neturintį savęs vaizdinį. V. Putino Rusija tikrai nėra nei pirmas, nei įstabiausias istorinis atvejis, kai Maskva sėkmingai apgaudinėja Vakarus, meluodama apie save ir savo tikrąsias užmačias. Tą ji darė ir XX a. viduryje, ir iškart po bolševikinės revoliucijos, ir dar gerokai anksčiau – net ne Romanovų dinastijos (valdžiusios nuo 1613 m.), o Riurikovičių laikais, kai išgyveno vieną baisiausių ir kruvinausių despotijų to meto Europoje⁴⁵. Melas, kaip savo knygoje „Šventoji Rusia“ parodo prancūzų mąstytojas Alainas de Besançonas, yra Rusijos politinio mentaliteto alfa ir omega nuo XV a. iki mūsų dienų: „Menas meluoti Rusijoje toks pat senas, kaip ir pati Rusija. Custine'as ir Michelet laikė melą svarbiausiu Rusijos bruožu.“⁴⁶

Vienas ryškesnių melu grindžiamos Kremliaus propagandos manevrų yra besikartojanti gudrybė kalbėti apie Rusiją tiesiog kaip „žmones“, kultūrą, kraštą, dvasingumo buveinę, bet ne kaip valstybę su svarbiausia valstybingumo charakteristika – politine santvarka ir jos principais. Santvarka paverčiama tarsi smulkmena, kukliai nutylimu epifenomenu, neturinčiu beveik nieko bendra su tuo, kas ir kokia yra tikroji Rusija, kuri savo ruožtu vis prašosi Vakarų palankumo. Stumdama iš dėmesio centro į užkulsius savo politinę santvarką ir ja grįstą politinį tapatumą, Rusijos valdžia pristato save Vakarams kaip Potiomkino kaimą. Matomoje vietoje – dvasingumas ir kultūra, noras būti su Vakara, prekiauti, draugauti ir šokti valsą Austrijoje, o politinis režimas su visais jo nusikaltimais ir ydomis slepiamas po šiuo muliažu. Kaip sako A. Besançonas, „slėpdami savo nesėkmes, jie griebdavosi melų <...> Pirmiausia meluodavo užsieniečiams <...> Melavimas užsieniečiams buvo tapęs profesija.“⁴⁷

Šis profesionalus melas yra nemenkas iššūkis Vakarams, po karo Ukrainoje spėjantiems, kaip

elgtis su Rusija. Juolab kad ir Kremlius, ir nemaža dalis į Vakarus emigravusių V. Putino oponentų, vadinamų „liberaliais opozicionieriais“, jau kurį laiką mėgina subtiliai kloti pamatus Rusijos grąžinimui į Europą, skleisdami naratyvą apie Rusiją kaip istorinę, civilizacinę, neatsiejamą Vakarų ir Europos dalį. Kuo šis eilinis Rusijos įvaizdis, skirtas naiviam Vakarų vartotojui, pavojingas? Pirmiausia – tuo, kad jis, kurdamas suartėjimo per „bendrą istoriją“ modelį, atlieka labai panašų vaidmenį į tą, kurį savo laiku atliko „kaitos per prekybą“ – *Wandel durch Hande* modelis. Kaip anas – ekonominis modelis paaiškėjo buvęs naudingas ne tiek Vakarams, kiek Rusijai, nes padėjo jai siekti imperinių tikslų ir Europos energetinės, vadinasi, ir politinės priklausomybės, taip „Rusijos kaip Europos dalies“ naratyvas gali panašiai priirti Europą prie Rusijos, tik šiuokart ne per verslą, o per mulkinamų auditorijų, visuomenių, informacijos vartotojų smegenų plovimą.

Rusija nėra, niekada nebuvo ir dar ilgai nebus Europos ar Vakarų dalimi. Šį tvirtinimą girdime iš mūsų laikų Rusijos eksperto Keiro Gileso, šiam teiginiui pagrįsti skyrusio knygą „Moscow Rules. What Drives Russia to Confront the West“, kurioje jis, be kita ko, teigia: „Bendra išvada, paremta ne tik pastarųjų dvidešimt penkerių metų, bet ir ankstesnių šimtmečių istorija, yra tokia: viltys dėl geresnių santykių su Maskva negali būti grindžiamos prielaida, kad ji artimiausiu metu pasikeis. Priešingai: esminė sąlyga stabiliems ir realistiškiems santykiams su Rusija yra suvokimas, jog ji nėra ir niekada nebuvo Vakarų dalis, todėl jai svetimos vakarietiškos prielaidos, tikslai ir vertybės“⁴⁸. Panašią mintį – apie Rusiją ir rusų visuomenę su jos specifine politine kultūra ir mąstysena kaip Vakarams absoliučiai svetimą politinį darinį, kurio negalima suvokti ir tirti taikant vakarietiškus standartus, pirmaisiais šaltojo karo metais plėtojo ir jau cituotas E. Cranckshaw⁴⁹, ir šveicarų mąstytojas Gonzague'as de Reynoldas⁵⁰.

Rusija, kuri, kaip sako A. Besançonas, nuolat meluoja apie save ir sėkmingai apgaudinėja Vakarų intelektualus ir politikus, yra iššūkis, su kuriuo Vakarai jau ištisus šimtmečius nesusidoroja. Knygoje „Šventoji Rusia“ jis pasakoja, kaip Prancūzijos, Vakarų Europos intelektualai dar XVIII amžiuje leidosi klaidinami tariamo Rusijos žavesio ir kaip šis paklydimas ne tik sulaukė mūsų laikų, bet ir juose sukerojo. Tam, kad šį iššūkį įveiktų, Europa turėtų

laikytis ne tik ekonominio, politinio ir moralinio, bet ir intelektualinio atstumo nuo Rusijos. Apie tokio atstumo nesilaikymo nulemtus pavojus rašo Peteris Pomerantsevas: „Tarp sovietinės ir naujosios Rusijos propagandų yra vienas didžiulis skirtumas. Sovietams tiesos idėja buvo svarbi net tada, kai jie melavo. Sovietų propaganda dėjo daug pastangų, siekdama „įrodyti“, kad Kremliaus teorijos ar dezinformacinės žinutės yra faktai. <...> Šiandienos Rusijoje atvirkščiai – tiesos idėja yra visiškai nesvarbi. <...> Įvaldęs autoritarizmo ir pramogų kultūros maišymą, savo istorijas Kremlius pasakoja ypač gerai. <...> Šios naujos propagandos tikslas <...> yra sugriauti Vakarų pasakojimus, o ne juos pakeisti.“⁵¹

Rusija, P. Pomerantsevo žodžiais, sėkmingai eksportuoja savąjį tikrovės perrašymo modelį. Ir čia Vakarų laukia dar vienas rimtas iššūkis: reliatyvizmas, persmelkęs viešąją erdvę, ypač – akademinę bendruomenę ir žiniasklaidą⁵². Naujasis Vakarų tikėjimas, kad objektyvi tiesa neegzistuoja, kad „kiekvienas turi savo“ tiesą, vadinasi, Rusijos naratyvai tėra viena iš daugybės „tiesų“, kaip niekas kita pasitarnauja propagandinėms Kremliaus užmačioms. „Kai Kremliaus propagandos kampanija intensyvėja, Vakarai susiduria su savo pačių tikėjimo „tiesos“ idėja krize. To jau seniai reikėjo tikėtis, – tvirtina P. Pomerantsevas. – Kai nebelieka sutarimo dėl tikrove grįstos politikos, atsilaisvinusi vieta tampa labai tinkama išnaudojimui. Būtent šią tendenciją Kremlius ir tikisi išnaudoti.“⁵³

Tiesos praradimo ir reliatyvizmo įsigalėjimo aplinkybėmis, kurias P. Pomerantsevas aptarė kaip vieną didžiausių Rusijos propagandos laimėjimų dekonstruojant Vakarų pasakojimus, ryškėja šiame skyriuje svarstomo trečiojo kelio (tarp idealizmo ir ekonomizmo santykiuose su Rusija) poreikis. Jei Vakaruose nebelieka aiškios ribos tarp objektyvios tiesos ir subjektyvios nuomonės (vienos iš daugelio tariamų tiesų), tarp istorijos ir jos politinių perrašymų, tuomet prarandamas ne tik orientyras, bet ir pati galimybė atsilaikyti prieš Rusijos melo mašiną. Todėl trečiasis kelias turi, be kita ko, reabilituoti tikrovę ir tiesą, nuosekliai keliant sąmoningo grįžimo prie tiesos, tikrovės, Vakarų kultūrinio kodo ir istorinės atminties reikalavimus reliatyvizmo apsvaigintoms visuomenėms. Tai gali skambėti lyg raginimas tiesiog skaityti knygas (ir taip, tai yra raginimas skaityti), pageidautina – kuo rimtesnę lektūrą. Tačiau kartu tai – raginimas įtraukti

į savo akiratį ne tik geopolitinius skaičiavimus ir tarptautinių santykių dėliones, bet ir intelektualinio atsparumo šaltinius.

Kai A. Besançonas primena, jog melas Rusijoje – jau net nebe instrumentas, o kultūrinė norma, tai yra ne šiaip retorinė pastaba, o praktinis įspėjimas, kad pasitikėjimas tokios valstybės kultūrine ir politine produkcija be rimtų kultūrinių priešnuodžių gali baigtis pirmalaidėje „smegenų mirtimi“, kaip apie NATO yra kažkada pasakęs Prancūzijos prezidentas Emmanuelis Macronas. Ir čia matyti vienas ryškiausių skirtumų tarp realistinės paradigmos ir kitų dviejų paradigmu: trečiasis kelias grindžiamas prielaida, kad gėrio, blogio ir teisingumo sąvokos politikoje gali gyvuoti tik paremtos kietąja galia, bet išlaikyti savo autoritetą elitams ir masėms pajėgios tik tol, kol nepradedama laisvai klaidžioti be normatyvaus moralinio kompasas. Kitaip tariant, moralinis atskaitos taškas turi būti objektyviai įtvirtintas politinėje tikrovėje, įpintas į kiekvienos europinės politėjos audinį, o ne gyventi efemerinį gyvenimą vien politikų kalbose ar trumpalaikiuose tomis kalbomis įtikėjusių – arba nusivylusių – rinkėjų nusiteikimuose.

Šis moralinis atskaitos taškas reiškia ir naują žvilgsnį į naratyvų formavimą Vakarų visuomenėse. Jau minėtas polinkis žvelgti į Rusijos kultūrą ir literatūrą kaip civilizacijos lobyną, dažnai atsietą nuo konkrečios politinės santvarkos, tampa pavojingu ginklu prieš rankose. Toks romantizuotas kultūriškumas leidžia Rusijai įvairiose situacijose lengvai naudotis švelniąja galia ir peršokinėti iš prastą reputaciją turinčios Kremliaus politikos į gerai nuteikiančią „dvasingumo“ kontekstą. Trečiasis kelias siūlo kitą prieigą: atskirti kultūrą nuo geopolitikos ne tam, kad, kaip norėtų Kremlius, galėtume visi tilpti ir mėgautis dvasiniais malonumais autonomiškame kultūros pasaulyje, o tam, kad išlaikytume blaivaus, aštraus, neromantizuoto, nesuplakto su kultūriniais sentimentais požiūrio į Rusijos politiką galimybę. Kultūra gali ir turi būti tarptautinė, bet būtina pastebėti, kada ji paverčiama pretekstu ir priemone Kremliui kurti ideologinius naratyvus apie „mūsų bendrą Europą“, kurios dalis esą visados buvo, yra ir bus Rusija.

Dar vienas svarbus svarstomos paradigmos principas, kuriuo vadovautis reikalautų čia aptariamo trečiojo kelio logika, tai – realistinis grėsmių vertinimas kaip ilgalaikio ir tvaraus visuomenių at-

sparumo sąlyga. Šiandieninės NATO kariuomenių vadų kalbos apie galimą Rusijos puolimą po keletrių ar net poros metų, galimai testuojant Aljanso solidarumą, gali būti vertinamos dvejopai. Viena vertus, jos mobilizuoja visuomenes, pateisina augančias gynybos išlaidas ir verčia atverti pinigines; kita vertus, pavojingai perkaitina visuomenės vaizduotę ir stiprina baimės jausmą, paversdamos hipotetinę grėsmę nesibaigiančiu karo laukimu ir nuolatinio nerimu. Daugeliu atžvilgių tai ne tiek stiprina, kiek alina politinę valią priešintis ir mažina kolektyvinį ryžtą. Nuolat girdėdami, kad karas neišvengiamas, žmonės pradeda manyti, kad jų pastangos bus bergždžios, o mokami papildomi kaštai – beprasmingi. Dėl to noras investuoti į gynybą gali ne augti, o blėsti.

Trečiasis kelias reiškia kitokią strategiją: grėsmės vertinimas turi būti dinamiškas, grįstas faktine informacija, bet kartu siejamas su visuomenės apsisprendimu, kad kariuomenės stiprinimas yra ne pavėluota valdžios reakcija į neišvengiamai artėjančią katastrofą, o taikos meto brandus politinis įsipareigojimas. Tai sakytina ir apie NATO valstybių tikslą skirti 5 proc. BVP gynybai, ir galbūt – šauktinių kariuomenės grąžinimą ten, kur jos kažkada buvo atsisakyta. Kitaip tariant, tokie įsipareigojimai turi būti kasdienio demokratijų veikimo dalis, kaip buvo demokratijos lopšyje – senovės Atėnuose, o ne momentinė reakcija į propagandinės kalbas apie karą.

Tuo metu, kai ekonomizmas Rusijai dažniausiai siūlo meduolį, o idealizmas automatiškai griebiasi rimbo, trečiojo kelio paradigma labiausiai skatintų šių dviejų priemonių derinimo politiką. Tačiau svarbu suvokti, jog tokia meduolio ir bizūno politika neturėtų virsti primityviu veikimu, kai bet kuris Rusijos agresyvus žingsnis iškart baudžiamas, o menkiausias atsitraukimas nuo agresyvos imperinės darbotvarkės – apdovanojamas. Europa turėtų veikti atsižvelgdama ne į atskirus įvykius ar simbolinius gestus, o bendras tendencijas ir politinio veikimo sistemą. Tarkime, jei Rusijos ginkluotosios pajėgos po karo demonstruoja sąlyginę ramybę, bet Kremlius tęsia dezinformacijos ir propagandos kampanijas ir hibridinius išpuolius, papirkinėja Europos politikus ir grįžta prie agresyvos energetinės diplomatijos, tai turėtų būti vertinama ne kaip taika, o kaip besitęsiantis puolimas. O jei Rusijoje, net ir esant nedemokratinėi santvarkai, imtų for-

muotis civilizuotam pasauliui būdinga politinė kultūra, tolydžio nykstant imperinio ekspansionizmo politinėms apraiškoms, tai reikėtų, jog atsiranda galimybių pamažu normalizuoti santykius ir pradėti svarstyti bendradarbiavimo atkūrimą – bent jau tam tikrose srityse.

Visos aptartos strateginės kryptys su jas grindžiančiais argumentais ir kylančių iššūkių vertinimais nebūtų išbaigtos, jei aptariamoje realistinėje paradigmoje į jas nebūtų įtrauktas ir moralės dėmuo, kuris iki šiol santykiuose su Rusija buvo vienas iš labiausiai ignoruotų ir apleistų. Juk nuo 2022 m. iki dabar šimtai tūkstančių ukrainiečių žuvo ar nukentėjo vien todėl, kad Vakarai nesugebėjo ir nenorėjo laiku ir veiksmingai atgrasyti agresorius. Todėl trečiasis kelias reikalautų iš europiečių ne tik politinės brandos, kuri pakeistų iki šiol daug kur vyravusį ir darbotvarkes tvirtinusį infantilizmą, bet ir moralinio atgimimo bei tokio moralės grąžinimo į politiką, kokį suponuoja klasikinė politinė filosofija.

Išvados

Šiame straipsnyje parodoma, kaip ir kodėl Vakarų politinis mąstymas įstrigo tarp pragmatizmo, kuris vaizdavosi esąs neutralus būdamas naudingas agresoriui, ir idealizmo, kuris vaizdavosi esąs moralus būdamas bejėgis. Pragmatinė santykių su Rusija paradigma, persmelkta „kaitos per prekybą“ iliuzijos ir J. Locke'o *homo economicus* pasaulėvokos, vedė europiečius į ekonominę priklausomybę nuo agresorės, atėmė drąsą priimti būtinus politinius sprendimus ir slėpė tiesą po abejotinos vertės nuogaštavimais dėl trečiojo pasaulinio karo. Idealistine politika, savo ruožtu, daug pilsčius iš tuščio į kiaura gausių oratorių gražiomis mintimis apie Niurnbergo pakartojimą, tarptautinę teisę, Rusijos pralaimėjimą ir Ukrainos teritorinio vientisumo atkūrimą, siekta maksimalaus – sveiku protu net sunkiai suvokiamo teisingumo su minimaliais kaštais ir dar mažesne turima galia. Be to, idealistiniame požiūryje iš esmės buvo ignoruojama branduolinės valstybės tikrovė, Rusijos režimo gebėjimas nesiskaityti su nuostoliais ir netiesiogiai siūloma Ukrainos kariams toliau mirti karo frontuose tam, kad pasaulinėje autoritarizmo ir demokratijos kovoje pastaroji išplėštų garbingą pergalę žūstančių ukrainiečių rankomis. Abu šie požiūriai buvo patogūs: vienas leido kažkam uždirbti, ki-

tas – didžiulis savo moralumu. Tačiau nė vienas iš jų neapsaugo Ukrainos ir nepadedą užtikrinti Europos saugumo.

Realistinė paradigma, arba trečiasis kelias Europai, kurio principai išdėstyti šio straipsnio paskutiniame skyriuje, reikalautų pripažinti padarytas klaidas, atsisakyti ekonomizmo ir idealizmo kurtų iliuzijų santykiuose su agresore Rusija ir greičiau atkurti Europos karinę ir pramoninę galią. Šis kelias nesuktų ta kryptimi, kur juda bandantieji įtraukti Rusiją į demokratinių šalių klubą, nes tokios pastangos – bergždžios, turint omenyje Rusijos politinės tradicijos savitumą, nekintamumą ir istorinį gylį. Šis kelias taip pat negrįstas moraliniais šūkais, nes politikoje moralė be galios svirtų tėra nevykęs maldos surogatas. Vietoje tuščio moralizavimo realistinė paradigma siūlo Rusijos sistemine izoliaciją ir atgrasymą, kurie veiksmingai sumažintų Maskvos galimybes daryti įtaką Vakarams. Ji taip pat numato visuomenių atsparumo ugdymą per sisteminių ir kryptingą švietimą, kultūros politiką ir sąžiningą dialogą su Europos valstybių piliečiais apie tai, kas yra Rusija, ko iš jos laukti ir kodėl svarbu investuoti į gynybą kur kas daugiau net tuo atveju, jei karas – mažai tikėtinas.

Europa turi suvokti, kad jos ateitis priklausys nuo gebėjimo išlikti Vakarų civilizacijos dalimi, kurioje, kaip tai buvo klasikinio politikos mokslo laikais senovės Atėnuose, politika ir moralė veikia išvien, naudojasi kietąja galia ir ekonomiais ištekliais, bet netampa nei karo⁵⁴, nei ekonomikos tarnaitėmis⁵⁵, priklausomomis nuo vietos fiurerių ambicijų, kaip Rusijoje, arba vietos verslo godumo, kaip Angelos Merkel ar Gerharo Schroederio Vokietijoje. Tai reiškia, kad jau seniai laikas baigti gyventi pagal F. Fukuyamos „istorijos pabaigos“ sampratą ir atsigręžti į N. Machiavelli'io efektyvios tiesos principą: ir politika, ir moralė yra ne tam, kad gerai atrodytų, o tam, kad efektyviai veiktų. Tai reiškia, kad Europos politikai, viešieji intelektualai ir kiti visuomenės nuomonės formuotojai turėtų nustoti idealizuoti globalizaciją ir liberalios tvarkos principus, kurių „karesnė“ – kantiškoji dalis XX amžiuje, kai įsigalėjo liberalizmo ideologija, nubloškė Vakarus į idealistinės prieigos transcendenciją, o Locke'o tradicijos dalis uždarė ekonomizmo paradigmos angare. Realistinė paradigma siūlo išėitį iš abiejų aklaviečių.

-
- ¹ Max Bergman and Maria Snegovaya, „Russia’s War in Ukraine: The Next Chapter“, Center for Strategic International Studies, September 25, 2025, <https://www.csis.org/analysis/russias-war-ukraine-next-chapter#h2-conclusion>.
 - ² „What’s behind Ursula von der Leyen’s 2026 timeline for Ukraine war’s end?“ Espresso, November 18, 2025, <https://global.espresso.tv/russia-ukraine-war-whats-behind-ursula-von-der-leyens-2026-timeline-for-ukraine-wars-end>.
 - ³ Paul Stares, „How a Ceasefire Agreement Can Bolster Ukraine’s Security—and NATO’s, Too“, Council On Foreign Relations, August 12, 2025, <https://www.cfr.org/article/how-ceasefire-agreement-can-bolster-ukraines-security-and-natos-too>.
 - ⁴ „Sociopolitical views of Ukrainians (August 2025)“. Rating Group, August 31, 2025, <https://www.ratinggroup.ua/en/news/socpol-aug2025>.
 - ⁵ Francis Fukuyama, remdamasis liberalia (progresistinė) politikos ir istorijos suvokimo teorija, 1989 m. gynė tezę apie neišvengiamos istorinės pažangos esą paveiktą ir todėl ankstesnį savo imperinį karingumą neva praradusią Rusiją: „Automatinė prielaida, kad komunistinės ideologijos nebeskleidžianti Rusija turėtų tiesiog perimti tai, ką buvo palikę carai bolševikų revoliucijos išvakarėse, yra gana keista. Ji suponuoja, jog visą tą laiką žmogaus sąmoningumo raida buvo sustojusi, o sovietai, perėmę madingas ekonomikos srities idėjas, užsienio politikos srityje kažin kodėl grįš prie nuostatų, kurios Europoje buvo pasenusios jau prieš šimtą metų.“ Žr. Francis Fukuyama, „The End of History?“, UC San Diego, <https://pages.ucsd.edu/~bslantchev/courses/pdf/Fukuyama%20-%20End%20of%20History.pdf>.
 - ⁶ Lewis Mumford, *Faith for Living* (London, 1941), 42–70.
 - ⁷ Robertas Kaganas skiria iš Thomaso Hobbeso realizmo išplaukiančią Jungtinių Valstijų ir iš Immanuelio Kanto idealizmo kylančią pokario Europos politiką. Jis sako: „Amerikiečiai yra idealistai. Kai kuriais klausimais jie gali būti net idealistiškesni už europiečius. Tačiau jie neturi tokios patirties, kai idealai skleidžiami neturint galios.“ R. Kagan, *Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order* (New York, 2003), 95.
 - ⁸ „Uncertainties surrounding peace plan put Ukraine in a complicated spot“, *Le Monde*, December 9, 2025, https://www.lemonde.fr/en/international/article/2025/12/01/uncertainties-surrounding-peace-plan-put-ukraine-in-a-complicated-spot_6748010_4.html.
 - ⁹ „German Business in Russia: Profit Over Principles“, EU Political Report, <https://eupoliticalreport.com/german-business-in-russia-profit-over-principles/>.
 - ¹⁰ „Corporate Complicity: How Global Firms Bankrolled Russia’s War Chest in 2024“, *b4ukraine*, https://b4ukraine.org/pdf/B4Ukraine_Report_2025.pdf.
 - ¹¹ „Biden says Putin ‘cannot remain in power‘“, *CNN*, February 26, 2022, <https://edition.cnn.com/2022/03/26/politics/biden-war-saw-saturday/index.html>.
 - ¹² John Deni, „Yes, the United States Should Weaken Russia“, *Foreign Policy*, May 4, 2022, <https://foreignpolicy.com/2022/05/04/yes-the-united-states-should-weaken-russia/>.
 - ¹³ Owen Matthews, „The EU’s top diplomat is a gift to the Kremlin: Kaja Kallas’s hardline position isn’t helping Ukraine“, *The Telegraph*, December 6, 2022, <https://www.telegraph.co.uk/news/2025/12/06/kaja-kallas-is-a-gift-to-kremlin/>.
 - ¹⁴ „Calls for special tribunal for Russia’s ‘war crimes’ in Ukraine“, *Aljazeera*, January 17, 2023, <https://www.aljazeera.com/news/2023/1/17/special-tribunal-needed-for-russian-war-crimes-in-ukraine-eu>.
 - ¹⁵ Niccolo Machiavelli, *Valdovas*. XV (Vaga, 2009), 76.
 - ¹⁶ Harvey Mansfield, *Machiavelli’s Effectual Truth. Creating the Modern World* (Cambridge University Press, 2023), 5.
 - ¹⁷ Matthews, *op. cit.*
 - ¹⁸ „Trump blasts Germany over gas pipeline deal with Russia“, *CBS Evening News*, July 12, 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=1JpwkeTBwgs>.
 - ¹⁹ „Make Money Not War: Trump’s Real Plan for Peace in Ukraine“, *The Wall Street Journal*, November 28, 2025, <https://www.wsj.com/world/russia/russia-u-s-peace-business-ties-4db9b290>.
 - ²⁰ Larry Arnhart, *Political Questions* (Waveland Press, 2003), 180–212; Leo Strauss, „What Is Political Philosophy?“, in *An Introduction to Political Philosophy. Ten Essays*, Hilail Gildin (ed.) (Wayne State University Press, Detroit, 1989), 50–51. Žr. Taip pat L. Hartz, *The Liberal Tradition In America* (New York, 1955).

- ²¹ Kaip sako L. Straussas, J. Locke'o ekonomizmas – tai „brandus makiavelizmas“, sprendžiantis politines problemas ekonominiėmis priemonėmis. Leo Strauss, *What Is Political Philosophy? And Other Studies* (University of Chicago Press, 1988), 51.
- ²² *Ibid.*, 50–51.
- ²³ Hannah Arendt, *The Human Condition* (University of Chicago Press, 1958), 79–135, 312–325.
- ²⁴ Pierre Manent, *The City of Man* (Princeton University Press, 1998), 88, 102.
- ²⁵ „Dabar yra blogiau už šaltąjį karą“, *Verslo žinios*, liepos 25, 2014.
- ²⁶ *Ibid.*
- ²⁷ Friedricho Naumano fondo 2024 m. tyrimas parodo didelio masto Rusijos įtaką Vokietijos verslui ir politikams. Žr.: Martin Vladimirov, Marius Köppen and Daria Osipova, *Networks of Power: Russia's Shadow Influence in Germany* (Friedrich-Naumann-Stiftung für die Freiheit, 2024), https://csd.eu/fileadmin/user_upload/publications_library/files/2024_12/Networks_of_Power_EN_WEB.pdf. Žurnalistiniai tyrimai taip pat atskleidžia Europos verslo sisteminės pastangos apeiti sankcijas ir finansuoti Rusijos karą Ukrainoje. Žr.: P. Sauer, „Sanctions hole: how secretive routes supply Russia with western tech and consumer goods“, *The Guardian*, June 12, 2024, <https://www.theguardian.com/world/article/2024/jun/12/russia-sanctions-hole-backdoor-routes>.
- ²⁸ Jacques Ellul, *The Technological Society* (Alfred A. Knopf, 1964), 158–162.
- ²⁹ Karl Polanyi, *Didžioji transformacija. Politinės ir ekonominės mūsų laikų ištakos* (Algarvė, 2002), 168.
- ³⁰ Machiavelli, *supra note*, 14.
- ³¹ Richard Pipes, *Russian Conservatism and Its Critics. A Study In Political Culture* (Yale University Press, 2005), 5.
- ³² Niccolo Machiavelli, *Discourses on Livy*, I:4-5 (The University of Chicago Press, 1998), 16–18. Taip pat N. Machiavelli, *Valdovas*, IX, 49–50.
- ³³ Rusijos politinis modelis nuo XVI a. yra valstybei absoliučiai pajungtos ir karo tikslams tarnaujančios, visais atžvilgiais vergiškos ir nesavarankiškos visuomenės pavyzdys. Šis modelis nekito per amžius ir yra kildinamas iš mongolų užkariavimo laikų. Apie tai žr.: Tibor Szamueli, *The Russian Tradition* (Fontana Press, 1988), 49. „Rusija realiai buvo užkariauta dukart: pirma tai padarė mongolų armija, paskui – mongolų valstybės idėja.“ *Ibid.*, 24.
- ³⁴ Carlo Masala, *If Russia Wins* (Atlantic Books, 2025), 52.
- ³⁵ Carl Schmitt, *The Concept of the Political* (The University of Chicago Press, 2007), 36.
- ³⁶ „O tai įvyks tada, – rašo A. Kubilius, – kai Vakarai įrodys, kad jie nebus tik pasyvūs tokios transformacijos stebėtojai, vien tik paįsantys įvairius teorinius Rusijos raidos scenarijus, bet įrodys ir tai, kad jie turi aiškią strategiją, kaip padėti tokiai Rusijos transformacijai įvykti.“ Andrius Kubilius, „Kaip Vakarai padės Rusijos demokratijai?“ *LRT*, 2023 vasario 3, <https://www.lrt.lt/naujienos/pozicija/679/1879911/andrius-kubilius-kaip-vakarai-pades-rusijos-demokratijai>.
- ³⁷ Schmitt, *supra note*, 35: 49.
- ³⁸ Schmitt, *supra note*, 35: 54.
- ³⁹ Carl Schmitt, *Le Nomos de la Terre* (Presses universitaires de France, Paris, 2001), 122.
- ⁴⁰ Masala, *supra note*, 34: 6, 10.
- ⁴¹ „EU support for Ukraine: The paradox of insufficient assistance“, Finnish Institute of International Affairs, March 2024, <https://fiia.fi/en/publication/eu-support-for-ukraine>. Žr. Taip pat „Zelensky appeals for stable European financial support for another two or three years“, *France 24*, October 28, 2025, <https://www.france24.com/en/europe/20251028-zelensky-appeals-for-stable-european-financial-support-for-another-two-or-three-years>.
- ⁴² „Zelenskiy appeals to EU leaders over long-range weapons“, *Reuters*, October 23, 2025, <https://www.reuters.com/world/europe/zelenskiy-appeals-eu-leaders-over-long-range-weapons-2025-10-23/>.
- ⁴³ Strauss, *supra note*, 22: 10, 12, 35, 89–90.
- ⁴⁴ Edward Crankshaw, *Russia by Daylight* (London, 1951), 9.
- ⁴⁵ Алєн Безансон, *Святая Русь* (Le Ver à Soie, 2013), 41–43.
- ⁴⁶ *Ibid.*, 9.

- ⁴⁷ *Ibid.*, 13.
- ⁴⁸ Keir Giles, *Moscow Rules. What Drives Russia to Confront the West* (Brookings Institution Press, 2019), xx. Greta šio teiginio K. Gilesas stebisi tuo, kad Vakarai nuolat patiki tikrovės neatitinkančiais Rusijos vaizdiniais ir kaskart nustemba, kai suvokia, jog ir vėl nuėjo klystkeliu: „Kiekvienas naujas konfrontacijos su Rusija raundas Vakaruose sukelia nuostabą ir sumaištį, tačiau paprastai jis neplaukia iš jokio Maskvos politikos pokyčio. Vis tokie patys Rusijos valstybės elgesio modeliai ir reikalavimai siekia ne tik sovietmetį, bet ir caro laikų užsienio bei vidaus politiką ir dar giliau – pačią Rusijos visuomenės struktūrą ir sambūvio taisykles. Šia prasme tai, kas kai kuriuos Vakarų stebėtojus taip stebina dėl dabartinio Maskvos elgesio, tėra Rusijos sugrįžimas prie įprastų dalykų.“
- ⁴⁹ Cranckshaw, *supra note*, 45: 34–35.
- ⁵⁰ G. de Reynoldas teigia: „Pradėkime nuo akivaizdaus fakto: Rusija priklauso ne Europai, o Azijai. Iš to išplaukia, kad vertinti Rusiją ir rusus pagal mūsų europinius standartus yra klaida, kurios reiktų vengti“. Žr. Gonzague Reynold, *Le Monde Russe* (Plon, 1950).
- ⁵¹ „Rusija ir netikrovės grėsmė: kaip V. Putinas iš pamatų pakeitė informacinį karą“, LRT, 2014 rugsėjo 11, <https://www.lrt.lt/naujienos/pasaulyje/6/63473/rusija-ir-netikroviskumo-gresme-kaip-v-putinas-is-pamatu-pakeite-informacini-kara>.
- ⁵² Kaip sako Allanas Bloomas, „kultūrinis reliatyvizmas griaua ir tai, kas jūsų, ir tai, kas gera“. Allan Bloom, *The Closing of the American Mind* (Simon & Shuster, 1987), 38. O apie reliatyvizmo įsigalėjimą priduria: „Kultūrinis reliatyvizmas sėkmingai griaua Vakarų imperinio pobūdžio intelektualinius siekinius, paversdamas Vakarus tiesiog dar viena kultūra tarp kitų kultūrų.“ *Ibid.*, 39.
- ⁵³ *Ibid.*
- ⁵⁴ Klasikinis politikos mokslas (Tukididas, Platonas, Ksenofontas, Aristotelis) atmeta karą kaip žmogų ugdančią ar valstybės paskirtį atitinkančią veiklą: „Kadangi tikroji valstybės paskirtis yra tokia pati, kaip ir asmens, valstybės tikslas – tai asmens orumą atitinkanti taiki veikla, o ne karas ir užkariavimai.“ Leo Strauss, *Natural Right and History* (The University of Chicago Press, 1965), 134.
- ⁵⁵ A. Bloomo teigimu, „politikos išnykimas – viena ryškiausių mūsų praktikoje aptinkamų moderniojo mąstymo apraiškų. Politiką pavergia arba tai, kas jai pavaldus (ekonomika), arba tai, kas pretenduoja būti už ją aukščiau (kultūra). Ir viena, ir kita nieko bendra neturi su architektūros geba – politinė išmintimi.“ *Op. cit.*, 188–189. Apie politikos pajungimą subpolitinėms sritims kaip vieną iš akademinės modernybės tendencijų rašė L. Straussas: „Pagal naują politikos mokslą, <...> suprasti dalyką – vadinasi, suprasti jo genezę ir sąlygas arba, paprastai kalbant, suvokti aukštesnius dalykus per žemesnių dalykų suvokimą: tai, kas žmogiška, per tai, kas bendra gyvūnijai pasauliui; tai, kas racionali, per tai, kas subracionali; tai, kas politiška, per tai, kas subpolitiška.“ Leo Strauss, *Liberalism Ancient and Modern* (The University of Chicago Press, 1989), 207. Carlas Schmittas, savo ruožtu, kaip ir A. Bloomas, atkreipia dėmesį į politikos ekonomizavimo praktines apraiškas: „Šiandien nėra nieko šiuolaikiškesnio nei kova prieš politiškumą. Turinčios likti tik organizacinio-techninio bei ekonominio-socialinio pobūdžio užduotys <...> Šiandien vyraujantis techninio-ekonominio pobūdžio mąstymas nebepajėgus suvokti politikos idėjos.“ Carl Schmitt, *Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität* (Berlin, 1934), 68–69.

Diplomatija karo metu: Rusijos užsienio politika po 2022 metų vasario

Dr. Emilija Pundziūtė-Gallois

„Diplomatai tarptautinį gyvenimą įgalina taip pat, kaip „mažulyčiai, laisvai plūduriuojantys vandens augalai, vadinami fitoplanktonu“, sukuriantys ketvirtadalį deguonies, kuriuo kvėpuojame. Būtent diplomatų ir konsulinių pareigūnų veikla visame pasaulyje „diena iš dienos, valanda iš valandos užtikrina, kad didžioji dalis tarptautinių reikalų būtų tvarkomi racionaliai.“ (Simpson ir Sharp, 1999)

Paul Sharp¹, vienas iš žymiausių diplomatijos tyrinėtojų, padedamas praktiko ir mokslo publikacijų autoriaus Robert Smith Simpson atkreipė savo skaitytojų dėmesį į diplomatų kasdienio darbo svarbą. Diplomatai dažniausiai lieka užsienio reikalų ministrų, ministrų pirmininkų ir prezidentų, kurie visuomenėje matomi kaip užsienio politikos formuotojai, šešėlyje. Daugelis diplomatų save laiko „paprastais technokratais“ arba „paštininkais“, kurie vykdo savo sostinių nurodymus ir nuolankiai pasitraukia iš rampų šviesos, praktikuodami „savęs apribojimą“ (angl. *self-effacement*), kaip taikliai pastebėjo ir aprašė Iver Neumann². Diplomatai yra nematomi veikėjai, dažnai liekantys pamiršti, kai akademikai analizuoja užsienio politiką ir vertina nacionalinius interesus.

O iš tikrųjų būtent jie – ambasadoriai, specialieji pasiuntiniai, derybininkai – tarptautiniuose dokumentuose įrašo konkrečias susitarimų formuluotes, atranda bendradarbiavimo galimybių svečiose šalyse ir įspėja savo vyriausybes apie pavojingus, konfliktą žadančius ženklus. Jie veikia kaip tarpininkai tarp šalies vidaus ir išorės sferų, įkūnydami savo valstybę „kito“ akyse ir atvaizduodami „svetimą“ savo visuomenei. Kompetentingų ir gerbiamų diplomatų dažnai klauso politikai, ministrai, prezidentai, jie daro įtaką (kartais gana tiesioginę) politinių sprendimų priėmimui. Kai diplomatai turi sostinės pasitikėjimą ir gerai išmano savo darbo lauką, jie gali išplėsti savo šalies galimybes, pasiekti proveržių užsienio politikoje ir konstruktyviai prisidėti prie pačios valstybės stiprinimo.

Pavyzdžiui, Baltijos valstybėse nuo 1990 m. (o kai kuriais klausimais ir anksčiau) diplomatai smarkiai prisidėjo prie to, kad Europos biurokratams ir JAV kongresmenams būtų perteiktas teigiamas jų valstybių įvaizdis, patvirtinantis jas esant vertas integruotis į euroatlantines institucijas³, o savo šalyse jie aktyviai įtikinėjo parlamentus, vyriausybes ir visuomenę imtis veiksmų, kad būtų laikomasi Vakarų akimis būtinų standartų. Rusijoje Boriso Jelcino užsienio reikalų ministerijai vadovavo liberalių pažiūrų Andrejus Kozyrevas, manęs, kad Rusija turi tapti „civilizuota“ šalimi, t. y. panašia į Vakarų pasaulio šalis⁴. Nors XX a. 10-ojo dešimtmečio pradžioje Rusijos Federacijos užsienio politika buvo chaotiška ir buvo sunku įvertinti tikslią vadinamųjų vakarietintojų (angl. *westernizers*)^{5, 6} įtaką Rusijos valstybės raidai, tol, kol Kozyrevas buvo ministru, Rusija daugiausia bendradarbiavo su Vakarais, net nepaisydama stipraus konservatyvių ir reakcingų jėgų spaudimo šalies viduje⁷.

Sovietų diplomatai, susidūrę su Vakarų šalimis, kur žmonės džiaugėsi laisve ir ekonomine gerove, susiformavo kritiškas nuostatas dėl sovietinės valdžios, o vėliau, įgiję įtaką sprendimų priėmimo ratuose, teigiamai paveikė Rusijos vidaus politikos pokyčius. Pavyzdžiui, daugelis Gorbačiovo reformatorių XX a. 9-ojo dešimtmečio pabaigoje buvo susiję su 7-ojo dešimtmečio Prahos žurnalo „Taikos ir socializmo problemos“ laisvamaniška (to meto standartais) veikla arba dirbo mokslinių tyrimų institutuose, kurie buvo atviri užsienio demokratinėms valstybėms (Pasaulio ekonomikos ir tarptautinių santykių institute IMEMO, JAV ir Kanados studijų institute ISKAN)⁸. Tokios asmenybės kaip Andrejus Kovaliovas, dirbęs Sovietų Sąjungos užsienio reikalų ministerijoje jos egzistavimo pabaigoje, prisidėjo prie daugelio teigiamų pokyčių, pavyzdžiui, paskatino surengti ESBK humanitarinės dimensijos konferenciją Maskvoje 1990 m., kai niekas kitas sostinėje tuo nesidomėjo⁹.

Diplomatinės patirties įsisavinimas ir jos perkėlimas į politikos rezultatus, žinoma, nėra automatinis procesas, tačiau aišku viena: diplomatai, kaip vienos iš svarbiausių valstybės ministerijų profesionalai, aktyviai prisideda ne tik prie savo šalies santykių su pasauliu formavimo, bet ir prie pačios valstybės kūrimo. Šiuolaikinės Rusijos diplomatinės nagrinėjimas šiuo aspektu aktualus tuo, kad jis padėtų geriau suprasti, kaip ši Rusijos elito dalis or-

ganizuoja (arba ne) Rusijos užsienio politiką ir kaip užtikrina sąsają tarp Rusijos ir likusio pasaulio. Ar Rusijos diplomatinė tarnyba veikia kaip lanksti priemonė, palengvinanti tarpusavio supratimą su užsienio subjektais, ar yra tiesiog techninė tarpininkė, perduodanti sprendimus, priimtus už uždarytą Kremliaus durų? Ar ji sugeba (arba sugebės ateityje) veiksmingai perteikti išorinio pasaulio lūkesčius Rusijai, kad būtų galima užtikrinti sklandžią sąveiką, pagrįstą faktine informacija ir kompetentinga analize, ar tiesiog sustiprins stereotipus, suformuotus sprendimų priėmėjų Maskvoje?

Kaip analizuoti Rusijos diplomatinę tarnybą?

Mūsų tyrinėjimų atspirties taškas yra laikotarpis prieš ir po Rusijos plataus masto įsiveržimo į Ukrainą 2022 m. vasario mėn., atspindintis Rusijos diplomatijos padėtį po trisdešimties metų reformų nuo Sovietų Sąjungos žlugimo. Šiuo lemiamu momentu tapo aišku, kad Rusijos užsienio reikalų ministerija buvo visiškai atribota nuo sprendimo dėl karo pradžios priėmimo. Kremlius diplomatinę tarnybą ignoravo, netgi paniekino. Nepaisant to, stebėtinai mažai Rusijos diplomatų protestuodami paliko tarnybą. Dauguma jų kentė kritikos antplūdį, susitaikė su trūkinėjančiais ryšiais su kolegomis (daugiausia vakariečiais, bet ne tik), o vėliau atkakliai, kartais agresyviai gynė Kremliaus melagingą naratyvą, skleidė propagandą ir slėpė karo nusikaltimus.

Kyla klausimas, kodėl Rusijos diplomatai taip elgiasi. Kas lemia jų besąlygišką lojalumą Rusijos vyriausybei ir kaip jie atsidūrė tokioje padėtyje? Ką tai gali pasakyti mums apie platesnį Rusijos diplomatų vaidmenį bendroje Rusijos valstybės struktūroje ir galbūt apie jų galimą įtaką ateities įvykiams?

Norėdami rasti atsakymus į šiuos klausimus, pirmiausia turėtume pažvelgti į bendrą Rusijos diplomatijos kultūrą: koks išsilavinimas ir patirtis per pastaruosius dešimtmečius formavo jos diplomatų tapatybę ir elgesį. Kas yra šie diplomatai ir kaip jie supranta savo profesines užduotis? Taip pat turėtume stebėti dabartinę Rusijos diplomatų veiklą: ką jie daro karo metu, kaip pateikia užsienio

politikos naratyvą įvairiose daugiašalėse ir dvišalėse diplomatijos erdvėse ir kuo užsiima dabar, kai didžioji dalis Vakarų pasaulio riboja diplomatinius santykius su Rusija?

Studijuoti diplomatiją nėra lengvas uždavinys, o studijuoti rusų diplomatiją dar sudėtingiau: tai labai uždara sistema, atsargi akademiškas interesantų atžvilgiu, diplomatai vengia dalytis savo privačiomis įžvalgomis su tyrėjais. Vis dėlto tam tikros informacijos patenka į viešumą. Yra keli akademiškieji tyrimai apie Rusijos užsienio politikos sprendimų priėmimo tinklus ir įtakingiausias asmenybes Putino sistemoje¹⁰, taip pat apie Rusijos užsienio reikalų ministerijos organizacinę struktūrą ir jos vietą Rusijos institucinėje sistemoje^{11, 12}. Keli autoriai bandė išsiaiškinti, kas dirba Rusijos diplomatais ir kas motyvuoja tarnybos naujokus^{13, 14}. Martin Müller¹⁵ rašė apie diplomatų rengimą prestižiniame Maskvos valstybiniame tarptautinių santykių institute MGIMO, o Victor Violier¹⁶ tyrė Rusijos administracinio personalo politiką. Yra diplomatiškas memuarų, iš kurių bene įdomiausias – Boriso Bondarevo leidinys, autentiškas pasakojimas apie tai, kaip jis, vidutinio rango diplomatas, per pastaruosius 20 metų išgyveno Rusijos diplomatinės tarnybos transformaciją¹⁷. Šią medžiagą papildė interviu, daugiausia su Vakarų šalių diplomatais, kurie dirbo su Rusijos kolegomis ir sutiko pasidalinti pasakojimais apie savo patirtis. Tai tarsi rusų diplomatijos studijavimas veidrodyje: hipotezių neįmanoma visiškai patvirtinti, bet galima daryti protingas ir gana tikslas prielaidas.

Rusijos užsienio reikalų ministerija tarp praeities ir dabarties

Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerija savo dabartine forma buvo įkurta 1990 m. rudenį, kai Borisui Jelcinui savo paslaugas pasiūlė vienas iš „liberalių pažiūrų“ jaunų sovietų diplomatų Andrejus Kozyrevas. Rusijos užsienio reikalų ministerija buvo nedidelė, joje dirbo įvairialypis būrys profesionalių diplomatų ir aktyvistų (pavyzdžiui, žmogaus teisių gynėjai Sergejus Kovaliovas ir Viačeslavas Bachminas)¹⁸. Po 1991 m. gruodžio

Sovietų Sąjungos užsienio reikalų ministerija buvo sujungta su Rusijos užsienio reikalų ministerija, o dauguma sovietų diplomatų perkelti į ministro Kozyrevo vadovaujamą ministeriją. Nors buvo surengta daug diskusijų, parašyta straipsnių ir pasakyta kalbų apie „pasikeitusią Rusiją naujame pasaulyje“¹⁹, tikrai nauja ir konsoliduota užsienio politikos vizija, grindžiama bendradarbiavimu su buvusiu ideologiniu priešu Vakaruose, neatsirado. Užsienio politikos formavimas buvo chaotiškas, už jos koordinavimą ir sprendimų priėmimą buvo atsakingos skirtingos institucijos vyriausybėje, prezidento administracijoje ir parlamente^{20,21}. Diskusijose buvo keliami daugybė idėjų – vienos liberalizuojančios, kitos konservatyvios ir reakcingos, tačiau jos nepasiūlė aiškios vizijos dėl Rusijos vaidmens pasaulyje. 1996 m. Užsienio reikalų ministeriją perėmęs Jevgenijus Primakovas kritikavo Kozyrevą kaip mėgėją, nesuprantantį Rusijos nacionalinių interesų²².

Sunku pasakyti, kiek procentų Rusijos diplomatų naujojoje Rusijos užsienio reikalų ministerijoje buvo reformų šalininkai, o kiek – konservatoriai. Kai kurie pavyzdžiai rodo, kad sovietinio stiliaus postkolonijinis mąstymas vis dar formavo daugelio Rusijos diplomatų požiūrį. 1992 m. liepos mėn. teisės departamento pirmasis sekretorius V. N. Trofimovas parašė straipsnį apie Baltijos valstybes – apkaltino jas „dirbtinai“ kuriant priešišką Rusijos įvaizdį ir pagrasino nepykdyti Rusijos, nes ji yra pakankamai galinga jas nubausti²³. Tai vizija, kurioje apgailestaujama dėl nutrūkusios kolonijinės „draugystės“ ir reikalaujama, kad Rusija ir toliau dominuotų „artimajame užsienyje“. Ambasadorius V. Kazimirovas, specialusis pasiuntinys Kalnų Karabacho konflikto sprendimui dešimtojo dešimtmečio pradžioje, neslėpė esąs sutrikęs dėl to, kad Armėnija ir Azerbaidžanas traktuojami kaip nepriklausomos respublikos: „...azerbaidžaniečiai ir armėnai mums vis dar buvo mūsų tautiečiai – mūsų pačių vaikinai žūsta!“²⁴ Šiais žodžiais jis išreiškė paternalistinę „atsakomybę“ už šias nepriklausomas respublikas ir atsisakė pripažinti jų suverenumą. Dar 2014 m. Baltijos šalių diplomatai jautė, kad Rusijos kolegos jų šalis traktuoja kaip buvusios Sovietų Sąjungos „regionus“, kuriuose neviseškai taikoma tarptautiniams partneriams įprasta lygybė²⁵. Vis dėlto diplomatai, kaip ir visur kitur, prisitaikė prie bendros Rusijos užsienio politikos krypties ir ją įgyvendino. Srityse, kuriose

reikėjo stiprių derybinių pozicijų, jie buvo griežti derybininkai, o ten, kur reikėjo puoselėti draugiškus santykius, jiems netrūko žavesio.

Apskritai Vakarų kolegos dažnai gyrė Rusijos diplomatus, ypač dirbančius tarptautinėse organizacijose ir didžiausiose Vakarų sostinėse, kaip labai profesionalius, kompetentingus ir veiksmingus diplomatus, „tikrus džentelmenus“, „gerus derybininkus“²⁶. Diplomatiniame aplinkoje nėra neįprasta pripažinti kompetenciją, ypač esant subtiliam abipusiam supratimui apie diplomato profesiją („jie visi vieni į kitus kreipiasi „mielas kolega““, sakydavo Paryžiaus politikos mokslų instituto profesorius). Daugelis diplomatinių pokalbių, jei nėra itin konfliktinių klausimų, būna konstruktyvūs. Rusijos diplomatai buvo žinomi kaip rimti ir sunkiai perkandami derybininkai, puikiai išmanantys aptariamų klausimų detales, gebantys tiksliai cituoti tarptautinius teisinius dokumentus, įvaldę institucinę atmintį ir organizacijų darbo procedūras. Visgi retoriniai susidūrimai taip pat nebuvo retas reiškinys: rusai pasižymėdavo ironiškais pareiškimais (pavyzdžiui, Vitalijus Čurkinas JAV ambasadorę Jungtinėse Tautose pavadino „Motina Terese“²⁷), arba priešininką destabilizuojančiomis taktikomis (pavyzdžiui, demonstruodami savo pranašumą ilgomis istorijos pamokomis arba pradėdami derybas netikėtai griežta kritika).

Kai kurie Vakarų diplomatai pasakoja apie susitikimus su rusais, per kuriuos abi šalys „nuo pradžios iki pabaigos rėkė viena ant kitos“, o kai kurie kalba apie puikų tų pačių Rusijos pasiuntinių mandagumą²⁸. Nepaisant visų šių vaidybinių taktikų ir diplomatinių įžeidinėjimų, Rusijos diplomatai vis tiek buvo gerbiami savo kolegų kaip profesionalai. Minėta JAV ambasadorė Samantha Power kolegą iš Rusijos Vitalijų Čurkiną vadino „savo draugu“ ir „diplomatinio meno maestro“²⁹. Sergejus Lavrovas taip pat buvo žinomas kaip „vienas iš daugiausiai išmanančių ir gerbiamų užsienio politikos veikėjų pasaulio kaime“³⁰, puikiai besigaudantis tarptautinėje politikoje ir gudrus (jei reikia, ir nuožmus) derybų taktikas.

Tokie buvo ne visi Rusijos diplomatai. Labiausiai kompetentingi yra labiausiai matomi: dažnai vyresnio amžiaus, dažnai aukšto rango ir dažnai paskirti į svarbiausias pareigas, ypač Vakarų šalyse. Diplomatai, einantys mažiau matomas pareigas mažiau svarbiose užsienio politikos srityse, Azijoje, Afriko-

je ir kitur, kai kurių nuomone, niekada nebuvo tokie įspūdingi. Didžioji dalis diplomatų apskritai lieka nematomi tarptautinėje arenoje: jie tvarko techninius dokumentus Užsienio reikalų ministerijos ar ambasadų biuruose, dažnai yra santūrūs, nelinkę bendrauti su savo vakarietiškais kolegomis (greičiausiai ir dėl saugumo priežasčių) ir liekantys šešėlyje. Borisas Bondarevas savo memuaruose mini nekompetencijos, apatijos, netgi grubumo atvejus³¹. Ministerijos personalo atjauninimas taip pat dar iki XXI a. 2-ojo dešimtmečio vidurio nebuvo labai sėkmingas. Jauni žmonės Užsienio reikalų ministeriją laikė „sustabarėjusia struktūra, kuriai būdingas nepotizmas, klaninis elgesys ir diskriminacija lyties pagrindu“³², o tai neskatino geriausių prestižinių universitetų absolventų stoti į jos gretas. Nuo 2012 m. padidinti atlyginimai (2016 m. siekė apie 2000 JAV dolerių) padėjo pagerinti padėtį, tačiau vis dar sakoma, kad norint suprasti, ar Rusijos diplomatas dirba Užsienio reikalų ministerijoje, ar slaptosiose tarnybose, reikia pažvelgti į jo drabužius: slaptosios tarnybos atstovas vilkės madingą kostiumą, brangius marškinius su sidabrinėmis rankogalių sąsagomis ir avės dizainerio batus, o ministerijos darbuotojas bus apsirengęs daug kukliau³³.

Nuo 2000 m., kai Vladimiras Putinas tapo prezidentu ir pradėjo stiprinti savo „valdžios vertikale“, ėmė keistis ir Užsienio reikalų ministerijos institucinė padėtis. Ji vis labiau buvo stumiama į sprendimų priėmimo procesų pakraštį, o vis daugiau atsakomybės perėmė prezidento administracija³⁴. Nors daugelio šalių prezidentai turi viršenybę užsienio politikos formavimo srityje, darbo pasidalijimas su Užsienio reikalų ministerija gali būti sklandus, jei norima bendradarbiauti. Tačiau Rusijoje valdžios koncentracija prezidento rankose lemia diplomatų izoliaciją ir atskirtį, atima iš jų veiksmų laisvę, galimybę dalyvauti sprendžiant problemas, atlikti aktualią analizę, teikti patarimus ir dalyvauti apibrėžiant nacionalinį interesą. Derybininkai, dirbantys su rusais, pastebėjo, kad laikui bėgant, ypač po Krymo okupacijos, Rusijos diplomatai tapo vis labiau įsitempę, turėjo vis mažiau veiksmų laisvės derybose ir stengėsi pademonstruoti lojalumą Kremliaus užsienio politikos linijai³⁵.

Tais klausimais, kurie atsiduria prezidento dėmesio centre, Rusijos diplomatomis paliekama vis mažiau vietos kūrybingiems sprendimams, jie užsiima

tiesiog techniniu žinio perdavimu. Visgi net ir pastaroji funkcija, įgaunant pagreitį karui Donbase, vis labiau silpnėjo. Aukšto rango Vakarų derybininkas, nuo 2014 m. dalyvavęs derybose su Rusijos atstovais dėl Donbaso, liudijo, jog Vakarų diplomatai vis rečiau mano, kad kolegos iš Rusijos gali perduoti jų teikiamą informaciją aukštesniems vadovams, priimančioms sprendimus: „Net Surkovas neturėjo tokio kanalo.“³⁶ Tai patvirtino ir amerikiečių diplomatai, sakydami, kad rusų kolegų įsitraukimas keičiantis svarbia dvišalių santykių informacija su Rusija tapo kone bevertis³⁷. Ši situacija yra visiškai kitokia, nei buvo sovietiniais laikais, kai svarbūs diplomatai, tokie kaip Anatolijus Dobryninas, Sovietų Sąjungos ambasadorius Vašingtone, galėjo pasigirti tiesioginiais ryšiais su aukščiausiais Baltųjų rūmų pareigūnais ir įtaka Maskvoje³⁸.

Kai Kremlius neteikia prioriteto tam tikram klausimui, diplomatai vis vien nėra tikri, ar jie nebus apeiti ir nustumti į šalį, kai tik prezidento administracija pareikš susidomėjimą. Taip atsitiko, pavyzdžiui, Armėnijoje, kai 2013 m. ji planavo pasirašyti asociacijos susitarimą su Europos Sąjunga. Diplomatai teigia, kad Rusijos ambasada Jerevane buvo informuota apie Armėnijos suartėjimą su ES, bet neišreiškė jokio susirūpinimo ar prieštaravimų dėl šio proceso³⁹. Armėnai patys buvo įsitikinę, kad kelias link glaudesnio bendradarbiavimo su ES jiems yra atviras, ir 2013 m. liepos mėnesį vis dar tikėjosi metų gale pasirašyti susitarimą Vilniuje⁴⁰. Tačiau 2013 m. rugsėjį Armėnijos vadovybė gavo kvietimą atvykti į Maskvą ir buvo įpareigota prisijungti prie Eurazijos Sąjungos, beveik be išankstinio įspėjimo iš Rusijos diplomatų⁴¹. Greičiausiai viena labiausiai žeminančių patirčių, kai Kremlius marginalizuoja savo diplomatus, buvo ambasadoriaus Anatolijaus Antonovo Vašingtone. Dar 2022 m. vasario 20 d. jis, kalbėdamas tiesioginėje CBS televizijos laidoje, patvirtino, kad Rusija neplanuoja invazijos į Ukrainą ir išjuokė Vakarų įtarimus⁴². Vėliau JAV sostinėje niekas su juo nebebendravo (galbūt jis pats slėpėsi?), o žurnalistai jį pavadino Vienišuoju Anatolijumi⁴³.

Reaguodami į didėjančią institucinį atribojimą, mažėjančią įtaką užsienio politikos sprendimų priėmimo procese ir kūrybinės laisvės trūkumą, kai kurie Rusijos diplomatai pasiduoda, atsitraukia ir nugrimzta į pasyvumą – šis bejėgystės reiškinys apskritai paplitęs tarp autoritarinėmis sąlygomis

gyvenančių Rusijos gyventojų⁴⁴. Borisas Bondarevas cituoja savo buvusius kolegas, kurie, patekę į situacijas, kai politika bejėgiam diplomatiniam korpusui būdavo primetama iš viršaus, tiesiog pasiskųdavo: „Ką čia bepadarysi...“ 2019 m. atliktame tyrime Kadri Liik taip pat pažymėjo, kad talentingi jauni MGIMO absolventai diplomatinėje tarnyboje neįžvelgė savirealizacijos perspektyvų: kol tampa pakankamai įtakingas, kad galėtum daryti įtaką sprendimams, pavirsti kseroksu – kopijavimo aparatu⁴⁵.

Rezignacija ir pasyvumas palaipsniui tampa įpročiais ir profesinės praktikos dalimi, slopinančia iniciatyvą, kritinį mąstymą ir palankia oficialių naratyvų ir Kremliaus diskurso perėmimui. Valstybės tarnybos pareigūnai paprastai turi laikytis tam tikro santūrumo, kad įgyvendintų vyriausybės suformuotą politiką, tačiau laisvose šalyse įmanomos nuoširdžios privačios diskusijos tarp kolegų, kuriose galima išreikšti savo abejones ar kritiką. Visgi Rusijoje, ypač nuo 2014 m. Krymo aneksijos, netgi neoficialūs pokalbiai vis labiau pasižymi savicenzūra⁴⁶. 2022 m. vasario 24-osios rytą Rusijos nuolatinės misijos Jungtinėse Tautose Ženevoje diplomatai, sukrėsti invazijos į Ukrainą, žinojo, kad savo nuomonę verta pasilaikyti sau. Tačiau stebina tai, kad buvo nemažai tokių, kurie džiaugsmingai aptarinėjo žiniasklaidos pranešimus iš Ukrainos, sakydami: „Mes dar parodysimė tiems amerikiečiams!“⁴⁷. Tokia diplomatų reakcija atspindi kitą tendenciją, pastebimą daugelyje Rusijos administracinio elito tyrimų.

Mokslininkai pastebi, kad Rusijos biurokratai vis silpniau geba (arba nenori) kritiškai vertinti oficialų Rusijos požiūrį į Vakarus, į liberalią demokratinę pasaulio tvarką ir argumentuotai svarstyti Rusijos vaidmenį joje. Stiprėja antiamerikietiškas⁴⁸, plinta stereotipai apie JAV hegemoniją ir Vakarų „dvigubus standartus“, ryškėja apmaudo jausmas⁴⁹, kylantis iš įsitikinimo, kad Vakarai juos „išdavė“, nesilaikė (tikrų ar įsivaizduotų) bendradarbiavimo pažadų arba nesuteikė Rusijai lygiateisio statuso, kurio ji tariamai nusipelnė⁵⁰. Victor Violier tyrimas apie Rusijos prezidentinę akademiją, įkurtą 2010 m. ir skirtą valstybės tarnautojams mokytis, atskleidžia dar vieną būsimų biurokratų santykio su valstybe aspektą. Akademijos dėstytojai Rusijos valstybės tarnybos vaidmenį vertina kaip „vyriausybės ir valstybės politinės valios įgyvendinimą“.

Skirtingai nei panašios Prancūzijos aukšto rango pareigūnų mokyklos (*École Nationale d'Administration*) absolventai, Rusijos valstybės tarnautojai nemokomi atstovauti „bendriems interesams“ ar viešajam gerui. Rusijoje „tarnauti valstybei reiškia tarnauti valstybės vadovui ir jo komandai“⁵¹.

Tokia lojalumo rūšis paverčia valstybės tarnautojus, įskaitant diplomatus, kariais, kurie mąstymą apie visuomenės gerovę ir tikrąjį valstybės interesą nustumia į asmeninę erdvę, o viešojoje pareigingai vykdo tai, kas jiems liepiama. Kardi Liik apklausti praktikai patvirtina šią hipotezę: „Šiuo metu yra ne problemų sprendėjų, o kareiviškų diplomatų paklausa – ne empatiškų protų, o propagandistų... Turime kovinę viešąją diplomatiją. Visi siekia tik asmeninių rezultatų – išvengti papeikimų ir išsiskirti kaip geri kareiviai“⁵². Borisas Bondarevas keliuose savo leidiniuose taip pat kalba apie tai, kokius reportus Rusijos diplomatai pastaruoju metu siunčia valdžios institucijoms: ne pateikdami apgalvotas analizes, o girdamiesi savo pasiekimais kovoje už Rusijos didybę ar laimėjus ginčą su Vakarais⁵³.

Galbūt nustebins tai, kad būtent jauniausios kartos, kurios nepatyrė sovietinio režimo, ištikimiausiai atkartoja posovietinius naratyvus. Kaip atskleidžia Martin Müller⁵⁴, juos moko MGIMO profesoriai, persmelkti „Rusijos – didžiosios galios“ ir neoimperinės logikos. Jie puoselėja apmaudą dėl Sovietų Sąjungos geografinio dydžio ir politinės galios praradimo, priešiškamą Vakarams ir siekį pademonstruoti Rusijos stiprybę bei suverenumą⁵⁵. Werning Rivera ir Bryan⁵⁶ savo tyrimuose parodė, kaip nuo Putino prezidentavimo pradžios 2000 m. antiamerikietiškas išaugo Kremlui artimo elito gretose (ypač tarp „asmenų, kurių išgyvenimas priklauso nuo Kremliaus nurodymų atpažinimo ir įgyvendinimo“ – o diplomatai tokie ir yra). Antivakarietiški sentimentai taip pat paplitę tarp tų elito narių, kurie yra veikiami oficialių naratyvų pagrindinėse žiniasklaidos priemonėse, per pastaruosius dešimt metų eksponentiškai išplėtusiose melagienų ir propagandos sklaidą.

Ši analizė paaiškina, kodėl 2014 ir 2022 m. tiek mažai Rusijos diplomatų paliko tarnybą⁵⁷. Kai kurie Vakarų diplomatai savo kolegų iš Rusijos lojalumą aiškina finansiniais ir profesiniais motyvais. Daugelis jų turi šeimas, kurioms yra vieninteliai maitintojai, o dirbantieji užsienyje gauna dideles finansines išmokas. Be to, profesionaliems diplo-

matams paprastai sunku palikti tarnybą ir rasti kitą darbą, atitinkantį jų itin specifinius įgūdžius, įgytus atstovaujant suvereniai valstybei⁵⁸. Kaip pažymėjo vienas buvęs diplomatas, „staiga tu iš labai svarbaus asmens, kurio visi prašo įvairių paslaugų, tampi visiškai niekuo“⁵⁹. Tai įtikinami paaiškinimai, tačiau yra pagrindo manyti, kad didelė dalis Rusijos diplomatų tiesiog susitaikė su Kremliaus sprendimu įsiveržti į Ukrainą. Kai kurie asmeniškai gal ir nesutiko, bet manė, kad iš profesinės pusės natūralu ginti Kremliaus veiksmus procese, kurį jie vertino kaip nuolatinį Vakarų „puolimą“ prieš jų šalį. Rusijos ambasadorius JAV Anatolijus Antonovas tai gerai apibendrino 2022 m. rugsėjį duotame interviu „RIA Novosti“: „Atsakymas paprastas – tęsti darbą, remti kariuomenę ir laivyną, kad jie galėtų įvykdyti mūsų vyriausiojo vado užduotis. Neabejojame, kad pasieksime pergalę. Kalbant apie diplomatus, ypač dirbančius užsienyje, mes, nepaisydami grasinimų ir provokacijų, toliau tikslingai vykdysime savo tėvynės užsienio politiką. *Užduotis – sustiprinti daugiapolės pasaulio tvarkos pamatus, išmetant amerikietišką „taisyklėmis pagrįstą tvarką“ į istorijos šiukšlyną*“ [išskirta autoriaus]⁶⁰.

Naujoji Rusijos diplomatijos darbotvarkė

Iš karto po Rusijos invazijos į Ukrainą Rusijos diplomatams nebuvo lengva. Pirmus mėnesius jiems reikėjo atremti didžiulę kolegų kritiką, ypač tarptautinėse organizacijose ir Vakarų šalių sostinėse. Jų šalis buvo kaltinama, sankcionuojama, pašalinta iš daugelio tarptautinių organizacijų ir jų valdymo struktūrų, pavyzdžiui, JT Žmogaus teisių tarybos, Europos Tarybos, o neseniai – iš UNESCO vykdomosios tarybos (pirmą kartą nuo organizacijos įkūrimo Rusija nėra šio valdymo organo narė). Vakarų diplomatai organizavo Rusijos remiamų diplomatinių renginių boikotus, išeidavo iš salės, kai kalbėdavo Rusijos atstovai, atsisakė mandagybių griežtai kritikuodami Rusijos nusikalstamą elgesį Ukrainoje.

Reaguodami į tai, kai kurie Rusijos diplomatai ėmė vengti susitikimų. Pavyzdžiui, ambasadoriai galėjo siųsti į daugiašalius susitikimus žemesnio rango

kolegas arba dalyvauti diskusijose nuotoliu, kol galiojo su pandemija susiję apribojimai. Tačiau tokiose organizacijose kaip Jungtinės Tautos, kurių darbotvarkė yra labai plati ir kuriose Rusija atlieka svarbų vaidmenį, neįmanoma visą laiką likti atribotam. Jaunesni, žemesnio rango Rusijos atstovai ėmė naudoti agresyvesnę retoriką Vakarų atžvilgiu, smerkdami, pavyzdžiui, Vakarų „surežisuotą pykčio, šmeižto, pagiežos ir veidmainystės spektaklį, dvigubų standartų ir arogancijos paradą“⁶¹, melagingai kaltindami Ukrainą, neigdami Rusijos atsakomybę už karo nusikaltimus ir praktikuodami okaipizmą (angl. *whataboutism*) – techniką, kuria kritikos Rusijai siekiama išvengti nukreipiant dėmesį į praeities Vakarų valstybių nusižengimus. Kai kurie diplomatai jaunesnių Rusijos atstovų uolumą sieja su jų noru siekti karjeros. Kiti daro išvadą, jog vis dėlto „tampa aišku, kad tai ne tik Putino karas“⁶².

Laikui bėgant Rusijos diplomacija atnaujino savo pajėgas ir sutelkė pastangas į kovą, pasitelkdama įžūlią retoriką posėdžių salėse ir viešosiose žiniasklaidos platformose, taip pat trikdydama diplomatinis forumus. 2023 m. rudenį Rusija bandė būti perrinkta į JT Žmogaus teisių tarybą, tačiau nesugebėjo surinkti reikiamo palaikymo. 2024 m. rugsėjį ji bandė sutrukdyti priimti Jungtinių Tautų paktą dėl ateities, prašydama atidėti balsavimą ir siūlydama pakeitimą, kuriuo būtų patvirtinta šalių jurisdikcija keliais svarbiais pakto klausimais⁶³. Tačiau JT Generalinė Asamblėja šiuos reikalavimus atmetė didžiąja balsų dauguma. Rusijos diplomatai toliau aktyviai dalyvauja daugiašaliuose forumuose, siekdami gauti paramos ir išvengti izoliacijos. Pastaruoju tikslu taip pat aktyviai dirbama kituose diplomatijos baruose už Vakarų ribų.

2023 m. Rusijos užsienio reikalų ministerija priėmė naują užsienio politikos koncepciją. Ji skiriasi nuo ankstesnių šio dokumento versijų, nes yra aiškiai konfrontacinė ir nustato labai konkrečius naujus Rusijos užsienio politikos tikslus: atsitraukti nuo Vakarų ir investuoti į santykius su likusiu pasauliu. Visose ankstesnėse Rusijos užsienio politikos koncepcijose ir programinėse kalbose buvo pabrėžiamas Rusijos kaip „didžiosios valstybės“ statusas, suvereniteto ir tarptautinės teisės viršenybė ir siekis sukurti daugiapolę pasaulio tvarką, jose NATO plėtra ir Amerikos ginklavimas buvo įvardijami kaip didžiausios grėsmės Rusijos saugumui⁶⁴, o 2023 m. versijoje einama dar

toliau. Naujausias dokumentas yra mesianistinis ir revizionistinis, Rusijai jame priskiriama „unika-li misija, kuria siekiama išlaikyti pasaulinę galių pusiausvyrą ir sukurti daugiapolę tarptautinę sistemą“⁶⁵. Jame „taisyklėmis pagrįsta tarptautinė tvarka“ smerkiama kaip Vakarų primesta koncepcija, neatitinkanti daugumos kitų valstybių vizijos, taip pat aiškiai nurodyta, kad Jungtinės Amerikos Valstijos, pasinaudamos parama Ukrainai kaip pretekstu, nori pakirsti Rusijos egzistencinius pagrindus. Viena iš svarbiausių šio politinio dokumento naujienų yra Rusijos užsienio politikos geografinis persiorientavimas. Kovoju su Vakarų hegemonija ir Amerikos dominavimu, siūloma plėsti bendradarbiavimą su „žmonijos dauguma“, kuri „suinteresuota konstruktyviais santykiais su Rusija ir Rusijos, kaip įtakingos pasaulinės galios, pozicijų stiprinimu tarptautinėje arenoje“⁶⁶.

Nors Rusijos atstovai ir anksčiau grasino atsiriboti nuo Vakarų (nelabai sėkmingai), šįkart svarbu tai, kad užsienio politikos koncepcija labai primena kitą programinį tekstą, parengtą įtakingiausių Maskvos smegenų centrų, diplomatinės bendruomenės ir prezidento administracijos atstovų. Tai yra analitinis, rekomendacinis tekstas, 2023 m. redaguotas Sergejaus Karaganovo, Aleksandro Kramarenko ir Dmitrijaus Trenino, pavadintas „Rusijos politika pasaulio daugumos atžvilgiu“. Dokumente teigiama, kad, nepaisant Vakarų pastangų „sulaikyti“ Rusiją, didžioji dauguma pasaulio valstybių yra jai draugiškos, todėl Rusija turėtų plėtoti santykius su šiomis šalimis, apeidama konfrontacinį Vakarų pasaulį ir kurdamą alternatyvią, daugiapolę pasaulio tvarką. Siūlomas tinklinės diplomatijos metodas: „kurti atvirus (ir kintamus) *ad hoc* aljansus, pagrįstus bendrais interesais“⁶⁷. Šis metodas turi labai didelį potencialą, nes yra lankstus, nereikalauja daug išankstinio planavimo ir yra atviras naujoms galimybėms. Idėja – sukurti kuo platesnį diplomatinių santykių tinklą ir priimti visus, kurie nori prisijungti.

Nors 2023 m. užsienio politikos koncepcijoje nėra išsamiai aprašyta, kaip bus kuriamas šis tinklas, Rusijos diplomatinė tarnyba turi pakankamai resursų tai padaryti: pasaulyje veikia 145 Rusijos diplomatinės atstovybės. Daugelis ambasadų tokiose šalyse kaip Kambodža ar Gabonas, kuriose diplomatai nebuvo apkrauti kasdienėmis užduotimis, dabar gali būti atgaivintos naujoms misijoms. 2025 m. sausio mėnesį Rusijos užsienio

reikalų ministerijoje buvo įsteigtas naujas Afrikos partnerystės departamentas, kuriam vadovauja Tatjana Dvoglennko. Ji yra jaunosios kartos diplomatinė, buvusi Rusijos misijos UNESCO vadovo pavaduotoja, viena iš tų, kurie tvirtai gynė Rusijos invaziją į Ukrainą⁶⁸. Šis naujas departamentas bus atsakingas už bendradarbiavimą su Afrikos šalimis, taip pat regioninėmis Afrikos organizacijomis, kaip antai Afrikos Sąjunga, Vakarų Afrikos valstybių ekonominė bendrija (ECOWAS), Centrinės Afrikos ekonominė ir pinigų bendrija ir Sahelio valstybių aljansas. Departamentas taip pat bus atsakingas už aukšto lygio susitikimų rengimą ir 2020 m. įsteigto Rusijos ir Afrikos partnerystės forumo organizavimą.

Didelės diplomatinės investicijos skiriamos ir kitoms regioninėms organizacijoms, pavyzdžiui, BRICS, kuri nuo 2022 m. žymiai išplėtė savo apimtį. 2024–2025 m. prie BRICS forumo prisijungė Egiptas, Etiopija, Indonezija, Iranas, Saudo Arabija ir Jungtiniai Arabų Emyratai, o Baltarusija, Bolivija, Kuba, Kazachstanas, Malaizija, Nigerija, Tailandas, Uganda, Uzbekistanas ir Vietnamas tapo partneriais. „BRICS Outreach“ ir „BRICS Plus“ formatai skirti papildomoms šalims kviesti į aukšto lygio susitikimus: iš šalies, kuri užtikrina pirmininkavimą, regiono arba iš bet kurios kitos pasaulio vietos bet koku kitu pagrindu. BRICS dabar turi savo komunikacijos kanalus, pavyzdžiui, BRICS TV. Šanchajaus bendradarbiavimo organizacija 2023 m. priėmė Iraną, 2024 m. – Baltarusiją, o nuo 2022 m. įgijo naujų „dialogo partnerių“: Egiptą, Katarą, Saudo Arabiją, Kuveitą, Maldyvus, Mianmarą, JAE ir Bahreiną. Dešimtojo dešimtmečio pradžioje buvo įkurtas Rusijos, Indijos ir Kinijos (RIC) forumas, kuris nuo to laiko beveik neveikė, o dabar Rusijos raginimu yra gaivinamas, jei tik Indija ir Kinija bus pasirengusios įveikti savo nesutarimus⁶⁹.

Šiuose ir panašiuose diplomatinuose forumuose skatinama plėsti santykius ekonominio bendradarbiavimo, infrastruktūros plėtros, investicijų, karinės ir saugumo pagalbos ir kt. srityse. Vadovaujantis užsienio politikos koncepcijoje išdėstytu ideologiniu principu, pagal kurį pasaulis yra dominuojančių neokolonialistinių Vakarų įtakos sferoje, vienas iš naujų Rusijos užsienio politikos tikslų yra „kova su kolonializmu ir neokolonializmu“. Rusijos užsienio reikalų ministerijos interneto svetainėje yra specialus puslapis, skirtas šiai temai (*Борьба с*

колониализмом и неокониализмом), šalia tokių temų kaip „Humanitarinis bendradarbiavimas“ ir „Ekologinės problemos“. Šioje skiltyje pateikiamos naujienos nėra senesnės nei 2023 m. sausio, daugiausia tai straipsniai, kuriuose analizuojamas britų ir prancūzų kolonializmas, ministro Sergejaus Lavrovo, buvusio prezidento Dmitrijaus Medvedevo kalbos, ministerijos atstovės spaudai Marijos Zacharovos pareiškimai, taip pat parlamentinio forumo „Už tautų laisvę!“ dokumentai. Nors oficialios diplomatijos užduotys šia tema nėra labai išvystytos, didžiąją dalį darbo atlieka lojalūs Rusijos žiniasklaidos kanalai, dabar dominuojantys Afrikoje ir sparčiai skleidžiantys Kremliaus propagandą. Terminai, susiję su „neokolonializmu“ ir „antikolonializmu“, masiškai naudojami Rusijos strateginiame naratyve, perimamame žiniasklaidos priemonių Afrikos šalyse⁷⁰. Nuorodos į „daugiapolių pasaulį“ taip pat eksponentiškai išaugo Vladimiro Putino diskurse nuo 2020 m. sausio⁷¹.

Daugelis naujų bendradarbiavimo iniciatyvų, pavyzdžiui, Rusijos ir Afrikos forumas, yra laikomos įkvėptomis prezidento Putino, o tai reiškia, kad diplomatiniai veiksmai gauna svarbų aukšto lygio impulsą. Paprastai diplomatinėms tarnyboms, kurios yra hierarchinės institucijos, tokios prezidento (aukšto lygio) iniciatyvos yra labai svarbios ir tarnauja kaip praktinis imperatyvas siekti rezultatų, o žodinė nuoroda į prezidentą yra lojalumo ženklas ir diplomatinė veiksmų efektyvumo įrodymas.

Vis dėlto šių pastangų veiksmingumą dar reikia įvertinti. Ne visiems nustatytiems tikslams skiriamas vienodas dėmesys. Tačiau Rusijos puoselėjami diplomatiniai ryšiai gali išsivystyti į tam tikrą bendradarbiavimo infrastruktūrą, kuri įgautų potencialą formuoti politiką tarptautiniu mastu. Konkretus pavyzdys galėtų būti Jungtinių Tautų rezoliucijų priėmimas. Kai kurios iš jų yra deklaratyvios, pavyzdžiui, gerai žinomos Rusijos remiamos rezoliucijos dėl „kovos su neonacizmu“, reguliariai sulaukiančios Rusijos sąjungininkų paramos, o kai kurios – turiningesnės ir svarbesnės. Pavyzdžiui, 2023 m. lapkritį Jungtinių Tautų Generalinė Asamblėja priėmė rezoliuciją dėl įtraukaus ir veiksmingo tarptautinio bendradarbiavimo mokėsių srityje skatinimo, jai pritarė didžioji dalis vadinamųjų pietinių šalių, nepaisydamos didžiųjų pasaulio ekonomikų, tokių kaip JAV, Jungtinė Karalystė, Kanada, Japonija, Australija, Izraelis, Nau-

joji Zelandija ir Pietų Korėja, prieštaravimo. Tai gali būti ženklas, kad pasaulinė galios pusiausvyrą keičiasi – galingiausios ir turtingiausios šalys vis dažniau turės klausytis silpnesnių, bet gausenių valstybių. Reikėtų atidžiai stebėti papildomas Rusijos pastangas šias valstybes organizuoti: diplomatai, kaip oficialių Rusijos naratyvų skelbėjai, gali rasti sąjungininkų šalyse, tradiciškai priešiškoje Vakarams, ir paspartinti šių idėjų plėtrą platesniame pasauliniame diplomatinėje diskurse. Be propagandos, Rusijos diplomatinis tinklas gali pasitarnauti kasdienės darbotvarkės formavimui, investicijų ir ekonominio, kultūrinio, mokslinio bei švietimo bendradarbiavimo skatinimui (kovoju su „neokolonizizmu“ ir siūlant alternatyvą Vakarų palaikomai pasaulio tvarkai).

Rusijos žmogiškieji išteklių vis dar gali būti problema įgyvendinant tokią ambicingą užsienio politiką. Kai kurių vyresniųjų Rusijos diplomatų, ypač užsienio reikalų ministro S. Lavrovo, kurie ilgą laiką buvo laikomi nepakeičiamais, ilgaamžiškumas sudarė senstančios tarnybos, kuriai trūksta kompetentingų aukšto rango pareigūnų, įspūdį. Karaganovo, Kramarenko ir Trenino dokumente taip pat nurodyta, kad Rusijos užsienio politikos elito sluoksniuose trūksta žinių apie regionus už Europos ir Šiaurės Amerikos ribų, pvz., apie Aziją, Afriką ir Lotynų Ameriką, ir kad šią padėtį reikia nedelsiant keisti. Vis dėlto jaunosios kartos valstybės tarnautojai ir diplomatai vis dažniau gauna aukštą pareigą ir sulaukia Kremliaus sprendimų priėmėjų dėmesio. Victor Violier pažymi, kad tarp naujų paskyrimų nuo Mišustino vyriausybės įkūrimo didelė dalis aukšto rango pareigūnų vyriausybėje, federalinėse agentūrose ir regioninėse valdymo institucijose (pavyzdžiui, 10 iš 16 regionų gubernatorių) buvo paimti iš „kadru sąrašo“ (nuo 2010 m. atgaivinto „nomenklatūros“ sąrašo) ir yra baigę Rusijos prezidentinės akademijos organizuotus mokymus, t. y. parengti lojaliai tarnauti valstybei ir vyriausybei⁷².

Tarp naujų diplomatinė paskyrimų vis labiau pastebimi jaunesnės kartos atstovai, o vyresni palaiptiesni išėina į pensiją. Buvęs ambasadorius UNESCO Aleksandras Kuznecovas išėjo į pensiją 2022 m. lapkričio mėnesį, ilgametis įtakingas specialusis pasiuntinys Artimiesiems Rytams ir Afrikai Michailas Bogdanovas buvo atleistas 2025 m. liepos mėnesį (neva dėl amžiaus, nors

2025 m. sausio mėnesį jo kadencija buvo metams pratęsta), Dmitrijus Kozakas, kuris, nors ir nėra diplomatas, ėjo Rusijos pasiuntinio pareigas daugelyje tarpininkavimo misijų Moldovoje ir Ukrainoje, atsistatydino 2025 m. rugsėjo mėnesį. Naujai paskirti diplomatai, tokie kaip Tatjana Dovgalenko, pirmoji Bendradarbiavimo su Afrika departamento vadovė, yra 51 metų amžiaus, Maksimas Oreškinas, Prezidento biuro vadovo pavaduotojas, dabar paskirtas G20 delegacijos vadovu, gimęs 1982 metais, Aleksandras Volgariovas (gim. 1974 m.), Rusijos atstovo ESBO pavaduotojas, garsėjantis ypač įžūlia retorika, 2024 m. buvo apdovanotas prezidento garbės sertifikatu „už reikšmingą indėlį įgyvendinant Rusijos Federacijos užsienio politiką ir ilgametę sąžiningą diplomatinę tarnybą“⁷³. Jauni talentai pastebimi ir apdovanojami, o patirtis konkrečioje srityje, kai diplomatas yra paskirtas į šalį, greitai įgyjama vietoje. Profesionalai žino, kad vertingiausios diplomatinės žinios susijusios ne su konkrečiu regionu, o su gebėjimu megzti ryšius ir vesti derybas, o įgūdžiai įgyjami tiesiog dirbant. Rusijai reikia tik šiek tiek laiko ir, jei jauniems lojaliems diplomatams bus suteikta galimybė parodyti savo uolumą atliekant įvairias valstybės užduotis, jie gana greitai sukaups reikalingą patirtį.

Išvada: ko galima tikėtis?

Nepaisant daugybės Rusijos valstybės silpnybių, ji sugebėjo suformuoti gana stiprią administraciją, sudarytą iš dabartinei vadovybei lojalių tarnautojų. Rusija nuosekliai investuoja į sistemos atnaujinimą. Kol V. Putinas liks valdžioje, ši tendencija išliks. Diplomatai ir toliau vadovausis Kremliaus stereotipais apie „agresyvų Vakarų pasaulį“, kuris nori sunaikinti jų šalį, ir apie Rusiją, kuri nusipelno lyderės vaidmens. Iki karo Ukrainoje pabaigos Rusijos diplomatai išsiugdys diplomatinės kovos su Vakarais įgūdžius, o jų atotrūkis nuo Vakarų diplomatų gilės. Sąlygos atvirumui ir kritiniam mąstymui puoselėti greičiausiai nesusidarys: ne tik dėl to, kad Rusijos diplomatinė tarnyba vis labiau atsiriboja nuo Vakarų, bet ir dėl to, kad Rusijos švietimo įstaiogos, rengiančios valstybės tarnautojus, lojalumą Kremliui laiko svarbiausiu tarnautojo bruožu.

Situacija smarkiai skiriasi nuo Šaltojo karo laikų. Žinoma, Vakarų ir Sovietų Sąjungos konfrontacija buvo ideologinė ir bekompromisė, su rimtais keti-

nimais sunaikinti priešą ir baimėmis, kad bus atsakyta tuo pačiu. Vis dėlto tas priešiškus daugiausia reikėsi aukščiausiuose valdžios sluoksniuose ir jų ideologiniuose naratyvuose, kuriais žmonės palaipsniui nustojo tikėti. O diplomatai buvo tie, kurie palaikė tarpusavio ryšius ir nuo kurių priklausė racionalus dialogas tarp šalių. Derybos nebuvo lengvos, tačiau buvo įmanomos nuoširdžios diskusijos, atvėrusios galimybes užmegzti kontaktą po Sovietų Sąjungos žlugimo. Kelionės į Vakarus dažnai atverdavo sovietų diplomatams akis ir patraukdavo juos liberaliomis demokratijos vertybėmis ar bent jau ekonomine gerove, o šiandien rusų diplomatus nustebinti sunku. Be to, tuomet diplomatija buvo kur kas mažiau teatrališka nei dabar, kai kiekvieną aukšto rango, o dabar vis dažniau – ir vidutinio rango diplomatų pareiškimą stebi ne tik jų viršininkai, bet ir plačioji visuomenė. Viešosios diplomatijos žinutėmis diplomatai veikiau siekia vienpusiškai stiprinti simbolinį savo šalies svorį ir laimėti taškų, o ne stengiasi tiesti tiltus, kuriems paprastai reikalingos rimtos ir ilgos diskusijos, dažnai už uždarytų durų.

Sunku pasakyti, kaip būtų grįžtama prie normalios padėties, jei Rusija nuspręstų atkurti ryšius su Vakarais. Nėra abejonių, kad noras tai padaryti bus (rusai aktyviai siekė normalizuoti santykius su Jungtinėmis Valstijomis po teigiamų prezidentų Trumpo ir Putino pokalbių telefonu 2025 m. pavasarį), bet ar vis dar bus diplomatų, galinčių bendrauti tarpusavyje, tarsi nieko nebūtų nutikę? Diplomatai, kurie dirbo su Vakarų kolegomis prieš Rusijos plataus masto invaziją į Ukrainą, tikriausiai grįš prie konstruktyvaus dialogo. Tačiau sunku įsivaizduoti rimtas derybas su Zacharovo tipo Rusijos diplomatais.

O kol kas plačiai įgyvendinama Rusijos diplomatinė darbotvarkė, kuria siekiama priešintis Vakarų dominavimui pasaulinėje arenoje, juos silpninti ir trikdyti. Vienas dalykas, kuris šiame straipsnyje neaptariamas, nes pernelyg sudėtinga pateikti akademinis įrodymus, yra po diplomatinę priedanga Vakarų sostinėse dirbančių Rusijos šnipų tinklas. Kiek procentų jų dirba ambasados ir koks yra jų potencialas kelti trikdžius? Kadangi vis daugiau Rusijos diplomatų yra išsiunčiami iš demokratinių valstybių ir lieka vis mažiau teigiamų bendradarbiavimo iniciatyvų, veikla, kurią ambasados vis dar gali vykdyti, yra slapta arba hibridinė: Rusi-

jos švelniosios galios plėtra, naratyvų skleidimas, rėmėjų verbavimas ir informacijos rinkimas. Taigi nenuostabu, kad 2025 m. spalį Europos Sąjunga, priimdama 19-ąjį sankcijų paketą, nustatė kelionių apribojimus Rusijos diplomatams: dabar jie turi informuoti priimančiąją šalį apie savo ketinimą vykti į kitas Europos Sąjungos valstybes nares. Užsienio reikalų ministerijos atstovai nebūtinai mėgsta dirbti kartu su žvalgybos pareigūnais Rusijos ambasados (rusų diplomatų žargonu vadinamais „kaimynais“), tačiau nuo 2022 m. jų darbotvarkės beveik visiškai sutampa.

Jei tinklų su „pasaulio dauguma“ kūrimas pasirodys veiksmingas, yra galimybė, kad Rusija ir toliau vaidins svarbų vaidmenį organizuodama alternatyvius pasaulinės galios polius, nors šie gali įgauti savarankiškumą, jei, pavyzdžiui, vairą bus pasirengusi perimti Kinija. Jei Maskva neparodys nuolatinės tvirtos valios tęsti tinklų diplomatiją Afrikoje, Azijoje ir Lotynų Amerikoje, abejotina, ar diplomatijos aparatas pats savaime bus pasirengęs toliau investuoti į šiuos tolimus regionus arba įtikinti būsimą Kremlių, kad verta tai daryti. Sunku įsivaizduoti, kad Rusijos diplomatai, kilę iš gan ksenofobiškos visuomenės, galėtų užmegzti gilius emocinius ryšius su tautomis, su kuriomis ji buvo draugiška tik dėl išskaičiavimo.

Kas nutiks po to, kai Putinas paliks prezidento postą? Priklausomai nuo jo įpėdinio, diplomatai ir valstybės tarnautojai turės prisitaikyti prie naujų užsienio politikos kryptių. Vis dėlto, norint išsklaidyti įsišaknijusius stereotipus apie „priešiškus“ Vakarus ir „apgultą tvirtovę“ Rusiją, reikės stipraus politinio impulso iš vadovybės (nebent naujoji vyriausybė taip pat pritaris šiems naratyvams). Jei Maskvoje įvyks revoliucinių politinių pokyčių, uoliausi Putino šalininkai greičiausiai turės palikti tarnybą. Tačiau Rusijos administracija, įskaitant diplomatinę tarnybą, ateityje gali tapti reakcingu idėjų ir ribotos pasaulėžiūros gynėju. Kaip ir dešimtajame dešimtmetyje, jos atstovai gali tapti tais Rusijos ideologais, kurie, cituojant Andrzej Walicki⁷⁴, vėl pasiduos „retrospektyviam utopizmui“, kurdami „įsivaizduojamą ateitį“ pagal „įsivaizduojamą praeitį“.

-
- 1 Paul Sharp, „For Diplomacy: Representation and the Study of International Relations“, *International Studies Review* 1, 1 (1999): 33–57.
 - 2 Iver B. Neumann, „To Be a Diplomat“, *International Studies Perspectives* 6 (2005): 72–93.
 - 3 Merje Kuus, *Geopolitics reframed. Security and Identity in Europe’s Eastern Enlargement* (New York: Palgrave Macmillan, 2007).
 - 4 Andrei Kozyrev, „Russia: A Chance for Survival“, *Foreign Affairs* 2, 71 (1992): 1–16.
 - 5 Margot Light, „Foreign policy thinking“, in Neil Malcolm, Alex Pravda, Roy Allison, Margot Light (Eds.), *Internal Factors in Russian Foreign Policy* (Oxford University Press, 1996).
 - 6 A. G. Arbatov, „Russia's Foreign Policy Alternatives“, *International Security* 18, 2 (1993).
 - 7 Atkreiptinas dėmesys, pavyzdžiui, į 1992 m. Kozyrevo „šokiruojančią kalbą“, pasakytą ESBK ministrų susitikime, kurioje jis atskleidė, kokio laipsnio vidinis konservatorių pasipriešinimas trukdo Rusijos tarptautiniam bendradarbiavimui su Europa („Diplomats Shocked by Kozyrev Ploy“, *The Independent*, 1992 gruodžio 14.).
 - 8 Sophie Momzikoff-Markoff, *Les hommes de Gorbatchev. Influences et réseaux (1956-1992)* (Paris: Editions de la Sorbonne, 2020).
 - 9 Andrei Kovalev, *Russia’s Dead End: An Insider’s Testimony from Gorbachev to Putin* (Potomac Books, 2017)
 - 10 Olga Kryshchanovskaya ir Stephen White, „The Formation of Russia’s Network Directorate“, in Kononenko et al. (Eds.), *Russia as a Network State* (Palgrave Macmillan, 2011).
 - 11 Evgenia Obitchkina, „Le MID“, in Maurice Vaisse (Ed.), *Diplomaties étrangères en mutation* (Paris: Pedone, 2019)
 - 12 J. Terry, Z. Reeves ir J. Suri, „Russia“, in R. Hutchings ir J. Suri (Eds.), *Modern Diplomacy in Practice* (Palgrave Macmillan, 2020).
 - 13 Yelena Biberman, „The Politics of Diplomatic Service Reform in Post-Soviet Russia“, *Political Science Quarterly* 126, 4 (2011): 669–680.
 - 14 Kadri Liik, „The Last Of The Offended: Russia’s First Post-Putin Diplomats“, ECFR Policy brief (2019 lapkritis).
 - 15 Martin Müller, *Making the Great Power Identities in Russia. An Ethnographic discourse analysis of education at a Russian elite university* (Zurich: LIT Verlag, 2009).
 - 16 Victor Violier, „L’Académie russe de l’économie nationale et de l’administration publique au service de la modernisation autoritaire du régime de Vladimir Poutine“, *Étude* 108, IRSEM, 2023.
 - 17 Boris Bondarev, *Im Ministerium der Lügen* (München: Heyne, 2023).
 - 18 Andrei Kozyrev, *Firebird: The Elusive Fate of Russian Democracy* (University of Pittsburgh Press, 2019).
 - 19 Andrei Kozyrev, „Vystuplenie. Preobrazhennaya Rossiya v novom mire [Speech. Transformed Russia in the New World]“, Conference 26-27 February 1992 MGIMO, *Diplomaticheskii Vestnik* 6, 31 March 1992): 33–36.
 - 20 A. G. Arbatov, „Russia's Foreign Policy Alternatives“, *International Security* 18, 2 (1993).
 - 21 Neil Malcolm, „Russian Foreign policy decision-making“, in Peter Shearman (Ed.), *Russian Foreign Policy* (Boulder: Westview Press, 1995).
 - 22 Khilko Gressani, „La doctrine Primakov“, *Le Grand Continent*, 2017, <https://legrandcontinent.eu/fr/2017/11/08/la-doctrine-primakov/>.
 - 23 V. N. Trofimov, 1992. „Rossiya – Pribaltika: kak budem zhit’ dal’she [Russia and the Baltic States: how will we continue to live?]“, *Diplomaticheskii vestnik* 13–14, 1992 liepos 15–31.
 - 24 V. Kazimirov, *Peace to Karabakh. Russia’s Mediation in the Settlement of the Nagorno-Karabakh Conflict* (Moscow: Ves Mir Publishers, 2014).
 - 25 Emilija Pundziūtė-Gallois, „Too big to shun: Baltic minimalist diplomacy with Russia“ (daktaro disertacija, IEP de Paris, 2019).
 - 26 Interviu atitinkamai su Austrijos diplomatu (2022 m. pavasaris) ir Prancūzijos diplomatu (2021 m. pavasaris).

- ²⁷ „Samantha Power at UN: 'Are you truly incapable of shame?'“, BBC, 2016 gruodžio 14, <https://www.bbc.com/news/av/world-middle-east-38312665>.
- ²⁸ Emilija Pundziūtė-Gallois, „Too big to shun: Baltic minimalist diplomacy with Russia“ (daktaro disertacija, IEP de Paris, 2019).
- ²⁹ Samantha Power, „Samantha Power: My Friend, the Russian Ambassador“, The New York Times, 2017 vasario 25, <https://www.nytimes.com/2017/02/25/opinion/sunday/samantha-power-my-friend-the-russian-ambassador.html>.
- ³⁰ David M. Herszenhorn ir Michael R. Gordon, „Veteran Diplomat Fond of Cigars, Whiskey and Outfoxing U.S.“, New York Times, 2013 rugsėjo 16, <https://www.nytimes.com/2013/09/17/world/middleeast/veteran-diplomat-fond-of-cigars-whiskey-and-outfoxing-us.html>.
- ³¹ Boris Bondarev, *Im Ministerium der Lügen* (München: Heyne, 2023).
- ³² Yelena Biberman, „The Politics of Diplomatic Service Reform in Post-Soviet Russia“, *Political Science Quarterly* 126, 4 (2011): 669–680.
- ³³ Interviu su Vakarų diplomatu (2017 m. pavasaris).
- ³⁴ Evgenia Obitchkina, „Le MID“, in Maurice Vaisse (Ed.), *Diplomaties étrangères en mutation* (Paris: Pedone, 2019).
- ³⁵ Interviu su Prancūzijos diplomatu, turinčiu didelę diplomatinių derybų su rusais patirtį (2021 m. pavasaris).
- ³⁶ Interviu su aukšto rango Vakarų diplomatu (2022 m. gegužės mėn.).
- ³⁷ Sergey Goryashko, Elizaveta Fokht ir Sofiya Samokhina, „How Russian diplomacy lost its influence on Putin and failed to stop the war“, BBC News Russian, 2023 rugpjūčio 8, <https://bbcrussian.substack.com/p/how-russian-diplomacy-lost-influence-on-putin>.
- ³⁸ Anatoly Dobrynin, In *Confidence: Moscow's Ambassador to America's Six Cold War Presidents (1962-1986)* (New York: Times Books Random house, 1995).
- ³⁹ Interviu su Vakarų diplomatu (2021 m. vasara).
- ⁴⁰ Armėnijos Respublikos vyriausybė, „Tigran Sargsyan Welcomes Stefan Fule“, 2013 liepos 10, <https://www.gov.am/en/news/item/6798/>.
- ⁴¹ Andrew Gardner, „Armenia chooses Russia over EU“, Politico, 2013 rugsėjo 3, <https://www.politico.eu/article/armenia-chooses-russia-over-eu/>.
- ⁴² CBS, „Face the Nation, Full interview: Russian Ambassador to the U.S., Anatoly Antonov“, Youtube, 2022, <https://www.youtube.com/watch?v=0F4kSc4wBmM>.
- ⁴³ Nahal Toosi, „Lonely Anatoly“, Politico, 2022 balandžio 18, <https://www.politico.com/news/2022/04/18/anatoly-antonov-russia-ambassador-00025744>.
- ⁴⁴ Jeremy Morris, *Everyday politics in Russia. From Resentment to Resistance* (London: Bloomsbury Academic, 2025).
- ⁴⁵ Kadri Liik, „The Last Of The Offended: Russia's First Post-Putin Diplomats“, ECFR Policy brief (2019 lapkritis).
- ⁴⁶ *Ibid.*
- ⁴⁷ Boris Bondarev, *Im Ministerium der Lügen* (München: Heyne, 2023).
- ⁴⁸ Sharon Werning Rivera ir James D. Bryan, „Understanding the Sources of Anti-Americanism in the Russian Elite“, *Post-Soviet Affairs* 35, 5–6 (2019): 376–92.
- ⁴⁹ Olga Malinova, „Obsession with status and resentment: Historical backgrounds of the Russian discursive identity construction“, *Communist and Post-Communist Studies* 47, 3/4 (2014).
- ⁵⁰ Kadri Liik, „The Last Of The Offended: Russia's First Post-Putin Diplomats“, ECFR Policy brief (2019 lapkritis).
- ⁵¹ Victor Violier, „L'Académie russe de l'économie nationale et de l'administration publique au service de la modernisation autoritaire du régime de Vladimir Poutine“, *Étude* 108, IRSEM, 2023.
- ⁵² Kadri Liik, „The Last Of The Offended: Russia's First Post-Putin Diplomats“, ECFR Policy brief (2019 lapkritis).
- ⁵³ Boris Bondarev, „The Sources of Russian Misconduct“, *Foreign Affairs* (2022), <https://www.foreignaffairs.com/russian-federation/sources-russia-misconduct-boris-bondarev>.

- ⁵⁴ Martin Müller, *Making the Great Power Identities in Russia. An Ethnographic discourse analysis of education at a Russian elite university* (Zurich: LIT Verlag, 2009).
- ⁵⁵ *Ibid.*
- ⁵⁶ Sharon Werning Rivera ir James D. Bryan, „Understanding the Sources of Anti-Americanism in the Russian Elite“, *Post-Soviet Affairs* 35, 5–6 (2019): 376–92.
- ⁵⁷ Idėjiškai motyvuotų atsistatydinimų skaičius nėra žinomas. Apklaustieji nurodo kelis atvejus po Krymo aneksijos ir vidinės nuomonių cenzūros sugriežtinimo 2014 metais, taip pat kelias dešimtis diplomatų, kurie tyliai pasitraukė 2022 metais. Tik vienas diplomatas, Borisas Bondarevas, laikė savo pareiga viešai pasmerkti nusikalstamą Rusijos politiką Ukrainoje ir tai padarė 2022 m. gegužės mėn. (Bondarev, 2023, p. 15).
- ⁵⁸ Carne Ross, *Independent Diplomat. Dispatches from an Unaccountable Elite* (New York: Cornell University Press, 2007).
- ⁵⁹ Interviu su buvusiu Rusijos diplomatu, palikusiu tarnybą 1996 m. (2018 m. pavasaris).
- ⁶⁰ Rusijos Federacijos ambasada JAV, „Ambassador Anatoly Antonov’s interview with RIA Novosti and news agency Sputnik, 2022 rugsėjo 15, https://washington.mid.ru/en/press-centre/news/ambassador_anatoly_antonov_s_interview_with_ria_novosti_and_news_agency_sputnik/.
- ⁶¹ UNESCO, „Summary records (of the 7th special session of the Executive Board)“, 2022 kovo 15–16, 7 X/EX/SR.1-3.
- ⁶² Interviu su Vakarų diplomatu (2023 m. pavasaris).
- ⁶³ Patrick Wintour, „Russia isolated at UN summit after surprise bid to derail pact“, *The Guardian*, 2024 rugsėjo 22, <https://www.theguardian.com/world/2024/sep/22/russia-isolated-at-un-summit-after-surprise-bid-to-derail-pact>.
- ⁶⁴ Margot Light, „Russian Foreign Policy Themes in Official Documents and Speeches: Tracing Continuity and Change“, in David Cadier ir Margot Light, *Russia’s Foreign Policy: Ideas, Domestic Politics and External Relations* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015), 13–29.
- ⁶⁵ Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerija. The Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation, 2023. https://mid.ru/en/foreign_policy/fundamental_documents/1860586/.
- ⁶⁶ Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerija. The Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation, 2023. https://mid.ru/en/foreign_policy/fundamental_documents/1860586/.
- ⁶⁷ Karaganov, Sergei, Alexander Kramarenko, and Dmitri Trenin, *Russia’s Policy Towards World Majority* (Moscow: Higher School of Economics, Council on Foreign and Defense Policy, Russia in Global Affairs, 2023), https://www.mid.ru/en/foreign_policy/reports/1923234/.
- ⁶⁸ Pirmiau pateikta citata apie Vakarų „veidmainystę“, „dvigubus standartus“ ir „aroganciją“ yra jos.
- ⁶⁹ Muhammad Murad, „Is the Russia-India-China Troika Making a Comeback?“, *The Diplomat*, 2025 liepos 24, <https://thediplomat.com/2025/07/is-the-russia-india-china-troika-making-a-comeback/>.
- ⁷⁰ Maxime Audinet, „Down with neocolonialism! Strategic narrative resurgence and foreign policy preferences in wartime Russia“, *European Journal of International Security* (2025), doi:10.1017/eis.2025.10011.
- ⁷¹ Iurii Agafonov, „Sources and Trends in Russian Foreign Policy Discourse: A Quantitative Text Analysis of Key Concepts“, *The Russia Program at GW online papers*, 2024, https://therussiaprogram.org/trends_russian_fp.
- ⁷² Victor Violier, „L’Académie russe de l’économie nationale et de l’administration publique au service de la modernisation autoritaire du régime de Vladimir Poutine“, *Étude* 108, IRSEM, 2023.
- ⁷³ Nagradi Rosii [Награды России] n. d. Волгарев Александр Александрович ru.nagrody.by/persona/440088/.
- ⁷⁴ Andrzej Walicki, *The Slavophile Controversy: History of a Conservative Utopia in Nineteenth Century Russian Thought* (Oxford: Clarendon press, 1975).

Rusijos ekonominio atsparumo veiksniai ir tolesnės šalies raidos perspektyvos

Vytenis Čipinys ir Greta Kunauskaitė

Įvadas

Prieš jau beveik 4 metus prasidėjusi Rusijos plataus masto agresija prieš Ukrainą tapo vienu didžiausių pastarojo laikotarpio sukrėtimų. Ir nors karas visų pirma yra geopolitinis įvykis, tačiau jam vykstant neišvengiamos tampa ir ekonominės implikacijos, įskaitant agresorės Rusijos ekonominę raidą. 2022 m. pavasarį, Rusijai vykdant plataus masto puolimą Ukrainoje, Tarptautinis valiutos fondas (TVF) prognozavo 8,5 proc. agresorės ekonomikos nuosmukį. Nors besivystančių ekonomikų, įskaitant Rusiją, raida dažnai būna nepastovi, 8,5 proc. BVP kritimas būtų palyginamas nebent su 2009 m. pasauline finansų krize ar skausmingu persiorientavimu į rinkos ekonomiką po Sovietų Sąjungos žlugimo. Šaliai buvo numatomas nedarbo šuolis iki 9,3 proc., o infliacija, pasak TVF prognozių, turėjo išaugti nuo 6,7 proc. 2021 m. iki 21,3 proc. ir penkis kartus viršyti Rusijos centrinio banko numatytą ver-

tę. Panašiai situaciją matė ir Europos Komisija. Jos vertinimu, pateiktu 2022 m. pavasarį, Rusijos ekonomiką turėjo ištikti importo griūtis (–25,8 proc.) ir atitinkamai investicijų (–22,0 proc.) bei privataus vartojimo (–13,8 proc.) smukimas.

TVF vyriausiasis ekonomistas Pierre’as Olivier Gourinchas 2022 m. pavasarį pabrėžė, kad didelę įtaką Rusijos raidos projekcijoms daro Vakarų šalių sankcijos¹. Iki 2022 m. pavasario jos jau apėmė pagrindinių bankų atjungimą nuo SWIFT mokėjimų sistemos, Rusijos centrinio banko rezervų užšaldymą, siekiant apriboti rublio stabilumą, taip pat draudimą importuoti anglis į Europos Sąjungą ir daugybę apribojimų įmonėms ir fiziniams asmenims. Iš Rusijos rinkos traukėsi Vakarų verslai. Gourinchas tuomet pridūrė, kad sankcijoms griežtėjant Rusijos prognozes reikėtų peržiūrėti kryptimi žemyn, numatant dar prastesnę raidą.

Vis dėlto realybė pasirodė ne visai tokia. 2022 m. Rusijos ekonomika susitraukė vos 1,4 proc.² Infliacija išaugo, tačiau mažiau, nei tikėtasi, ir siekė 13,7 proc.³ O nedarbo lygis, priešingai, nei prognozuota, 2022 m. sumažėjo iki 3,9 proc. – tai buvo indikacija apie Rusijos ekonomikos veikimą visiško užimtumo sąlygomis. Vėliau (2023–2024 m.) Rusija grįžo į augimo kelią, viršijusį ne tik prognozes, bet ir pačios jos raidą iki pandemijos. Šie pastebėjimai leidžia kelti mažų mažiausiai du klausimus – kokie veiksniai lėmė Rusijos ekonominį atsparumą ir ar šis atsparumas gali būti ilgalaikis, žymintis naują, spartesnę Rusijos ekonominės raidos etapą.

Ikikarinės Rusijos ekonomikos apžvalga

Prieš mėginant atsakyti į šiuos klausimus, svarbu trumpai apžvelgti pagrindinius ikikarinės Rusijos ekonomikos bruožus.

Pirma, iki karo Rusijos ekonomikos raida buvo vangi ir atsiliko nuo besivystančių ekonomikų augimo vidurkio. Nors 2021 m. atsigavimas po pandemijos sukkelto šoko ir buvo spartus (5,9 proc.), tačiau 2015–2019 m. augimas, remiantis TVF duomenimis, tesiekė 1,0 proc., 2017–2019 m. laikotarpiu – 2,3 proc. Palyginimui: besivystančių šalių raida tais pačiais laikotarpiais buvo reikšmingai spartesnė ir siekė 4,4 proc. (tiek 2015–2019 m., tiek 2017–2019 m.). Tačiau taip buvo ne visada. 2002–2012 m. laikotarpiu BVP raida Rusijoje iš esmės nenusileido besivystančių šalių, įskaitant Indiją ir Kiniją, vidurkiui⁴. Augimą reikšmingai sulėtino 2014 m. įvykdyta Krymo okupacija, lėmusi dalinę tarptautinę izoliaciją, ir Rusijai nepalanki naftos kainų raida.

Antra, Rusijos ekonomika nepasižymėjo diversifikuotais augimo šaltiniais. Pabrėžtina šalies priklausomybė nuo aktyvumo energetikos sektoriuose, sudarančiuose apie 60 proc. šalies eksporto⁵ ir 10–15 proc. šalies vidaus produkcijos. Nenuostabu, kad, pavyzdžiui, *Stockholm School of Economics* tyrėjai pastebi stiprią koreliaciją tarp energetikos žaliavų kainų ir pagrindinių Rusijos ekonominių indikatorių, tokių kaip BVP raida, rublio stiprumas užsienio valiutų krepšelio atžvilgiu ar grąža, generuojama Rusijos akcijų rinkose⁶.

Paprastai, siekdamas tvaraus ir subalansuoto augimo, valstybės stengiasi mažinti priklausomybę nuo siauro ekonomikos sektorių rato, įgyvendina struktūrines reformas ir skatina platesnį augimo pagrindą. Dar iki karo būtent tokią ekonominės politikos krypties rekomendaciją Rusijai ne kartą pateikė TVF. Visgi ji šiuo keliu nepasuko.

Kaip trečiąjį Rusijos ikikarinės ekonomikos požymį galima įvardyti vengimą įgyvendinti struktūrines reformas mažinant priklausomybę nuo energijos išteklių ir vietoje to naudoti fiskalinės bei monetarinės politikos priemones stengiantis eliminuoti neigiamas šios priklausomybės pasekmes. Tuo pat metu didintas šalies atsparumas išorės ekonominės aplinkos pokyčiams. Pavyzdžiui, Rusijos fiskalinės politikos įgyvendinimas buvo grindžiamas taisykle, jog naftos kainoms viršijant 40 JAV dolerių už barelį⁷ gautos pajamos nėra išleidžiamos, o investuojamos į nacionalinį gerovės fondą. Vienas iš kaupiamų rezervų tikslų – panaudojimas per ekonominį sunkmetį, mažinant ciklinio nuosmukio apimtį. Be to, rezervų kaupimas didelių naftos kainų aplinkoje leido Rusijai mažinti skolinimosi poreikį ekonominio nuosmukio laikotarpiais, kuomet skolinimosi kaina įprastai didėja. Tokia politika prisidėjo prie tarptautiniame kontekste mažo Rusijos valstybės skolos santykio su BVP (20,3 proc. 2024 m.), taip pat mažino poreikį leisti skolą užsienio rinkose. Atitinkamai epizodai, kuomet rublis užsienio valiutų krepšelio atžvilgiu nuvertėja, kelia mažesnę įtampą šalies ekonomikai. Prie Rusijos ekonomikos atsparumo prisidėjo ir monetarinės politikos įgyvendinimo pokyčiai. Rusijos centrinis bankas 2014 m. atsisakė valdomo valiutos kurso politikos (angl. *managed float exchange rate*), pasirinkdamas svyruojančio valiutos kurso režimą. Tai leido rublio kainai (o ne vidinėms finansinėms sąlygoms) absorbuoti išorės ekonominius sukrėtimus, įskaitant naftos kainų pokyčius. Rusija galėjo kaupti didesnius užsienio valiutos rezervus (nesant poreikio jų eikvoti, kad būtų galima apginti valiutos kursą) tarptautinėms finansų rinkoms nusisukant nuo šalies. Valiutos kurso svyravimams sugeriant didelę dalį užsienio sukrėtimų, centrinis bankas didesnę dėmesį galėjo skirti vidaus finansinių sąlygų valdymui ir komunikacijai, kad infliacijos tikslas (4 proc.) vidutiniu laikotarpiu bus pasiektas. Tai savo ruožtu kūrė aplinką, leidžiančią įmonėms ir namų ūkiams tvirčiau planuoti išlaidas, priimti sprendimus dėl taupymo ar vartojimo.

Trys pagrindiniai Rusijos ekonominio atsparumo veiksniai

1. Augantis valstybės vaidmuo ekonomikoje.

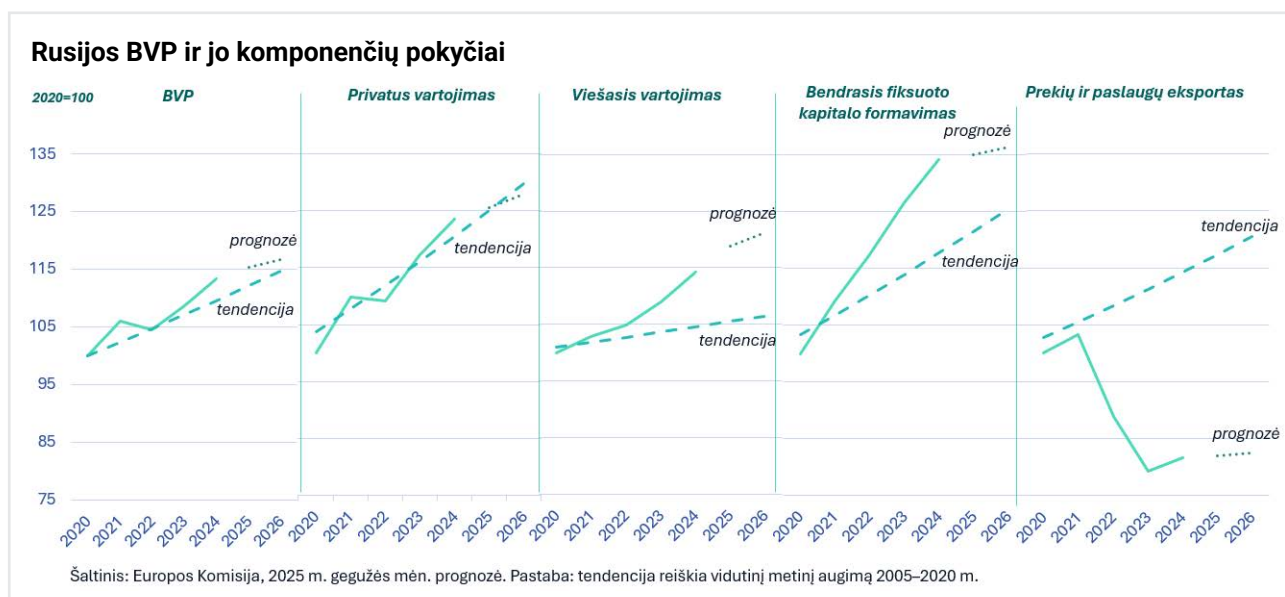
Svarbu pažymėti, kad Rusijos ekonominis potencialas prieš prasidedant invazijai į Ukrainą nebuvo visiškai išnaudojamas (angl. *negative output gap*)⁸. Pavyzdžiui, 2021 m. nedarbo lygis siekė beveik 5 proc.⁹, o gamybinių resursų panaudojimo (angl. *capacity utilisation rate*) – ~70–75 proc.

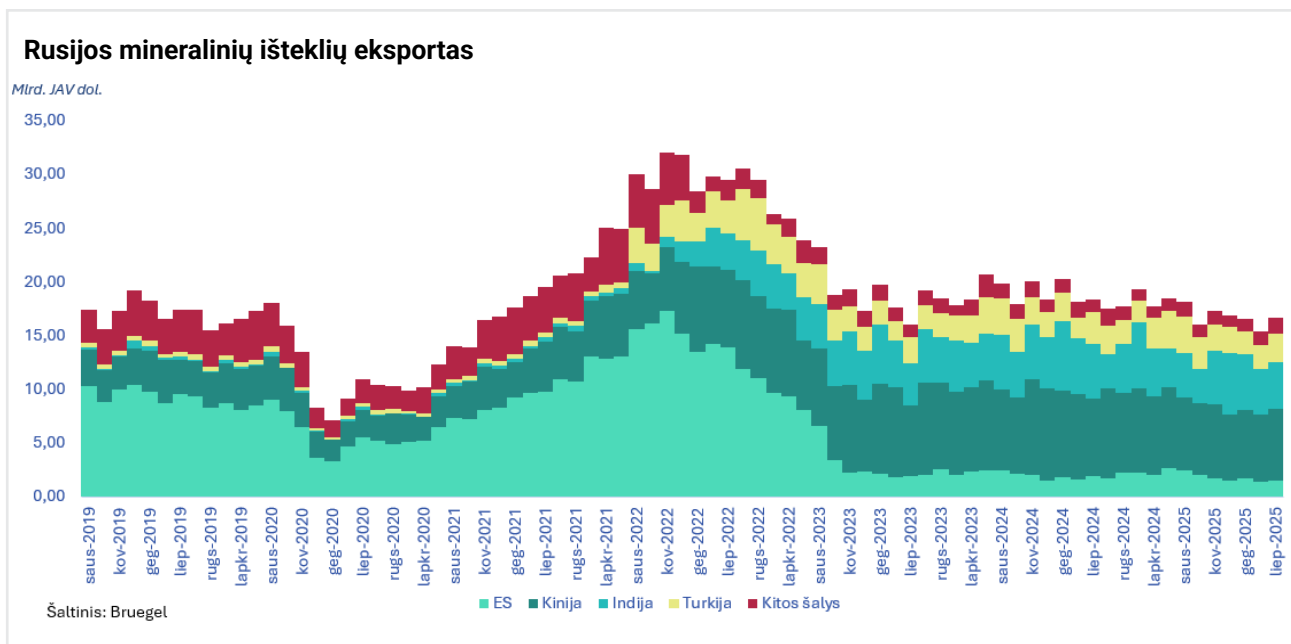
Vis dėlto karo metu situacija, kuomet ekonominiai išteklių nėra panaudojami potencialia apimtimi, nėra priimtina ir dažniausiai valstybė imasi veiksmų resursams mobilizuoti. Taip ir nutiko – paaiškėjus, kad agresijos veiksmai užsitęs, Rusija ėmė perorientuoti ekonomiką karo reikmėms. Geriausiai iliustruoti teiginį gali Rusijos biudžeto skaičiai: 2021 m. 25 trln. rublių siekusios biudžeto išlaidos išaugo iki 31 trln. rublių 2022 m. ir pasiekė ~ 20 proc. nuo BVP¹⁰. Padidėjimą beveik išskirtinai galima sieti su karinių išlaidų išaugimu, apėmusiu finansavimą kariniam ir jį aptarnaujančiam personalui, valstybinius užsakymus gynybos pramonėms įmonėms ir pan.^{11,12}.

Augančių valstybės įtaką ekonomikos aktyvumui galima matyti ir BVP pokyčiuose pagal išlaidų komponentes. Pavyzdžiui, lyginant su ilgo laikotarpio tendencija paspartėjo viešojo vartojimo augimas¹³. Dėl poreikio spartinti karo pramonės gamybą suin-

tensyvėjo ir investicijų (bendrojo fiksuoto kapitalo formavimo) raida. Svarbu pažymėti ir tai, kad Rusijoje įgyvendinamų investicijų intensyvumas importui pasirodė esantis ne toks reikšmingas, kaip numatyta makroekonominėse prognozėse karo pradžioje. Pavyzdžiui, nors 2022 m. importas krito 15,0 proc. (Europos Komisijos prognozėje 2022 m. pavasarį buvo numatytas 25,8 proc. smukimas), tačiau investicijos augo 3,3 proc. (Europos Komisijos prognozėse 2022 m. pavasarį buvo numatytas 22 proc. kritimas). Tai rodo, kad Rusijos ekonomika sugebėjo rasti vidinių importuojamos produkcijos pakaitalų ir strategiškai importavo prekes iki prasidedant karui.

Rusijos ekonomikos pajungimą karo reikmėms galima matyti ir analizuojant ją sektoriniu požiūriu. Remiantis Suomijos banke veikiančio besivystančių rinkų instituto (BOFIT) analize¹⁴, 2021–2024 m. laikotarpiu stipriausias pridėtinės vertės augimas fiksuotas viešojo administravimo sektoriuje (apie 20 proc.), į kurį įeina ir karo bei kitos jėgos struktūros (dėl augančių atlyginimų ir dirbančių žmonių skaičiaus jėgos struktūrose). Neką mažiau per tą patį laikotarpį išaugo (apie 19 proc.) pridėtinė vertė, sukuriama statybų sektoriuje, kuris apima transporto jungčių vystymą su Kinija, kitomis „draugiškomis“ šalimis, fortifikacijų įrengimą laikinai okupuotose Ukrainos teritorijose ir kt. Apdirbamosios pramonės pridėtinė vertė, sudaranti didžiausią pridėtinės vertės dalį Rusijoje (12,9 proc.), dėl karo pastangoms reikalingų produktų paklausos taip pat išaugo apie 14 proc.¹⁵

Galiausiai netrukus po plataus masto karo prieš Ukrainą pradžios priimti teisės aktai įpareigojo šalies bankus teikti lengvatines paskolas įmonėms, prisidedančioms prie Rusijos karo mašinos palaikymo. Vertinama, kad reikšminga lengvatinių paskolų dalis – maždaug pusė – nukreipiama įmonėms, tiekiančioms įvairias prekes ir paslaugas gynybos sektoriui: nuo elektronikos, chemijos ir metalo gaminių iki transporto priemonių ir inžinerinių ar informacinių technologijų sprendimų. Pavyzdžiui, esama duomenų, kad elektronikos gamintojai gali skolintis vos už 5 proc. palūkanas – gerokai mažiau nei rinkos vidurkis, kuris šiuo metu svyruoja apie 19 proc. (šių paskolų kredito riziką galiausiai prisiima valstybė)¹⁶.

2. Gebėjimas rasti naujų užsienio prekybos partnerių. Iki invazijos į Ukrainą Rusijos prekybos srutai didžiąja dalimi buvo orientuoti į Vakarų, ypač į Europos Sąjungos rinką. Pavyzdžiui, naftos ir dujų eksportas į Europos Sąjungą sudarė maždaug 49 proc., o dujų – 74 proc. viso Rusijos uždario parduodant šias žaliavas užsienio rinkose¹⁷. Rusijai pradėjus plataus masto karą nusistovėję prekybiniai santykiai ėmė eizėti Vakarų valstybėms atsisakant jos žaliavų. Tai kėlė grėsmę Rusijos rublio stabilumui ir rezervams užsienio valiuta, juo labiau kad įprastai naujų užsienio rinkų radimas yra laikui imlus procesas. Visgi Rusijai rasti naujų užsienio rinkų savo žaliavinei produkcijai pavyko greitai. Pavyzdžiui, remiantis Bruegel duomenimis¹⁸, vidutinės pajamos už energijos išteklių par-

davimus, gaunamos iš Indijos, 2022 m., palyginti su 2021 m., išaugo 8 kartus. Padidėjo pardavimai ir į Kiniją. Rusijos sėkmę atrandant naujas eksporto rinkas galima sieti su 2 tipų priežastimis. Pirmą, kainos veiksniai. 2022 m. Kinija Brazilijai, Saudo Arabijai ir kitiems naftos tiekėjams mokėjo ~100 JAV dol. už barelį, o rusiška nafta Kinijai kainavo mažiau – ~90 JAV dol. už barelį. Antra, nafta yra bazinis produktas, nuo jo priegijos priklauso didelės dalies aukštesnės pridėtinės vertės paslaugų ir prekių tiekimas. Naftos pakaitalai yra riboti, todėl vienai rinkai užsidarius alternatyvą galima rasti palyginti nesunkiai.

Gebėjimas perorientuoti užsienio prekybą reikšmingai prisidėjo prie Rusijos makroekonominio stabilumo. Pavyzdžiui, pajamos iš energetikos išteklių pardavimų sudarė ~40 proc. Rusijos federalinio biudžeto pajamų 2022 m. ir ~30 proc. 2023 m. Pažymėtina, kad išaugus viešųjų finansų poreikiams Rusijos biudžetas, kuriame iki plataus masto karo pradžios įprastai buvo fiksuojamas perviršis, tapo deficitinis. Tačiau nesant naftos ir dujų pajamų ir nekeičiant išlaidų struktūros deficitas 2022–2023 m. būtų siekęs ne ~2 proc., o ~8–10 proc. nuo BVP¹⁹. Tai reiškia, kad gebėjimas vykdyti karinę agresiją, kartu kuo mažesne apimtimi karo ekonominę naštą perkeliant ant Rusijos privačiojo sektoriaus pečių, būtų buvęs sunkiau pasiekiamas. Be to, gebėjimas realizuoti energijos išteklius naujose rinkose stiprina Rusijos rublį ir atitinkamai prisidėjo prie mažesnio infliacijos

spaudimo ir spartesnio realių atlyginimų augimo. Galiausiai gebėjimas perorientuoti žaliavų srautus prisidėjo prie to, kad išliko Rusijos einamosios sąskaitos perviršis, o tai yra svarbus makroekonominio stabilumo veiksnys ribotos prieigos prie užsienio skolų rinkų kontekste.

Nereikėtų pamiršti ir pasikeitusios Rusijos importo geografijos svarbos šalies ekonomikai. Prasidėjus karui ir Vakarų sankcijoms apribojus prekybą su Rusija, technologijų ir kt. prekės Rusiją pasiekia dviem pagrindiniais kanalais: tiesiogiai iš Kinijos arba netiesiogiai per centrinės Azijos šalis. Remiantis Bruegel, Rusijos prekių, kurioms taikomos sankcijos, importas nuo 2022 m. sausio iki 2025 m. liepos išaugo taip: iš Kazachstano ~205 proc., iš Indijos ~81 proc., iš Kinijos ~13 proc.²⁰ Remiantis skaičiavimais, 80–90 proc. kompiuterių lustų ir elektronikos komponentų, kuriuos 2022–2025 m. naudojo Rusijos karo pramonė, buvo gauta per Kiniją²¹. Tai rodo, kad pasikeitusi prekybos partnerių geografija ne tik leido palaikyti ekonomikos stabilumą²², bet ir prisideda prie Rusijos agresijos Ukrainoje tęsosi.

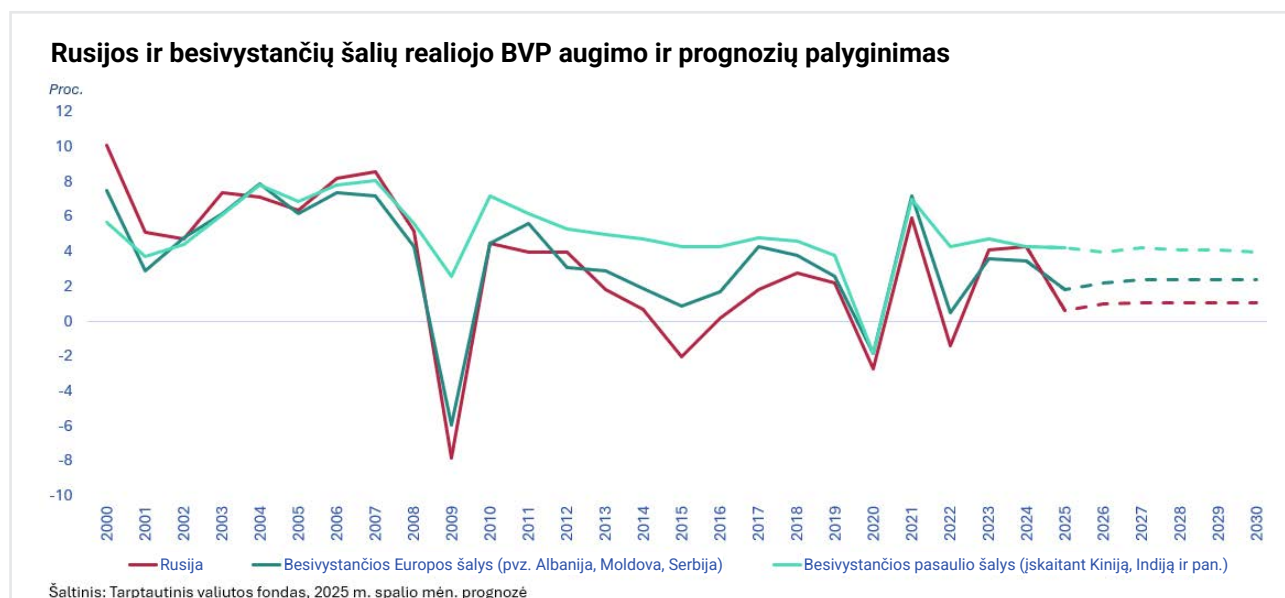
3. Tinkami Rusijos centrinio banko sprendimai.

Nors Rusijos institucijas yra persmėkusi korupcija ir jos nėra stiprios, centrinis bankas sugebėjo pademonstruoti aukštą kompetenciją ir aktyviais veiksmais karo pradžioje sumažinti šoko padarinius Rusijos ekonomikai. Vakarams įšaldžius ~300 mlrd. JAV dolerių vertės Rusijos užsienio valiutos rezervų, susiaurėjo centrinio banko galimybės

įgyvendinti stabilizacinę politiką. Todėl siekiant stabilizuoti rublio vertę imtasi alternatyvių priemonių. Pirmiausia uždaryti finansiniai keliai iš šalies nustatant griežtą kapitalo kontrolę. Tai padaryta priverčiant eksportuotojus konvertuoti užsienio pajamas į rublius ir apribojant didesnių rubliais laikomų sumų konvertavimo į užsienio valiutas galimybes. Antra, praėjus vos kelioms dienoms po Rusijos plataus masto įsiveržimo į Ukrainą centrinis bankas pakėlė bazinę palūkanų normą nuo 9,5 iki 20 proc. ir taip padidino rubliais denominuotų finansinių aktyvų patrauklumą. Greita centrinio banko reakcija ne tik prisidėjo prie Rusijos bankinės sistemos likvidumo palaikymo (svarbus finansinio stabilumo užtikrinimo veiksnys), bet ir stabilizavo rublio vertę. Suvaldęs šoką centrinis bankas pamažu ėmėsi kapitalo kontrolės priemonių liberalizacijos ir bazinės palūkanų normos normalizacijos²³.

Kokios Rusijos ekonominės raidos galima būtų tikėtis ateityje?

Ekonomikos perorientavimas karo poreikių link, nauji užsienio prekybos partneriai ir centrinio banko kompetencija ne tik prisidėjo prie stabilizacijos karo pradžioje, bet ir suteikė pagrindą sparčiai Rusijos ekonomikos plėtrai 2023 ir 2024 m.

Vis dėlto 2025 m. ekonomika išsikvepia, tai rodo reikšmingi lėtėjimo ženklai – šių metų trečiąjį ketvirtį šalies BVP buvo tik 0,6 proc. didesnis nei prieš metus. Rusijos ekonomikos raidą 2025–2026 m. prognozuojančios institucijos, įskaitant šalies centrinį banką, numato, kad BVP augs ~1 proc. Šis sulėtėjimas nėra laikinas, tai – jau ilgą laiką nuosekliai lėtėjančio Rusijos augimo tąsa. Pavyzdžiui, 2013 m. prieš Krymo okupaciją Rusijos ekonomikai buvo prognozuojamas maždaug 3,5 proc. metinis augimas ilguoju laikotarpiu. Krymo okupacija ir tuo metu vyravusi mažų naftos kainų aplinka prognozes pakoregavo iki 2 proc. Po plataus masto invazijos į Ukrainą pradžios jos dar kartą peržiūrėtos ir nustatyta, kad nukrito iki 1–1,5 proc.²⁴ Šiame kontekste svarbu atkreipti dėmesį į tai, jog Rusijos raidos lėtėjimas savaime neturėtų stebinti – dėl įvairių struktūrinių veiksnių, įskaitant geoekonominę fragmentaciją, nepalankias demografines tendencijas, prognozuojama, kad globalios ekonomikos augimas nebus toks spartus kaip anksčiau. Pavyzdžiui, besivystančių šalių, įskaitant Kiniją ir Indiją, raida, prieš pandemiją siekusi 4,4 proc. ilguoju laikotarpiu, prognozuojama, sulėtės iki 4,0 proc. Visgi čia svarbus pagreičio klausimas – Rusija lėtėja sparčiau, o tai reiškia, kad jos santykinis ekonominis dydis pasaulio kontekste ir toliau mažės.

Todėl spartų 2023–2024 m. augimą reikėtų interpretuoti ne kaip naują tvarų ilgo laikotarpio augimą apibrėžiančią trajektoriją, o kaip ciklinį perkaitimą. Ilguoju laikotarpiu 2023–2024 m. pastebėtų spartų augimą leistų išlaikyti pasiūlos pusės plėtra – auganti darbo jėga, produktyvumo proveržis, spartesnės investicijos į kapitalą arba šių veiksnių kombinacija. Visgi tokių tendencijų šiuo metu nėra pastebima, o prielaidos pokyčiams artimiausiu metu taip pat labai ribotos.

Struktūrinius apribojimus dėl nepalankių demografinių tendencijų patiria daugybė ekonomikų. Pavyzdžiui, daugelyje jų (ypač – išsivysčiusių) įmonės išgyvena darbo jėgos stygių. Visgi Rusijai specifiška tai, kad panašaus pobūdžio problemas posūkis karo ekonomikos link dar labiau gilina. Pavyzdžiui, vykdomi karo veiksmai ir dėl jų aktyviau įgyvendinamos represijos šalies viduje lemia, jog susiduriama su vis didesniais sunkumais pritraukiant darbo jėgos iš užsienio. Šiuo metu šalyje dirba tik 3–3,5 mln. legalių darbo migrantų, nors prieš pandemiją jų buvo apie 4,5 mln., o 2012–

2013 m. – net 5–7 mln.²⁵ Be to, didinant valstybės išlaidas karo reikmėms, o ekonomikai augant lėtai sunku tikėtis, kad reikiami resursai bus skiriami žmogiškojo kapitalo kokybei gerinti. Pavyzdžiui, jau 2025 m. biudžete finansavimas sveikatos apsaugai ir švietimui dėl išaugusių karo išlaidų augo tik vertinant nominalia išraiška, t. y., atsižvelgus į infliacijos poveikį, išlaidos nedidėjo²⁶.

Produktyvumo augimo įverčiai varijuoja, tačiau sutariama, kad Rusijoje iki plataus masto karo prieš Ukrainą jis nebuvo spartus²⁷. Po 2022 m. išaugusi tarptautinė izoliacija, sudėtingesnė prieiga prie technologijų neleidžia tikėtis, kad Rusijoje įvyks reikšmingas produktyvumo proveržis.

Rusijos ilgalaikio augimo trajektorijos nekoreguoja ir naujoji šalies prekybos geografija. Pavyzdžiui, nuo 2022 m. vykstanti ekonominė Rusijos ir Kinijos santykių raida leidžia tikėtis, kad jie išliks gana rezervuoti ir siauri apimtimi, pirmiausia – todėl, kad kol kas pastebimas ribotas Kinijos apetitas ekonominių santykių gilinimui. Remiantis Kinijos muitinės duomenimis, 2024 m. Rusija sudarė vos 3,2 proc. viso Kinijos eksporto ir 5,0 proc. viso Kinijos importo²⁸. Iš Kinijos perspektyvos Rusija didžiąja dalimi yra svarbi tik kaip žaliavų tiekėja. Svarbu pabrėžti, jog Kinija vengia pernelyg didelės priklausomybės nuo vieno tiekėjo ir reikšmingais kiekiais importuoja naftą iš Saudo Arabijos (14 proc.), Malaizijos (13 proc.) ir kitų šalių²⁹, net jei šie tiekėjai Kinijai kainos nuolaidų ir netaiko. Todėl Rusijos galimybės didinti energetikos žaliavų eksportą į Kiniją dėl pastarosios strateginės diversifikacijos yra ribotos.

Rusijos ir Kinijos partnerystės kontekste svarbu pabrėžti, kad Kinija yra didžiausiu einamosios sąskaitos perviršiu (vertinant absoliučia išraiška) pasižyminti šalis. Iš Rusijos perspektyvos tai svarbu, nes, Kinijai nusprendus turimas santaupas (einamosios sąskaitos balansas yra skirtumas tarp vidaus santaupų ir vidaus investicijų) nukreipti į Rusiją, pastarajai galėtų pavykti sumažinti neigiamą Vakarų sankcijų poveikį, plėsti kapitalo bazę (trečias pirmiau išskirtas pasiūlos pusės veiksnys, lemiantis BVP raidą ilguoju laikotarpiu) ir taip didinti ekonomikos potencialą. Visgi ir kalbant apie platesnių investicinių ryšių su Rusija plėtojimą Kinija išlieka santūri – investicijos į Rusiją 2024 m. sudarė 2,2 proc.³⁰ visų Kinijos tiesioginių užsienio investicijų (angl. outward direct investment). Kinijos portfe-

lio investicijos į Rusiją taip pat nėra reikšmingos³¹. Prognozuojama, kad ilguoju laikotarpiu investicijos Rusijoje turėtų augti lėtu ~1 proc. tempu³².

Antras veiksnys, leidžiantis tikėtis, kad Rusijos ir Kinijos užsienio prekyba ateityje labai nesiplės, yra dabartinė Rusijos priklausomybė nuo Kinijos rinkos. 2024 m. Kinija sudarė apie 30 proc. viso Rusijos eksporto ir apie 41 proc. importo. Tokie duomenys skatina abejoti, ar Rusija intensyvinti prekybą su Kinija siektų dar labiau. Atsiribojant nuo galimų Rusijos preferencijų svarbu įvardyti ir objektyvias kliūtis – Rusija yra mažiau išsivysčiusi nei Kinija. Atitinkamai jos gamintojams pasiūlyti produkciją, atitinkančią Kinijos rinkos poreikius, gali būti sudėtinga. Tai gerai indikuoja ir dabartinė Rusijos eksporto į Kiniją struktūra, kurioje dominuoja energija ir kitos žaliavos.

Galiausiai Rusijos ekonominės diversifikacijos ir struktūrinės priklausomybės nuo naftos mažinimo perspektyvos išlieka miglotos. Visų pirma todėl, kad dėl geoekonomikos iškilimo ekonominiai sprendimai vis labiau imami sieti su geostrategine logika. Rusija sudaro 3,5 proc. pasaulio BVP (2024 m., vertinant pagal perkamosios galios paritetą)³³, o Harvardo universiteto sudarytame šalių eksporto kompleksiskumo vertinimo indekse iš 47 pozicijos 2000 m. nusirito iki 100-osios 2023 m.³⁴ Todėl vienintelis reikšmingas ekonominis svertas, liekantis Rusijai, kad ji galėtų projektuoti savo geopolitinę galią ir veikti kitų šalių sprendimus, yra žaliavų eksportas. Šalia geopolitinių sumetimų Rusijos priklausomybę nuo energijos išteklių greičiausiai palaikys ir maža savikaina. Išgavimo, transportavimo sąnaudos ir mokesčiai Rusijos naftos bendrovėms lemia, kad naftos barelio savikaina tesiekia 10–15 JAV dolerių. Tai gerokai mažesni kaštai nei 40–50 JAV dolerių, kuriuos patiria JAV naftos bendrovės, jie tik nežymiai viršija Saudo Arabijos naftos įmonės „Aramco“ gamybos sąnaudas, kurios sudaro šiek tiek mažiau nei 10 JAV dolerių už barelį. TVF pažymi, kad Rusijos naftos pramonė yra pakankamai gerai pasirengusi atlaikyti ilgalaikį mažų naftos kainų laikotarpį. Jei pasaulinė recesija užsitęstų ir dėl to ilgai truktų mažų naftos kainų aplinka, Rusijos naftos sektorius vis tiek turėtų neblogas galimybes veikti pelningai. Vadinas, struktūrinės paskatos Rusijai persiorientuoti į naujus augimo šaltinius yra ribotos.

Apibendrinimas

Rusijos ekonomikos atsparumą karo prieš Ukrainą pradžioje lėmė ekonomikos perorientavimas karo poreikių link, greitai rasti nauji užsienio prekybos partneriai ir sėkmingi centrinio banko veiksmai, mažinant neigiamą sukretimo poveikį. Visgi nėra prielaidų manyti, kad Rusijos trumpo laikotarpio atsparumas brėžia naują, spartesnės šalies ekonominės raidos etapą. Prognozuojama, kad Rusija ir toliau savo augimą grįs nesubalansuotu, nuo energijos išteklių išgavimo ir eksporto priklausančiu modeliu. Po karo rasti nauji prekybos partneriai trumpuoju laikotarpiu suteikė Rusijos ekonomikai impulsą, tačiau prielaidų ekonominių santykių plėtrai nedaug. Didele dalimi ribojantis veiksnys yra pati Rusijos ekonomika, kuri savo prekybos partnerėms gali siūlyti žaliavas, bet ne aukštesnės pridėtinės vertės prekes ar paslaugas. Galiausiai Rusijos raidą ateityje varžys ir ne vien jai būdingos struktūrinės problemos, apimančios nepalankias demografines tendencijas ar lėtą produktyvumo raidą.

- ¹ Tarptautinis valiutos fondas, „Transcript of April 2022 World Economic Outlook press briefing“. International Monetary Fund, 2022, <https://www.imf.org/en/news/articles/2022/04/20/tr041922-transcript-of-april-2022-world-economic-outlook-press-briefing>.
- ² Tarptautinis valiutos fondas, „Real GDP growth – Russia (NGDP_RPCH)“, IMF Data Mapper, 2025, https://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/RUS?zoom=RUS&highlight=RUS.
- ³ Tarptautinis valiutos fondas, „Inflation rate (average consumer prices) – Russia (PCPIPCH)“, IMF Data Mapper, 2025, <https://www.imf.org/external/datamapper/PCPIPCH@WEO/RUS?zoom=RUS&highlight=RUS>.
- ⁴ TVF duomenimis, vidutinis realus BVP augimas Rusijoje 2002–2012 m. siekė 4,8 proc., besivystančių šalių grupė tuo pačiu laikotarpiu vidutiniškai augo 6,2 proc. Visgi šiuos skirtumus iš esmės lemia 2009 m., kuomet Rusijos BVP smuko 7,8 proc., o besivystančių šalių grupės atveju paaugo 2,6 proc. Eliminavus 2009 m., skirtumas tarp Rusijos ir besivystančių šalių augimo sumažėja iki 0,5 proc. punkto.
- ⁵ The Observatory of Economic Complexity, „Mineral fuels, mineral oils and products of their distillation in Russia“, OEC, 2023, <https://oec.world/en/profile/bilateral-product/mineral-fuels-mineral-oils-and-products-of-their-distillation/reporter/rus>.
- ⁶ Stockholm Institute of Transition Economics at the Stockholm School of Economics, „The Russian Economy in the Fog of War“, HHS, 2024, <https://www.hhs.se/contentassets/2ca16d102eed4a1c8ff24b59c9db7c25/site-report-on-the-russian-economy.pdf>.
- ⁷ N. Kojo ir A. Sanghi, „Will Russia’s new fiscal rule end its oil and gas dependence?“, Brookings Institution, 2017, <https://www.brookings.edu/articles/will-russias-new-fiscal-rule-end-its-oil-and-gas-dependence/>.
- ⁸ A. Sanghi, A. (2021). „Russia Economic Report: Russia’s Economic Recovery Gathers Pace – Special Focus on Cost-Effective Safety Nets. In *Russia Economic Report 45* (World Bank Group, 2021), <https://documents1.worldbank.org/curated/en/204841621980183498/pdf/Russia-Economic-Report-Russia-s-Economic-Recovery-Gathers-Pace-Special-Focus-on-Cost-Effective-Safety-Nets.pdf>.
- ⁹ Tarptautinis valiutos fondas, „Unemployment rate – Russia (LUR)“, IMF Data Mapper, 2025, <https://www.imf.org/external/datamapper/LUR@WEO/RUS?zoom=RUS&highlight=RUS>.
- ¹⁰ I. Wiśniewska, „Russia’s budget for 2025: war above all“, OSW Centre for Eastern Studies, 2024, <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2024-11-22/russias-budget-2025-war-above-all>
- ¹¹ *Ibid.*
- ¹² M. Stalczyński, „The Russian Federal Budget 2025–2027“, RAND Expert Insights, 2025, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/perspectives/PEA3800/PEA3854-1/RAND_PEA3854-1.pdf.
- ¹³ Sparčiausiai plečiasi tiesiogiai karinėms reikmėms skiriama valstybės biudžeto dalis: 2021 m. ji sudarė apie 3,6 trln. rublių, o 2025 m. jau siekė 13,5 trln. rublių, panašus išlaidų lygis numatomas ir 2026–2027 m. Reikšminga karo finansavimo dalis yra maskuojama kitomis išlaidų kategorijomis, ypač „saugumo“ išlaidomis, kurios nuo 2021 iki 2025 m. padvigubėjo (nuo maždaug 2,3 iki 3,5 trln. rublių), ir „nacionalinės ekonomikos“ poreikiais, kuriems kasmet skiriama apie 3–4 trln. rublių. Pastaroji kategorija apima ne tik paramą karo pramonės įmonėms, bet ir finansavimą įvairiems projektams okupuotose Ukrainos teritorijose. O išlaidos socialinei gerovei stagnavo ar netgi mažėjo. Pastebima, kad paskutiniaisiais metais išlaidų sveikatos apsaugai ir švietimui augimas nepralenkė infliacijos. Šaltinis: Wiśniewska, I. (2024).
- ¹⁴ I. Korhonen et al., „How have three years of war changed the Russian economy?“, BOFIT Policy Brief 3 (2025), <https://publications.bof.fi/bitstream/handle/10024/53946/bpb2503.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- ¹⁵ *Ibid.*
- ¹⁶ Sanctions on Russia, „Preferential loans to manufacturers of electronic equipment“, Sanctions Russia, 2025, <https://sanctionsrussia.org/sanction/preferential-loans-to-manufacturers-of-electronic-equipment/>.
- ¹⁷ U.S. Energy Information Administration, „Europe is a key destination for Russia’s energy exports“, EIA, 2022, <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=55021>.
- ¹⁸ M. Barata da Rocha et al., „Russian foreign trade tracker. Russia’s mineral fuels exports“, Bruegel, 2025, <https://www.bruegel.org/dataset/russian-foreign-trade-tracker>.
- ¹⁹ Stockholm Institute of Transition Economics at the Stockholm School of Economics, „The Russian Economy in the Fog of War“, HHS, 2024, <https://www.hhs.se/contentassets/2ca16d102eed4a1c8ff24b59c9db7c25/site-report-on-the-russian-economy.pdf>.

- ²⁰ M. Barata da Rocha et al., „Russian foreign trade tracker. Russia's imports of selected categories that include goods subject to export bans - from countries that did not impose sanctions“, Bruegel, 2025, <https://www.bruegel.org/dataset/russian-foreign-trade-tracker>.
- ²¹ V. Astrov, „Russia is shifting its foreign trade massively towards China“, Vienna Institute for International Economic Studies, 2025, <https://wiiw.ac.at/russia-is-shifting-its-foreign-trade-massively-towards-china-n-695.html>.
- ²² Kita vertus, reikėtų pažymėti, kad ne tik greitai pasikeitusi prekybos geografija, bet ir strateginiai sprendimai 2021 m. prisidėjo prie Rusijos ekonomikos atsparumo. Pavyzdžiui, 2021 m. antrąjį pusmetį, prieš pat plataus masto karo pradžią, Rusijos importo srutai buvo itin dideli. Palyginti su tuo pačiu laikotarpiu 2020 m., Rusijos importo vertė išaugo 25,0 proc. (palyginti su 2019 m. II pusmečiu, 19,1 proc.) ir buvo didžiausia nuo 2013 m.
- ²³ Visgi infliacijos rizikai išaugus nuo 2023 m. pabaigos palūkanų normą vėl imta kelti ir 2025 m. pradžioje ji pasiekė 21 proc. Iki 2025 m. lapkričio palūkanų norma šiek tiek sumažėjo ir siekė 16,5 proc.
- ²⁴ Y. Gorodnichenko, I. Korhonen ir E. Ribakova, E. „Russian economy on war footing: A new reality financed by commodity exports“, CEPR Policy Insight 131 (2024), https://cepr.org/system/files/publication-files/203674-policy_insight_131_russian_economy_on_war_footing_a_new_reality_financed_by_commodity_exports.pdf.
- ²⁵ S. Abylkalikov, „Russia's Current Demographic Crisis Is Its Most Dangerous Yet“, Carnegie Endowment, 2025, <https://carnegieendowment.org/russia-eurasia/politika/2025/09/russia-new-demographic-crisis?lang=en>.
- ²⁶ I. Wiśniewska, „Russia's budget for 2025: war above all“, OSW Centre for Eastern Studies, 2024, <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2024-11-22/russias-budget-2025-war-above-all>.
- ²⁷ Pavyzdžiui, remiantis Niujorko federalinio rezervų banko duomenimis, metinis bendras gamybos veiksnių našumo (angl. *total factor productivity*) augimas 2015–2019 m. Rusijoje siekė 0,2 proc.
- ²⁸ China's General Administration of Customs, „China's Total Export & Import Values by Country/Region Statistics“, 2025, <http://english.customs.gov.cn/Statics/80ab1a29-cd9a-4fca-b8ca-8e373ef88308.html>.
- ²⁹ E. Downs, „China's Oil Demand, Imports and Supply Security“, Center on Global Energy Policy at Columbia University, 2025, <https://www.energypolicy.columbia.edu/publications/chinas-oil-demand-imports-and-supply-security/>.
- ³⁰ G. Interesse, „Mapping China's Outbound Investment (ODI) Shifts: Sources, Destinations, and Sectors“, China briefing, 2025, <https://www.china-briefing.com/news/mapping-chinas-outbound-investment-odi-shifts-sources-destinations-and-sectors/>.
- ³¹ H. Simola, „Russia's ever-increasing economic dependence on China“, BOFIT policy brief 10 (2025), <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/318191/1/1926240235.pdf>.
- ³² Y. Gorodnichenko, I. Korhonen ir E. Ribakova, „Russian economy on war footing: A new reality financed by commodity exports“, CEPR Policy Insight 131 (2024), https://cepr.org/system/files/publication-files/203674-policy_insight_131_russian_economy_on_war_footing_a_new_reality_financed_by_commodity_exports.pdf.
- ³³ Tarptautinis valiutos fondas, „GDP based on PPP (share of world total) – Russia (PPPSH)“, IMF Data Mapper, 2025, <https://www.imf.org/external/datamapper/PPPSH@WEO/RUS?zoom=RUS&highlight=RUS>.
- ³⁴ Harvard Growth Lab, „Country & Product Complexity Rankings“, <https://atlas.hks.harvard.edu/rankings>.

